

Lunds universitet

Historiska institutionen

HISK37

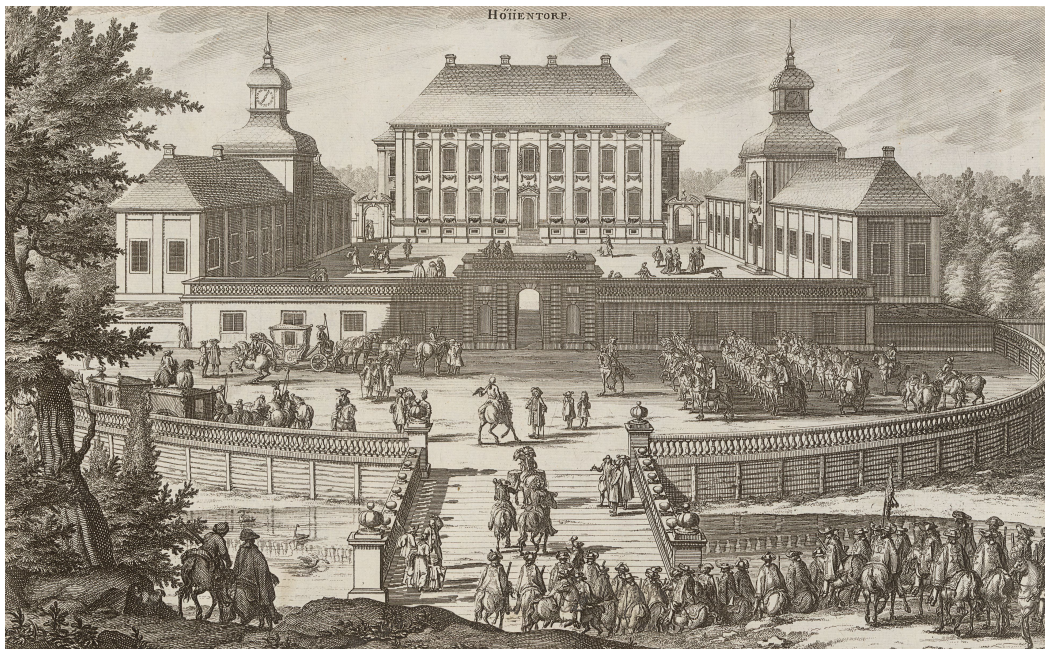
Seminarieledare: Joachim Östlund

Handledare: Svante Norrhem

VT 2021

Karriärer i högadelns hägn

**Social mobilitet bland Magnus Gabriel De la Gardies västgötska
förvaltare cirka 1650–1680**

Asger Wienberg

Förord

Föreliggande uppsats har tillkommit i anslutning till Svante Norrhems och Anna Nilsson Hammars forskningsprojekt *Det adliga hushållet som akademi* vid Lunds universitet, finansierat av Vetenskapsrådet. Projektets syfte är att undersöka tjänstefolk i aristokratiska hushåll i Sverige under perioden 1618–1710 för att nå kännedom om deras förutsättningar att göra karriär och stiga socialt, med särskilt fokus på betydelsen av kunskap, nätverk, erfarenheter och egenskaper. Jag vill här framföra mitt tack till både Svante Norrhem, min handledare, och Anna Nilsson Hammar för deras hjälp under arbetets gång, samt för ett ekonomiskt bidrag till beställningsfotografering av källmaterial från Riksarkivet.

Lund i maj 2021

Asger Wienberg

Omslagsbild: Höjentorps slott i Västergötland på 1690-talet ur Erik Dahlberghs *Suecia antiqua et hodierna*. Foto: Kungliga biblioteket.

Innehåll

Förkortningar | 5

Inledning | 7

Syfte och frågeställningar | 9

Forskningsöversikt | 11

Adelns förvaltare och det högadliga hushållet | 11

Förutsättningar för social mobilitet under tidigmodern tid | 16

Den sociala mobilitetens kontexter | 20

Teoretiska perspektiv | 27

Social mobilitet och social status | 27

Sociala nätverk och kunskaps-cirkulation | 29

Avgränsningar, källmaterial och metod | 33

Stormakten, ståndssamhället och gods-förvaltningen – en orientering | 40

Förvaltarna – tjänst, liv och mobilitet | 43

Språngbrädan och fallrepet – kunskap och nätverk i tjänsten som förvaltare | 43

Ekonomiska risker, förmåner och möjligheter | 43

Egenskaper och uppträdande | 49

Kontrollmekanismer och konkurrens | 56

Lokalkännedom | 60

Juridiska kunskaper | 63

Militära kunskaper | 67

Kunskaper i godsdrift | 69

Skrifliga kunskaper | 72

Kontakter med personer i lokalsamhället och det högadliga hushållet | 74

Strävan efter status – förvaltarna ur kollektivbiografisk synvinkel | 82

Familjebakgrund | 82

Utbildning | 87

Karriär | 89

Adelskap | 99

Äktenskap | 103

Boende | 107

Namnskick | 109

Sigillmotiv | 111

Begravningskultur | 114

Omsorg om barnens framtid | 120

Förvaltare på frammarsch – sammanfattning och slutsatser | 130

Ekonomiska förutsättningar | 130

Kunskapsirkulation | 131

Nätverksbyggande | 133

Familj och karriär | 135

Manifestation och överföring av social status | 137

Konklusion | 139

Källor och litteratur | 142

Förkortningar

DGA: De la Gardieska arkivet

DGS: De la Gardieska samlingen

GLA: Landsarkivet i Göteborg

LUB: Lunds universitetsbibliotek

MG DIG: Magnus Gabriel De la Gardie

RA: Riksarkivet

RHA: Riddarhusets arkiv

VaLA: Landsarkivet i Vadstena

Inledning

Den 18 maj 1681 fällde slottspredikanten Josias Gothilander sina tårar framför altaret i Läckö slottskyrka. Det var den sedvanliga aftonbönestunden som skulle förrättas, men allt var sig inte likt. Det som orsakade Gothilanders missmod var att grevskapet Läckö samma dag hade överlämnats till representanter för kronan. Från och med nu skulle han inte kunna kalla Magnus Gabriel De la Gardie ortens enskilde herre – hädanefter var det en ny överhet som skulle nämnas i förbönerna.

Ovanstående episod återfinns i ett brev skrivet av häradshövdingen Anders Ollonberg, som noterade den sorg grevskapets reduktion hade förorsakat bland tjänarna på Läckö. I och med De la Gardies fall skulle de vara utan grevens eget ”patrocinum och befordring”.¹ För övrigt hade adelsmannen Ollonberg själv De la Gardie mycket att tacka för sin position i samhället. Relationen mellan de två gick långt tillbaka i tiden. Ollonbergs far, Tore Olofsson, hade trätt i tjänst hos grevens far fältherren Jakob De la Gardie i mitten av 1630-talet och Jakobs son Magnus Gabriel hade hållit sin skyddande hand över Tore. Han adlades med namnet Ollonberg av drottning Kristina och förvaltrade länge det De la Gardieska grevskapet Läckö som hauptman innan han krönte sin bana med utnämning till häradshövding.²

Som betrodd tjänare till några av rikets mest inflytelserika individer fanns det alltså möjligheter att klättra högt på samhällets rangstege. Alla var emellertid inte lika lyckligt lottade. När Tore Olofsson Ollonberg under 1640- och 1650-talen var hauptman över Läckö grevskap leddes det intilliggande godset Höjentorp av en befallningsman vid namn Sven Månsson Höök. Han såg till att utnyttja sin ställning för att främja sig själv, men på ett tvivelaktigt sätt. Vid en kontroll upptäcktes nämligen att han hade ägnat sig åt förskingring. Då han inte lyckades uppbåda en tillräcklig summa pengar fick han sitta fängslad i fem år, och när han väl slapp ut kunde han inte hoppas på några nya uppdrag. Greven lämnade dock inte familjen helt åt sitt öde. Sonen Magnus Höök tycks ha fått De la Gardies stöd till sina studier vid Uppsala universitet, som gjorde det möjligt för honom att sedermera bli kyrkoherde.³

Att människor rör sig uppåt och nedåt i samhällets hierarki är inte någon ny företeelse. Människors sociala mobilitet är ett universellt fenomen som var närvarande för 1600-talsmänniskan liksom för oss i dag. Med detta inte sagt att rörligheten var densamma – dess

---

¹ Riksarkivet (RA), De la Gardieska samlingen (DGS) E 1513, Anders Ollonberg och Hans Classon till Magnus Gabriel De la Gardie (MG DIG), Läckö slott 18/5 1681.

² Se nedan, avsnitten ”Karriär” och ”Adelskap”.

³ Se nedan, avsnitten ”Karriär” och ”Omsorg om barnens framtid”.

kulturella uttryck har varierat betydligt mellan olika tider och platser. Även om annorlundaheten inte ska överbetonas var den epok i Sveriges historia som vanligen benämns stormaktstiden på många sätt en annan värld, präglad av många och långa krig. Under större delen av 1600-talet pågick denna ofred, som bidrog till territoriell expansion och att det fattiga Sverige på kort tid blev en av Europas ledande militärmakter. Krigen påverkade landet på en mängd områden. Demografiskt var de katastrofala, då de slukade otaliga unga människoliv bland de soldater som sändes i väg till kontinenten.⁴ Administrativt var följderna av annan art. För att leva upp till den nyvunna rangen av internationell stormakt krävdes stora ansträngningar av företrädarna för det glest befolkade landet i Europas norra utkant. Både krigsmakten och den statliga byråkratin växte och var i stort behov av utbildad personal. På den politiska dynamiken följde därför en omfattande social rörlighet, då dugliga personer av enkelt ursprung blev en viktig resurs. Chanserna ökade dramatiskt för enskilda individer att komma upp sig tack vare dessa nya karriärmöjligheter.⁵

Stormaktstidens krig var en plåga för vissa och en välsignelse för andra. Klyftorna i det svenska samhället var djupa och ett välmående skikt kunde profitera på den våldsamma expansionspolitiken. Högadeln hade sedan krigarkungen Karl X Gustavs hastiga bortgång 1660 intagit en sällsynt stark ställning, då den nye monarken Karl XI endast var fyra år gammal och riket under många år styrdes av en aristokratisk förmyndarregering.⁶ En av de män som ingick i denna var greven och rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie (1622–1686), en god representant för det absoluta toppskiktet i dåtidens Sverige. Förutom sitt politiska inflytande hade han ett vidsträckt godsinnehav i det svenska väldet. Ett av flera nav i detta var det västgötska grevskapet Läckö, vars slott med samma namn än i dag tornar upp sig på en klippa vid Väneren.

För en politiskt aktiv statsman som De la Gardie var det omöjligt att på egen hand kontrollera ett så omfattande godsinnehav. Liksom inom staten behövdes en utbyggd förvaltning, som erbjöd arbete för fler personer även inom ramen för de aristokratiska godsmiljöerna. Ändå vet vi förhållandevis lite om dessa individer i högadelns skugga och deras möjligheter att stiga i graderna. De utgör en bortglömd aspekt av 1600-talets sociala dynamik. Detta är anmärkningsvärt, då adelns godsinnehav var mycket omfattande under den

---

⁴ Nils Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721*, Stockholm 2011, s. 90–168.

⁵ Sten Carlsson, *Bonde – präst – ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar*, Stockholm 1962, s. 18–29; Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle*, Studia Historica Upsaliensia 161, Uppsala 1990, s. 245–268; Ingvar Elmroth, *Från överklass till medelklass. Studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900*, Lund 2001, s. 113–177.

⁶ Göran Rystad, *Karl XI. En biografi*, Lund 2001, s. 13–18, 26–29.

här tiden och krävde en stor mängd förvaltare, samtidigt som adeln på ett samhälleligt plan var exceptionellt inflytelserik och hade goda möjligheter att gynna dugliga tjänare.

Helt bortglömda är högadelns förvaltare förstås inte. Den som bläddrar i Gustaf Elgenstiernas standardverk *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* lär finna flera exempel på sådana män som vunnit insteg på Riddarhuset.⁷ Tjänsten hos högadeln kunde emellertid bjuda på bjärta kontraster. De prydliga tabellerna och korthuggna meritförteckningarna i ättartavlorna döljer de nyanser och livsöden – både framgångsrika och misslyckade – som utspelade sig vid de slott och herrgårdar som ägdes av gräddan av den svenska aristokratin. Detta gäller i lika hög grad de framgångssagor om lyckade karriärer som ofta framhävts i tidigare forskning.⁸ Den dynamik som möjliggjorde sådan klättring på rangstegen, liksom åtskilliga ofrånkomliga fall därifrån, är osynlig i sådana sammanställningar, och tyvärr har få forskare visat något större intresse för fenomenet. Och hur intressanta och fängslande de enskilda framgångsberättelserna än är, ger de enbart en ögonblicksbild av de större sammanhang som möjliggjorde stormaktstidens sociala mobilitet, för att inte tala om exkluderingen av de många som aldrig nådde toppen. För att verkligen förstå den sociala rörligheten krävs mer systematiska tillvägagångssätt. De enskilda förvaltarna behöver betraktas i sin egen miljö och jämföras med sina likar – först därigenom kan förutsättningarna för en stor och förbisedd del av tidens sociala mobilitet blottläggas.

Syfte och frågeställningar

Syftet med föreliggande undersökning är att bidra till kunskapen om förutsättningarna för social mobilitet i 1600-talets Sverige, och i synnerhet den roll högadliga godsmiljöer spelade i sammanhanget. Tidigare forskning har främst intresserat sig för den statliga förvaltningen och krigsmakten som arenor för social mobilitet, och i stor utsträckning förbisett de möjligheter som erbjöds i högadelns hushåll. Här ska därför godsmiljöns roll i dessa processer skärskådas, och mekanismerna som drev den sociala mobiliteten undersökas. Särskild vikt kommer att fästas vid vilka uttryck den tog sig och hur den kan relateras till den sociala mobiliteten i 1600-talets samhälle i stort. Mer precist kommer en fallstudie genomföras av förvaltarna vid Magnus Gabriel De la Gardies västgötska gods och deras förutsättningar för social rörlighet. Särskilt fokus kommer att ligga på betydelsen av kunskap och sociala nätverk samt hur dessa

---

⁷ Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, Stockholm 1925–1936, bd 2, s. 104, 433, 560, bd 3, s. 296f, bd 4, s. 513, 674f, bd 7, s. 343.

⁸ Tom Söderberg, *Den namnlösa medelklassen. Socialgrupp två i det gamla svenska samhället intill 1770-talet*, Stockholm 1956, s. 102–107; S. Carlsson 1962, s. 15–30.

faktorer samverkade. Ofta har dessa grundläggande förutsättningar för rörligheten betraktats som varandras motpoler eller åtminstone som sinsemellan åtskilda. Med få undantag har de också behandlats i generella termer i större, kvantitativt inriktade studier, där det övergripande resultatet av den sociala mobiliteten framhävts på bekostnad av insikter i hur dynamiken fungerade på individnivå.⁹ Avsikten här är därför att tillämpa ett integrerat kunskaps- och nätverksperspektiv med tydligt fokus på de historiska aktörerna.

Det ovannämnda syftet kan kokas ner till en övergripande frågeställning, som kommer att vara vägledande i undersökningen: Vilka förutsättningar för social mobilitet stod till buds för förvaltare vid ett svenskt högadligt gods under 1600-talet? För att göra denna fråga hanterbar kommer den att delas upp i underfrågor, grupperade i två teman. Det första temat handlar om förvaltarnas tjänst och de förutsättningar för social mobilitet som den medförde, och innefattar följande två frågor:

- Vilka ekonomiska risker, förmåner och möjligheter innebar tjänsten som förvaltare?
- Vilka kunskaper inhämtade förvaltarna och vilka nätverk byggde de upp i sin tjänst, hur skedde detta och vilken betydelse hade det för den sociala mobiliteten?

Den första av dessa två frågor syftar till att upprätta en grund att stå på i fråga om förvaltarnas ekonomiska förutsättningar. Därefter kommer inhämtandet av kunskap och byggandet av nätverk i anslutning till tjänsten att undersökas och sättas i relation till möjligheterna att avancera socialt.

Det andra temat behandlar förvaltarna ur kollektivbiografisk synvinkel, med fokus på den sociala mobilitet som framträder vid ett studium av deras bakgrund, karriärer och olika sätt att manifestera och befästa sin sociala status. Analysen utgår här från följande tre frågor:

- Vilken familjebakgrund hade förvaltarna?
- Vilka medel kunde de använda för att röra sig socialt och hur manifesterade de sin sociala status?
- Hur kunde de befästa sin och familjens sociala status och överföra den till nästa generation?

---

⁹ Se t.ex. S. Carlsson 1962; David Gaunt, *Utbildning till statens tjänst. En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättsauskultanter*, Studia Historica Upsaliensia 63, Uppsala 1975, s. 98–176; Klaus-Richard Böhme, ”Officersrekryteringen vid tre landskapsregementen 1626–1682”, i Margareta Revera & Rolf Torstendahl (red.), *Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige*, Lund 1979, s. 215–251; Björn Asker, *Officerarna och det svenska samhället 1650–1700*, Studia Historica Upsaliensia 133, Uppsala 1983, s. 98–117; Svante Norrhem, *Uppkomlingarna. Kanslitjänstemännen i 1600-talets Sverige och Europa*, Umeå Studies in the Humanities 117, Umeå 1993, s. 36–90; Jan Samuelson, *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523–1611*, Bibliotheca Historica Lundensis 77, Lund 1993, s. 212–254; Elmroth 2001.

En undersökning av förvaltarnas sociala och geografiska familjebakgrund är nödvändig för att kunna diskutera deras sociala mobilitet. Hur denna gick till i praktiken är i sin tur ett centralt problemområde att avhandla för att förstå vilka förutsättningar godsmiljön erbjöd. Även här kommer begreppen kunskap och nätverk att vara närvarande i analysen. Hur den sociala statusen sedan manifesterades är minst lika väsentligt som hur den uppnåddes, och många gånger är dessa frågor svåra att skilja åt. Slutligen övergår undersökningen till frågan om vilka strategier förvaltarna utnyttjade för att befästa sin egen och familjens sociala status, i synnerhet då den skulle överföras till kommande generation.

Forskningsöversikt

I det följande presenteras tidigare forskning om social mobilitet under tidigmodern tid, både i Sverige och internationellt. I ett första avsnitt ligger fokus på den sociala rörligheten bland adelns förvaltare och på hushållet som en viktig arena för processerna. Därefter diskuteras på ett mer allmänt plan förutsättningarna för social mobilitet i det tidigmoderna samhället. Här lyfts den omfattande forskningen om patron–klientrelationer fram, liksom andra förklaringar till människors möjligheter att avancera socialt. Slutligen behandlas forskningen om olika arenor eller kontexter för social mobilitet i det tidigmoderna samhället: krigsmakten, den lokala och centrala statliga förvaltningen, det kungliga hovet, auskultantväsendet, skolorna, universiteten och hantverkarskråna samt individens, familjens och släktens rörlighet. Forskning som främst haft bäring på enskilda teman i den empiriska undersökningen presenteras dock i allmänhet där, om den inte explicit behandlar den sociala mobilitetens förutsättningar.

Adelns förvaltare och det högadliga hushållet

Mycket forskning har bedrivits om godsförvaltare och deras verksamhet, och en del av denna har behandlat social mobilitet. Tom Söderberg har lyft fram adelns förtroendemän som en viktig social mellangrupp under 1600-talet, då godsavsöndringar och säteribildningar skapade ett behov av förvaltande mellanhänder. Skillnaderna i samhällsposition inom denna grupp kunde dock vara stora och förvaltarna var beroende av sina herrar, men de särskilt dugliga som tjänade rikets elit hade chanser att klättra socialt och blev ofta adlade. Söderberg ger åtskilliga exempel på sådana godsförvaltare och hovtjänstemän som vunnit inträde på Riddarhuset, och lyfter fram ätten De la Gardie som särskilt viktig för dessa framgångsmöjligheter. Han betonar dock att det främst var högadelns tjänare som kunde

erhålla adelskap tack vare sina mäktiga patroners tillskyndan. Generellt sett bör utsikterna att nå så långt ha varit ganska små.¹⁰

En mer ingående studie av förvaltarnas möjligheter finns rörande det sena 1600-talets och tidiga 1700-talets England. David Roger Hainsworth har visat att förvaltarna i denna kontext hade mycket varierande bakgrund och kom från både lägre och högre skikt i samhället, och konstaterar att släktskap med tidigare förvaltare eller rentav med godsherren själv förekom. De flesta jordägare ville dock anställa erfarna och kunniga män med en gedigen social bakgrund. Ledaregenskaper liksom kunskaper i industriell och merkantil verksamhet och en förmåga att upprätthålla sociala relationer i lokalsamhället värderades högt. Förutom att tjänsten som förvaltare hos en förnäm herre gav hög status i sig, var det en lukrativ verksamhet. Visserligen var lönen blygsam, men till denna lades andra förmåner i form av uppbärandet av olika slags avgifter. Mer ljusskygga inkomstmöjligheter fanns också, exempelvis i form av gåvor som följde på förvaltarnas förmedlande roll mellan undersåtar och överhet. Otillåtet utnyttjande av betesmark och tagande av mutor från bönder förekom också. Då förvaltarna ofta drev andra verksamheter vid sidan av, var det vanligt att de spekulerade i de stora summor pengar från godset som de hade hand om. Slutligen innebar positionen i godsherrens hushåll att både förvaltarna själva och deras familjemedlemmar kunde få del av dennes patronage, bland annat genom att få hjälp i karriären.¹¹

Det finns flera studier som liksom de ovannämnda åtminstone tangerar den sociala mobiliteten bland adelns förvaltare, men som belyser förutsättningarna och processerna på mikronivå. Hit hör en uppsats av Annie Olsson med utgångspunkt i Magnus Gabriel De la Gardies befallningsman Sigge Torsson – för övrigt en av förvaltarna i föreliggande undersökning. Olsson menar att förhållandet mellan godsherren och befallningsmannen kan karakteriseras som en patron–klientrelation, som var personlig och generationsöverbryggande. Det förekom dock konkurrens om överhetens gunst, i synnerhet mellan befallningsmannen och hauptmannen. Samtidigt kunde Sigge Torsson i sin tur agera sponsor och förmedlare i relation till andra anställda och underlydande bönder.¹² I likhet med denna undersökning har Otto Ulbricht belyst några av den sociala rörlighetens förutsättningar och processer i sin mikrohistoriska studie av den slesvigske adelsfogden Claus Paulsen. Utifrån ett antal

---

¹⁰ Söderberg 1956, s. 103–107.

¹¹ David Roger Hainsworth, *Stewards, Lords and People. The estate steward and his world in later Stuart England*, Cambridge 1992, s. 23–41.

¹² Annie Olsson, "Högwälborne grefue aldrenådigaste herre..." En studie i klient–patronskap och patriarkala relationer utifrån befallningsman Sigge Thorssons brev till Magnus Gabriel De la Gardie, opublicerad C-uppsats, Historiska institutionen, Stockholms universitet, vårterminen 1996.

suppliker från 1620 skildrar Ulbricht dennes sociala stigande, som inleddes då han tog värvning som knekt. Genom denna tjänst fick han erfarenheter av lydnad och självständighet som senare skulle vara av vikt. Efter att ha blivit fogde hos en godsägare kunde han njuta av ekonomiska förmåner. Samtidigt kunde han driva en egen agrarkapitalistisk verksamhet tack vare kunskap om marknaden, en fördelaktig konjunktur och kontakter som han knöt i tjänsten. Han lyckades alltså profitera på patron–klientförhållandet, som gav honom en god ställning och även medförde att sonen fick tjänst hos godsherren. Då den sistnämnde stärkte sitt grepp och påpekade sonens livegenskap uppstod dock en konflikt som innebar att Claus och hans familj förlorade sin fördelaktiga position och tvingades fly.¹³

Att anställning som fogde hos adelspersoner kunde innebära ekonomisk vinning har även visats av Berit Sjögren och Bo Peter Persson i en artikel om Sven Svensson Håhl, som i slutet av 1600-talet var frälsefogde vid ett småländskt säteri. Tjänsten innebar förmåner i form av bland annat lön och ett hemman på livstid, och Håhl kunde bedriva inkomstbringande oxhandel. Detta, i kombination med en god kännedom om orten, gjorde det möjligt för honom att köpa fast egendom.¹⁴ Även Arnold Soom har i en studie av de ledande herrgårdstjänstemännen i Baltikum under 1600-talet poängterat förvaltarnas goda ekonomiska ställning, som bottnade i en relativt hög penninglön och andra förmåner, samt i viss utsträckning att de berikade sig på godsherrens och böndernas bekostnad. Följaktligen kunde förvaltarna själva känna sig som herrar och leva gott, bland annat genom att förvärva stadshus, arrendera eller köpa gods och hålla sina barn i skolan.¹⁵

Till raden av mikrohistoriskt inriktade studier kan läggas Kerstin Sundbergs undersökningar av kulturella och sociala förhållanden vid storgodsen Häringe-Hammersta i Södermanland och Trolle-Ljungby i Skåne under tidigmodern tid. Beträffande det förstnämnda godset framhäver hon de förmåner som förvaltare kunde få del av och deras möjligheter att agera utifrån egna intressen. Samtidigt menar hon att deras namn tyder på en förankring i bondesamhället. Sundberg knyter detta till de meritokratiska ideal som under 1600-talet vann insteg i staten, och som adeln kan ha tillämpat även vid sina gods. Följaktligen drar hon slutsatsen att dugliga individer ur bondeled rekryterades till

---

¹³ Otto Ulbricht, "En falden fogeds bønsskrift. Et forsøg på at komme tættere på Claus Paulsen (1620)", översättning Bjørn Poulsen, i *Bol og by. Landbohistorisk tidsskrift* 11:2 (1995), s. 72f, 79–87.

¹⁴ Berit Sjögren & Bo Peter Persson, "Ålhults säteri och frälsefogden Sven Svensson Håhl", i *Släktforskarnas årsbok* 2016, s. 269, 282f, 287, 290–298.

¹⁵ Arnold Soom, "Fogden och herrgårdsmiljön i Baltikum under 1600-talet", i *Festskrift till Birger Nerman den 6 oktober 1958*, *Svio-Estonica* 14, Stockholm 1958, s. 95–100, 104–108.

godsförvaltningen, och att duglighet i detta sammanhang kan ha inneburit förmågan att upprätthålla goda och fredliga förbindelser med allmogen.¹⁶

Som framgått ovan var kunskaper av olika slag viktiga för möjligheterna att bli förvaltare, liksom för att kunna förbättra sin ställning ytterligare. Hur denna kunskap inhämtades och överfördes har dock inte studerats närmare med avseende på godsförvaltare. Däremot har Åsa Ahrland belyst frågan med utgångspunkt i en yrkesgrupp som ofta befann sig i samma typ av miljö, nämligen 1700-talets svenska trädgårdsmästare. Utöver den formella utbildning och skriftbaserade inläring som fick större betydelse under århundradets gång behandlar hon hur drängarna och gesällerna gick i lära, hur mästarna gjorde studieresor till utlandet och hur traderad erfarenhetskunskap förmedlades genom handling och sinnesintryck.¹⁷

Forskningen om godsförvaltare är alltså begränsad med avseende på hur de inhämtade sina kunskaper. Dessutom behandlar en majoritet av studierna endast enstaka individer, utan att undersöka den sociala mobiliteten mer systematiskt eller studera hur omfattande den var i godsmiljöerna. Det finns alltså anledning att genomföra en grundläggande undersökning av den sociala mobiliteten hos en avgränsad grupp förvaltare, vilket skulle ge en bättre bild av vilka förutsättningarna var. En sådan studie måste dock även ta hänsyn till karaktären hos den miljö där den sociala rörligheten hade sin grund.

Basen för förvaltarnas verksamhet var det aristokratiska hushållet. Som Antony Buxton framhållit är hushållet en grundläggande komponent i mänskliga samhällen. Under tidigmodern tid fyllde det en viktig funktion i form av biologisk och kulturell reproduktion av den sociala gruppen, i synnerhet genom uppfostran av nya generationer och assimilering av andra hushållsmedlemmar, exempelvis tjänstefolk. Samtidigt var hushållet en social arena för boende och en ekonomisk produktions- och konsumtionsenhet, där kontrollen och distributionen av resurser var central. Relationerna inom hushållet byggde på en patriarkalisk hierarki, med husfadern i toppen.¹⁸ Detta gällde även 1600-talets Sverige, där hushållet och ståndet ansågs vara de centrala maktenheterna. Hushållet, inte individen, uppfattades som samhällets minsta enhet och blev föremål för statens maktutövning. Husfadern stod i spetsen

---

¹⁶ Kerstin Sundberg, *Stat, stormakt och säterier. Agrarekonomisk utveckling och social integration i Östersjöområdet 1500–1800*, Lund 2001, s. 165f, 213f, 242; ”Work and Social Relationships – Instructions, Correspondence and ‘Supplices’ from Häringe and Trolle-Ljungby”, i Kerstin Sundberg (red.), *Work and Production on Manors in the Baltic Sea Region 1700–1900*, Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 16, Stockholm 2002, s. 79–81.

¹⁷ Åsa Ahrland, *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*, 2 uppl., Stockholm 2006, s. 189–254.

¹⁸ Antony Buxton, *Domestic Culture in Early Modern England*, Woodbridge 2015, s. 67–84.

för denna enhet för produktion, konsumtion och social gemenskap, som hos de mer välbeställda även kunde inkludera tjänare. Den hierarkiska ordningen i hushållet liknades ofta vid maktrelationerna i staten och den religiösa legitimeringen återfanns i Hustavlan i Martin Luthers lilla katekes, där hushållsståndet framställdes som samhällsordningens utgångspunkt.¹⁹

Denna religiöst präglade idealföreställning om en mängd självständiga hushåll som samhället vilade på och som innehöll alla relationer av social, ekonomisk och politisk art stämde ofta illa överens med verkligheten, vilket Lyndal Roper framhåvt i en studie av hushållen i reformationstidens Augsburg.²⁰ Hushållet var i själva verket långt ifrån en isolerad enhet. I egenskap av komponent i större gemenskaper var det nära relaterat till omgivningen i fysiskt, socialt och ekonomiskt hänseende.²¹ Enligt Maria Ågren kan den tidigmoderna epokens människor visserligen inte förstås utan att relateras till hushållet, som var en central organisatorisk struktur. Bilden av stabila, självförsörjande hushåll med klara gränser är emellertid en politisk konstruktion med religiös förankring, som vidareförmedlas i mycket av det bevarade källmaterialet. I själva verket hade människor behov av stöd, utbyte och andra aktiviteter utanför och mellan hushållen. Därför bör det tidigmoderna hushållet snarare betraktas som en öppen och genomtränglig struktur eller som ett nätverk av mänskliga relationer, aktiviteter och rörelser.²²

Ovanstående förståelse av hushållsbegreppet är värdefull för den här undersökningen, då den erbjuder ett sätt att begripliggöra det högadliga hushållet som en arena för kunscaps-cirkulation och sociala nätverk. Gemenskapen inom ett hushåll byggde nämligen på nära personliga relationer och traditioner, som ofta var medel för social och kulturell reproduktion.²³ Även patron–klientrelationer mellan tjänare och överhet uppstod vanligtvis genom tjänst inom ett hushåll.²⁴ Hushållet var alltså en viktig plats för cirkulation av kunskap och byggande av sociala nätverk, och i förlängningen en grundläggande beståndsdel i den sociala mobilitetens förutsättningar.

---

¹⁹ Kekke Stadin, *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*, Lund 2004, s. 17–21, 24, 29, 33–36.

²⁰ Lyndal Roper, *The Holy Household. Women and Morals, in Reformation Augsburg*, Oxford 1989, s. 27–36.

²¹ Buxton 2015, s. 84–86.

²² Maria Ågren, "Introduction: Making a Living, Making a Difference", i Maria Ågren (red.), *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society*, New York 2017, s. 6–8.

²³ Stadin 2004, s. 38; Buxton 2015, s. 68–70.

²⁴ Peter Englund, "Om klienter och deras patroner", i Stellan Dahlgren, Anders Florén & Åsa Karlsson (red.), *Makt & vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*, Stockholm 1993, s. 88.

Förutsättningar för social mobilitet under tidigmodern tid

Att den tidigmoderna epoken i långa perioder såg en omfattande social mobilitet, både i Sverige och i andra delar av Europa, har bekräftats av åtskilliga studier med kvantitativ grund.²⁵ Något som tidigare forskning har framhållit som särskilt betydelsefullt för denna sociala rörlighet är patron–klientförbindelser. Enligt Sharon Kettering är sådana relationer personliga, känslomässiga, frivilliga och varaktiga. De innefattar ett ömsesidigt utbyte mellan en överordnad patron, som erbjuder materiella fördelar och skydd, och en underordnad klient, som bistår med tjänst och lojalitet. Kettering har visat att dessa förbindelser hade stor betydelse för centralmaktens utveckling i 1600-talets Frankrike. Patron–klientsystemet tjänade staten med kardinal Richelieu i spetsen genom att möjliggöra kontakter mellan centrum och periferi trots en förhållandevis outvecklad centralmakt, vilket samtidigt innebar fördelar för de individer som lyckades göra karriär genom att på detta sätt ansluta sig till statsmakten.²⁶

Även inom svensk forskning har det förts en diskussion om patron–klientsystemets karaktär och dess relation till andra typer av personliga förbindelser och grunder för befördran. Göran Rystad ser förbindelserna som informella maktrelationer, i kontrast till exempelvis anställningsförhållanden eller hierarkiska relationer inom ett ämbetsverk. Han knyter Sveriges fredliga politiska utveckling under 1600-talet till de stora möjligheter till social mobilitet som följde på krigen och statens tillväxt. Denna utveckling hotade emellertid den gamla jordägande adelns ställning, då den inte kunde behålla kontrollen över de allt fler posterna inom byråkratin. Lösningen blev att aristokratin som patroner knöt klienter till sig. Dessa kunde få hjälp i karriären mot att i gengäld vara lojala och lydiga, varigenom adeln behöll makten över administrationen.²⁷ Peter Englund har instämt i denna bild, men anser att den bäst beskriver situationen under 1600-talets första hälft, då klientväsendet utgjorde en konserverande kraft. Inneboende i systemet var nämligen en dynamik som förde uppkomlingar till samhällets topp, där de blev oberoende av sina tidigare patroner och själva kunde agera som sådana. Detta gynnade i slutänden statsmakten, som knöt lydiga och dugliga ofrälse individer till sig.²⁸ Även Heiko Droste har framfört uppfattningen att patron–

---

²⁵ S. Carlsson 1962; James B. Collins, "Geographic and Social Mobility in Early-Modern France", i *Journal of Social History* 24:3 (1991), s. 563–577; Sheila M. Cooper, "Intergenerational social mobility in late-seventeenth- and early-eighteenth-century England", i *Continuity and Change* 7:3 (1992), s. 283–301; Elmroth 2001.

²⁶ Sharon Kettering, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*, New York 1986 (definitionen från s. 13).

²⁷ Göran Rystad, "Clientage och statsbyggande. Klient-patronus-relationen i ett underutvecklat samhälle", i Magnus von Platen (red.), *Klient och patron. Befordringsvägar och ståndscirkulation i det gamla Sverige*, Stockholm 1988, s. 129–132.

²⁸ Englund 1993, s. 93–95.

klientrelationerna möjliggjorde ett utbyte av makt och resurser inom den statliga byråkratin, som förde nyadlade personer uppför samhällets rangstege. Med hjälp av inflytelserika och resursstarka individer var det möjligt att stiga socialt, och även klientskapet i sig kunde innebära en förhöjd status. En förändring ägde dock rum i och med att Sveriges ställning som militär stormakt underminerades i slutet av 1600-talet och början av 1700-talet, då patronaget visserligen levde vidare men på grund av kronans och adelns minskade resurser inte gav samma möjligheter till social mobilitet för enskilda individer.²⁹

Att klientskap inte alltid var framgångsrikt har påpekats av Fabian Persson, som har uppmärksammat de misslyckade klienterna. Han betonar relationernas informella och personliga karaktär, som försatte klienten i en beroendeställning. Detta accentuerades ytterligare på grund av den fördröjda ömsesidigheten i förhållandet: bägge parter hade förpliktelser gentemot varandra, men medan patronen redan från början erhöll sin klients stöd, låg den sistnämndes upphøjelse i framtiden. I värsta fall innebar detta att klienten gick miste om såväl belöningar som gjorda investeringar ifall relationen av någon anledning bröts.³⁰

Hur patron–klientskap förhåller sig till andra typer av personliga relationer har debatterats flitigt. Peter Englund menar att det inte går att särskilja patron–klientrelationer från släktskap och vänskap. En mer jämlik relation kunde exempelvis förvandlas till en patron–klientförbindelse och de hållbara familjebanden var ofta kärnan i ett klientnätverk.³¹ Björn Asker hävdar i stället att det åtminstone går att dra en principiell gräns mellan nepotism och klientförbindelser, men att det förstnämnda ofta utgör grunden för klientnät.³² En tredje ståndpunkt har intagits av Svante Norrhem, som anser att släktskap var en mer horisontell förbindelse som värderades högre än patron–klientrelationer. De förstnämnda banden byggde nämligen på starkare känslor, en vilja att gynna familjens position samt annorlunda ekonomiska förhållanden.³³

Inte enbart den eventuella gränsen mellan patron–klientrelationer och släktskap utan även förhållandet gentemot meritokrati har behandlats inom forskningen. Fabian Persson har ifrågasatt det ofta hävdade motsatsförhållandet mellan patronage och meritokrati och påpekar att det i 1600-talets Sverige inte förekom något modernt meritokratiskt befordringsväsende. I

---

²⁹ Heiko Droste, "Språk och livsform: Patronage i 1600-talets Sverige", i *Scandia* 64:1 (1998), s. 36f, 45–47.

³⁰ Fabian Persson, "Att leva på hoppet – om den misslyckade klienten", i *Historisk tidskrift* 112:3 (1992), s. 320–323, 326f.

³¹ Englund 1993, s. 87f.

³² Björn Asker, "Perspektiv på klientväsendet i svenskt 1600-tal", i Janne Backlund, Anders Florén, Åsa Karlsson, Hans Norman & Maria Ågren (red.), *Historiska etyder. En vänbok till Stellan Dahlgren*, Uppsala 1997, s. 26.

³³ Norrhem 1993, s. 72f.

själva verket hade patron–klientsystemet meritokratiska inslag och kunde innebära att dugliga individer befordrades, genom en relativt bred rekryteringsbas och en sållningsprocess till följd av klienternas inbördes konkurrens. Detta var dock avhängigt patronens agerande och kunde rubbas av nepotism och ämbetsköp, som hindrade patronaget från att fungera tillfredsställande.³⁴

Även Heiko Droste har påpekat att motsättningen mellan patronage och meritokrati är skenbar, då det låg i patronens intresse att gynna dugliga klienter. Droste framhåller dock att en grundläggande gränsdragning mellan patronage och andra personliga förbindelser är viktig. Han understryker att förekomsten av patronagertermer i brev inte per automatik innebär att det rörde sig om verkliga patron–klientförbindelser, och att inte heller det motsatta förhållandet kan tas för givet. Likaså kunde släktskapstermer användas enbart retoriskt. Visserligen betonar Droste att det ömsesidiga utbytet särskiljer patronage från nepotism, men protektionen är ett förenande element och en klar skiljelinje är svår att upprätthålla.³⁵

En patron–klientrelation ställde krav på ett visst agerande från klientens sida, i synnerhet då den skulle initieras. Kurt Johannesson menar att förutsättningen för förhållandet låg i den teoretiska bildning som både beskyddarna och de beskyddade var bekanta med. Inom utbildningen lärde man sig konsten att uppvakta tänkbara patroner i tal, skrift och uppträdande. Den antika bilden av den romerske patronen med en skara klienter var populär, och att kalla sig klient inför en tilltänkt patron innebar på samma gång ett uppvisande av trohet och tjänstvillighet och ett krav på beskydd.³⁶ Att detta patronagespråk i stor utsträckning var offentligt innebar dessutom att det ansågs förpliktande och ofta följdes av de inblandade.³⁷ Klienternas position var dock osäker och krävde ett aktivt handlande och initiativtagande, vilket har belysts av Fabian Persson. Då en relation till en patron skulle initieras gällde det att göra sig känd, vilket kunde ske genom personlig uppvaktning, speciellt utformade brev, dedikationer eller hyllande dikter. När förhållandet väl hade inletts måste klienten antingen själv befinna sig i patronens närhet för att påminna om sin belöning, eller göra detta genom vänner och familjemedlemmar, då risken för andras avund och förtal var stor. Det var ofta nödvändigt att precisera sina önskemål inför sin gynnare, vilket också krävde ett vakande öga på exempelvis lediga tjänster. Att på detta sätt ständigt hålla sig

---

³⁴ Fabian Persson, "En hjälpande hand. Principiella aspekter på patronage i förhållande till nepotism och meritokrati under stormaktstiden", i *Scandia* 59:1 (1993), s. 49–70.

³⁵ Droste 1998, s. 30, 40–43.

³⁶ Kurt Johannesson, "Erik Lindschöld, konsternas beskyddare", i Magnus von Platen (red.), *Klient och patron. Befordringsvägar och ståndscirkulation i det gamla Sverige*, Stockholm 1988, s. 23–27.

³⁷ Droste 1998, s. 35f.

framme kunde dock uppfattas som negativt av omgivningen, och det gällde att balansera mellan initiativrikedom och anspråkslös förnöjsamhet.³⁸

Det fanns alltså i grunden olika skäl till befordran i det tidigmoderna samhället och det existerar en omfattande forskning om dem. En annan linje i forskningen har i stället haft ett övergripande perspektiv på den konkreta sociala mobiliteten i 1600-talets svenska samhälle. Sten Carlsson har belyst vad han benämner ståndscirkulationen från cirka 1680 och framåt, med fokus på den uppåtgående rörligheten. För 1600-talets del lyfter han fram expansionen av framför allt byråkratin och krigsmakten som en pådrivande faktor, liksom karriärmöjligheter inom kyrkan och i viss mån kommersiella näringar. Rörligheten uppåt, som ägde rum inom ramen för ett stabilt ståndssamhälle, skedde ofta stegvis över flera generationer. Ekonomiska svårigheter satte dock hinder i vägen, och det krävdes i allmänhet släktförbindelser eller högadliga gynnare för att nå långt.³⁹ För 1500-talets del har Jan Samuelson studerat den sociala mobiliteten, dock begränsad till adeln, och konstaterat att statsmaktens tillväxt redan under denna period öppnade dörrar för socialt avancemang. Bland dem som adlades under århundradet fanns nämligen många som tjänade kronan i egenskap av fogdar, civila ämbetsmän och militärer, och en stor del av dessa hade förmodligen sitt ursprung i bondesamhället. Adliga släktförbindelser på mödernet eller genom giftermål var dock viktiga för möjligheterna att själv bli en del av detta stånd. Vidare poängterar Samuelson värdet av nätverksrelationer och i synnerhet patron–klientförbindelser. Även om meriter spelade viss roll för individens framgång var det de personliga relationerna som fällde utslaget när det rörde konkurrens. För att kunna göra karriär var man beroende av en patron, och därför var det vanligt att lågadelmän blev klienter till högadeln, som kunde erbjuda hjälp och stöd och i många fall förmedla statliga tjänster.⁴⁰

En annan syn på den sociala mobiliteten i Sverige har presenterats av Ingvar Elmroth, som bland annat behandlar situationen under 1600-talet. Även han utgår från ståndssamhällets dynamik, med möjligheter för individer att röra sig över ståndsgrensarna. Mer precist studerar Elmroth adelns sociala rörlighet i ett generationsperspektiv. I likhet med Carlsson påvisar han en successiv uppåtgående rörlighet i generationerna som föregår blivande adelsmän och poängterar krigsmaktens och den civila förvaltningens tillväxt som en förutsättning för mobiliteten. Han tillbakavisar dock bilden av ett utbrett klientväsende och karakteriserar

---

³⁸ Fabian Persson, "I hopen av de ödmjuka ansikten. Klient–patronskapet under stormaktstiden", i Irene Andersson, Kenneth Johansson & Marie Lindstedt Cronberg (red.), *Tid och tillit. En vänbok till Eva Österberg*, Stockholm 2002, s. 389–403.

³⁹ S. Carlsson 1962, s. 12, 18–29.

⁴⁰ Samuelson 1993, s. 212–254.

befordringsväsendet som ett kompetensbestämt meritokratiskt system, där även patroner i förekommande fall gynnade sina klienter på grund av deras duglighet. Kompetens erhöles dock genom praktisk erfarenhet, då det saknades en utvecklad teoretisk utbildning för att bli officer eller civil ämbetsman.⁴¹

Den sociala mobilitetens kontexter

Tidigare forskning har alltså visat att den tidigmoderna tiden var präglad av relativt stor social mobilitet, ofta beroende av patron–klientskap och i Sverige möjliggjord tack vare statsmaktens tillväxt. Som redan har framgått var vissa arenor eller miljöer viktigare än andra för denna sociala rörlighet, och krigsmakten intar här en särställning. Klaus-Richard Böhme menar att de teoretiska kunskaperna var av avgörande betydelse för befordran till officer i Sverige under 1600-talet, oavsett om personerna var adliga eller ej. I synnerhet gällde detta rekryteringen i fredstid, då konkurrensen om tjänsterna var stor. Möjligheterna att skaffa sig teoretisk utbildning var dock i hög grad avhängiga familjens position. Böhme antyder också att släktskap och bekantskap kan ha haft ett visst inflytande, men att detta är svårt att belägga på grund av källäget.⁴²

Björn Asker representerar en annan syn på krigsmakten i Sverige under 1600-talets andra hälft. Som faktorer med inflytande på officerarnas karriärer framhåller han den yrkesmässiga kompetensen grundad på utbildning, den ekonomiska positionen och – framför allt – släktskap och klientskap. Trots en officiell vilja att premiera duglighet var klientförbindelserna enligt Asker avgörande vid rekrytering. Armén var sålunda genomsyrad av klientväsendet, även om utbildningsnivån ökade och meriter blev viktigare mot 1600-talets slut.⁴³ Ett närliggande resonemang förs av Roger Kvist i en studie av karriärvägar och socialt ursprung för officerare och underofficerare vid Dalregementet, där han framhåller den sociala bakgrunden som avgörande för militärernas karriärutveckling. Liksom Asker anser han att släktskap och klientskap hade störst betydelse fram till slutet av 1600-talet, då yrkeskompetensen blev viktigare. Han visar också hur personer med allmogeursprung kunde bli underofficerare och officerare under 1600-talet, vilket var uttryck för uppåtgående social mobilitet.⁴⁴

---

⁴¹ Elmroth 2001, s. 15, 17–21, 38–45, 113, 118–120, 142–144, 169–175.

⁴² Böhme 1979.

⁴³ Asker 1983, s. 98–117.

⁴⁴ Roger Kvist, *Befälsrekryteringen till Dalregementet under tidigmodern tid. Officerares och underofficerares karriärvägar, sociala ursprung och horisontella rörlighet 1661–1809*, Svenska historikermötet i Lund 24–26 april 2008, <http://hig.diva-portal.org/smash/get/diva2:353443/FULLTEXT02.pdf> (hämtad 8/4 2021), s. 35f, 44f.

Den svenska lokalförvaltningen har också undersökts flitigt med avseende på den sociala rörligheten. För 1500-talets del har Mats Hallenberg framhållit fogdetjänst för staten som en språngbräda för ambitiösa individer. Samtidigt som fogdarna satt osäkert på sin post och riskerade att drabbas av ekonomiska krav från statsmaktens sida, innebar tjänsten en rad fördelar. Lön, förläningar och andra förmåner tillsammans med otillåtna sätt att berika sig och möjligheter att bedriva egen handel gjorde banan lockande. Den privata affärsverksamheten var möjlig tack vare den kunskap om handel som fogdarna skaffade sig i tjänsten, och gjorde att vissa i ett senare skede blev framgångsrika borgare eller kapitalstarka statliga arrendatorer. Dugliga personer med lokalkännedom kunde alltså stiga socialt genom detta kungliga uppdrag. En del nådde ännu längre, genom att göra karriär inom krigsmakten eller den civila administrationen eller genom att bli adlade. Detta uppåtgående kunde pågå under flera generationer och vanligtvis knöts under tiden kontakter på det lokala planet. Flertalet fogdar tillhörde dock inte denna lyckligt lottade skara utan är svåra att få närmare kännedom om. Eftersom fogdeuppdraget i grunden innebar en osäker och tillfällig upphöjelse var det också nödvändigt för fogdarna att skaffa sig en mer stabil position medan de hade chansen, varför det var vanligt att de berikade sig själva på böndernas bekostnad.⁴⁵

Den bild som tecknas av Hallenberg skiljer sig delvis från de resultat Pär Frohnert har presenterat beträffande lokalförvaltningens personal i 1700-talets Sverige. Vid denna tid var självrekryteringen inom gruppen stor, vilket bland annat tog sig uttryck i att ämbetsmännens söner från unga år lärde sig fädernas yrke. Endast en svag tendens till social mobilitet över generationerna kan skönjas, vilket oftast skedde genom att döttrar avancerade uppåt tack vare giftermål och att sönerna bedrev universitetsstudier. Liksom Hallenberg framhäver Frohnert det ekonomiskt riskabla i de lägre ämbetsmännens verksamhet, men att deras ställning också medförde ekonomiska möjligheter i form av spannmålshandel, bruksnäring och utlåning av pengar, vilket speglades i gårdsinnehav och en ståndsmässig levnadsstandard.⁴⁶

Ytterligare en grupp som tillhörde 1700-talets lokalförvaltning var länsmännen, som Ove Stenroth har studerat med särskilt fokus på deras sociala mobilitet. Stenroth framhåller att länsmännens familjer i Kimito socken i Egentliga Finland visade tecken på såväl uppåtgående som nedåtgående ståndscirkulation. Länsmännen kom i allmänhet från enkla

---

⁴⁵ Mats Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket. Lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid*, Stockholm/Stehag 2001a, s. 271–350, 360–369, 394; ”Piskan och moroten. Om fogdarnas handel ochandel under tidig Vasatid”, i Börje Harnesk & Marja Taussi Sjöberg (red.), *Mellan makten och menigheten. Ämbetsmän i det tidigmoderna Sverige*, Rättshistoriska skrifter 1, Stockholm 2001b, s. 43–67.

⁴⁶ Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775*, Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, Rättshistoriskt bibliotek 48, Stockholm 1993, s. 63–85.

förhållanden och var ofta geografiskt rörliga, men kunde arbeta sig upp till ståndspersonernas led genom giftermålsförbindelser, varigenom de skaffade sig anseende och kontakter i lokalsamhället.⁴⁷

För att övergå till den centrala förvaltningen har Svante Norrhem belyst 1600-talets kungliga kansli i Sverige som en arena för social mobilitet. De som lyckades bli sekreterare tillhörde ofrälse eller nyadliga grupper, och Norrhem lyfter fram ett antal faktorer som hade betydelse för deras befordran och karriär. En sådan var personliga egenskaper, som inbegrep lojalitet och hängivenhet samt att vara kalkylerande, manipulerande och insmickrande. Vidare hade släktskap stor betydelse för rekryteringen, dels genom att familjens trohet kunde fungera som argument för den egna karriären, dels genom att ämbetsmän kunde agera förmedlare åt sina släktingar. Det är också tydligt att släktkontakter inom kansliet var viktiga för att kunna göra karriär. Norrhem menar dessutom att utbildning i sig inte spelade någon avgörande roll för individens möjligheter, utan att det viktiga var vem som hade möjliggjort studierna. Ett viktigt inslag i kansliet, med stor betydelse vid rekrytering, var nämligen patron–klientsystemet, som byggde på kontroll, lojalitet, informalitet och ömsesidigt beroende.⁴⁸

Hovet var en miljö som erbjöd särskilt goda möjligheter till socialt avancemang. Med fokus på 1600-talets England har Linda Levy Peck framhåvt det omfattande patronage som var centrerat kring dåtidens kungliga hov. Denna miljö var följaktligen ett nav för nätverk av patron–klientförbindelser, som förde en del individer långt upp på samhällets rangstege.⁴⁹ Även i 1600-talets Sverige spelade hovet en viktig roll för den sociala mobiliteten, vilket Fabian Persson har visat. Han ansluter sig till uppfattningen av hovet som ett centrum för patronage, som möjliggjorde exceptionella karriärer för vissa och god ekonomisk vinst för andra, allt beroende av närheten till monarken. Då hovet i hög grad var militariserat var avancemang inom krigsmakten inte ovanligt för tidigare hovpersonal. Dock är Persson tydlig med att flertalet inte fick sina drömmar om framgång uppfyllda och att hovet blev alltmer slutet under den karolinska tiden.⁵⁰

Som ett grundläggande stråk i forskningen om social mobilitet löper frågan om hur olika former av formell utbildning inverkade på rörligheten. David Gaunt har undersökt hovrättsauskultanterna i stormaktstidens Sverige, en grupp oavlönade tjänstemän som i sin utbildning vid ämbetsverket eftersträvade kunskaper, erfarenheter och meriter för tjänst i den

---

⁴⁷ Ove Stenroth, ”Länsmän i Kimito på 1700-talet. I. Länsmännens sociala miljö”, i *Genos* 36:2 (1965), s. 49–67.

⁴⁸ Norrhem 1993, s. 29–31, 36, 52, 56, 66–68, 80–83.

⁴⁹ Linda Levy Peck, *Court Patronage and Corruption in Early Stuart England*, London 1990.

⁵⁰ Fabian Persson, *Servants of Fortune. The Swedish Court between 1598 and 1721*, Lund 1999b.

statliga förvaltningen. Han visar att auskultanterna kom från olika sociala skikt, men att utbildningen jämnade ut de inbördes skillnaderna i det att personerna oavsett bakgrund hade goda chanser att erhålla höga ämbeten och adelskap. Visserligen hade de adliga auskultanterna ett visst försprång i karriärhänseende och släktskap kunde spela roll vid befordran till lägre tjänster, men utbildningen och de medföljande kontakterna med hovrätten snarare än den sociala härkomsten var avgörande för möjligheterna att göra karriär.⁵¹

Alan S. Ross har fokuserat på en annan typ av utbildningsinrättning, närmare bestämt den tidigmoderna latinskolan, i sin studie av hur tyska skolelevs och deras föräldrars utbildningsstrategier inverkade på den sociala mobiliteten i kölvattnet av trettioåriga kriget. Även om skolorna var färre i Sverige fanns det ett liknande skolväsende här, vilket gör Ross resultat relevanta även för en svensk tidigmodern kontext. Han utgår från latinskolan i Zwickau i Sachsen och visar att eleverna valde mycket selektivt ur innehållet i skolans utbildning. Medan vissa nöjde sig med att lära sig läsa och skriva på sitt modersmål fullföljde andra den resterande utbildningen, med fokus på latinkunskap. Ross menar att skolgången var viktig för den sociala mobiliteten till i synnerhet lärda yrken, som sedan kunde fungera som språngbräda för en kommande generation. Det var alltså en social rörlighet som skedde successivt och med små steg, långt ifrån de gängse bilderna av antingen oerhört snabba karriärer, eller ett statiskt ståndssamhälle.⁵²

Otvivelaktigt spelade även universitetsutbildning en roll för den sociala mobiliteten. Willem Frijhoff hävdar i en studie av Åbostudenters bakgrund och senare karriärer under tidigmodern tid att universitetet var en arena för storskalig uppåtgående social mobilitet, då människor från lägre skikt i samhället via universiteten kunde lämna sin ursprungsmiljö och träda in i lärda yrken.⁵³ En mer omfattande undersökning har gjorts av Sven-Erik Åström, som belyser den sociala rörlighet som uppvisas av österbottniska studenter i Uppsala och Åbo med tyngdpunkt på 1700-talet. Enligt Åström var skola och universitet vid sidan av stadsnärings, krigstjänst och civil statlig tjänst viktiga kanaler för tidens sociala mobilitet, men möjligheterna att röra sig uppåt hade blivit mindre efter stormaktstiden och ståndssamhället var förhållandevis statiskt. Genom en genealogisk undersökning visar dock Åström på äktenskapsförbindelsernas betydelse för den sociala rörligheten, då i synnerhet

---

⁵¹ Gaunt 1975, s. 98–176.

⁵² Alan S. Ross, "Pupils' Choices and Social Mobility after the Thirty Years War: A Quantitative Study", i *The Historical Journal* 57:2 (2014), s. 311–341.

⁵³ Willem Th. M. Frijhoff, "Social Mobility and the Early Modern University: The Case of Åbo University", i Paul Raudsepp (red.), *Mare nostrum – Mare Balticum. Commentationes in honorem professoris Matti Klinge*, Helsingfors 2000, s. 375f.

giftermål med prästdöttrar, och i enstaka fall adelskvinnor, bidrog till socialt avancemang. Åström ger vidare exempel på storbonde-, klockar- och borgarsläkter som tack vare ekonomiska tillgångar, utbildning eller duglighet rörde sig uppåt i flera generationer, varvid universitetsbesöken spelade en stor roll.⁵⁴

Universiteten var inte enbart en plats där studenter formade sin framtid utan även en arena för uppåtsträvande akademiker. Personliga meriter fick tidigt stor betydelse inom denna miljö, men Marko Hakanen har visat att även patron–klientsystemet var avgörande för dessa individer i en undersökning av hur högadliga patroner och deras klienter använde sina relationer målinriktat vid Åbo universitet. Hakanen lyfter i detta sammanhang fram det ömsesidiga utbytet i patron–klientrelationerna och behovet av social kompetens för att upprätthålla dem.⁵⁵

De ovannämnda institutionerna utgjorde endast en del av utbildningsväsendet under tidigmodern tid, och en annan viktig form för utbildning var lärlingskap. För Englands del har Christopher Brooks studerat detta som en strategi hos samhällets mellanskikt för att skapa karriärmöjligheter och framtidsutsikter åt sina barn. Mot en avgift bibringades lärlingarna kunskaper i läsning, skrivning och räkning, och de kunde få stipendier som gav dem möjlighet att bedriva universitetsstudier. Dessutom lärde de sig praktiskt arbete och socialiserades in i en särskild kultur. I synnerhet före mitten av 1600-talet gav detta möjligheter för människor ur breda folklager att röra sig både geografiskt och socialt, även om övergripande demografiska och ekonomiska faktorer samt de enskilda familjernas tillgångar inverkade på chanserna.⁵⁶ Ett annat perspektiv på lärlingskapet erbjuder Karin Sennefelt, som undersökt den sociala mobilitetens praktiker inom Stockholms skrän under 1600-talets andra hälft. I likhet med Brooks påpekar hon skrånas öppenhet och deras funktion som kanal för geografisk och social mobilitet. Bördsbrev eller ett socialt nätverk var dock viktigt för att få inträde. Sennefelt visar även att den officiella ideologin framhöll samhällets stabilitet som viktig, medan de unga personerna som inträdde i skråna innehade en liminal position med oklar social status och utrymme för rörlighet och ambition. Denna ställning var dock övergående,

---

⁵⁴ Sven-Erik Åström, *Ståndssamhälle och universitet. Universitetsbesöken som socialt fenomen i Österbotten 1722–1808. En socialhistorisk undersökning*, Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 95:1, Helsingfors 1950, s. 195–223.

⁵⁵ Marko Hakanen, "Career Opportunities. Patron–Client Relations Used in Advancing Academic Careers", i Petri Karonen (red.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, Studia Historica 79, Helsinki 2009, s. 98–115.

⁵⁶ Christopher Brooks, "Apprenticeship, Social Mobility and the Middling Sort, 1550–1800", i Jonathan Barry & Christopher Brooks (red.), *The Middling Sort of People. Culture, Society and Politics in England, 1550–1800*, Basingstoke 1994, s. 52–83.

och på samma gång som skråna öppnade för viss rörlighet innebar de också ett bekräftande av ordningen och stängda möjligheter i andra avseenden.⁵⁷

Hittills har forskningen om den tidigmoderna tidens sociala mobilitet betraktats med utgångspunkt i olika karriär- och utbildningsmässiga arenor. Även andra sammanhang har dock lyfts fram, såsom enskilda individers, familjers och släkters rörlighet. Ett exempel på det förstnämnda är Svante Norrhems studie av Axel Behmers ansökan om assessorstjänst i Göta hovrätt år 1676. I denna fallstudie betonar Norrhem vikten av släktförbindelser för karriären. De meriter som åberopades av Behmer var faderns tjänst och familjens fordringar på staten, medan formella kvalifikationer i form av rekommendationsbrev, studier och resor inte hade någon större betydelse. Troligen hade den följande tillsättningen i stället sin grund i en privat uppgörelse mellan Behmer och företrädaren, vars dotter han kom att äkta.⁵⁸ Även Martin Almbjär har ansett meriternas betydelse vara sekundär i en liknande analys av adelsmannen Johan Ekeblads karriär i mitten av 1600-talet. Ekeblad inledde en social uppgång för sin ätt genom att utnyttja sitt nätverk av släkt och vänner. Med hjälp av dessa relationer och en personlig närvaro vid maktens centrum kunde han dra nytta av sina meriter, som i sig var av mindre vikt.⁵⁹

Att den sociala mobiliteten även kan betraktas i en avgränsad genealogisk kontext visar två studier av Henrik Ågren, den ena tillsammans med Stefan Simander. I den första undersökningen belyses hur den omfattande sociala rörligheten i 1600-talets Sverige kunde medföra att även nära släktingar hade mycket olika samhällsställning. Dessa individer gynnade ibland varandra, men främst när det genealogiska och sociala avståndet var litet. Dessutom noteras att ekonomiska framgångar ofta ledde till socialt uppåtstigande, bland annat genom att möjliggöra fördelaktiga äktenskapsförbindelser.⁶⁰ I den andra undersökningen är syftet att finna förklaringar till de skilda levnadsödena inom en specifik släktkrets i Sverige under 1600-talet. Ågren och Simander menar att individernas framtidsutsikter i form av karriär- och äktenskapsmöjligheter var styrda av föräldrarnas position samt ekonomiska resurser, status och kontakter. Kön var också viktigt i sammanhanget, då män själva kunde påverka sin yrkeskarriär medan kvinnor endast indirekt fungerade som förmedlare av

---

⁵⁷ Karin Sennefelt, "Young Man, Find your Fortune: Guilds and the Practices of Social Order in Sweden, 1650–1720", i *Scandinavian Journal of History* 45:3 (2020), s. 309–333.

⁵⁸ Svante Norrhem, "En tjänstetillsättning under 1670-talet. Exemplet Axel Behmer", i *Personhistorisk tidskrift* 87:3–4 (1991), s. 81–84.

⁵⁹ Martin Almbjär, "En klättrande adelsman på 1600-talet. Johan Ekeblads karriär speglad i hans brev", i *Personhistorisk tidskrift* 104:1 (2008), s. 63–82.

⁶⁰ Henrik Ågren, "Herremän och bönder. En uppländsk ämbetsmannasläkts sociala rörlighet under 1600-talet och det tidiga 1700-talet", i *Karolinska förbundets årsbok* 2006, s. 54f, 67, 76, 83, 90–94.

samhällsklass eller tjänst genom arv och konservering. Vidare förelåg ett samband mellan goda äktenskap och karriärframgångar, där det ena skapade förutsättningar för det andra.⁶¹ Ett liknande perspektiv på social mobilitet har framförts av Mirkka Lappalainen i en studie av förutsättningarna och uttrycken för adelssläkten Creutz uppgång under 1600-talet, med fokus på sociala nätverk. Hon framhäver en kombination av faktorer som centrala – bland annat släktnätverk, patron–klientförbindelser och tjänst hos kronan – liksom hur den uppnådda sociala statusen överfördes till nästa generation genom uppbyggande av gods, satsningar på barnens utbildning och knytande av band till mäktiga patroner.⁶²

Som synes har mycket forskning bedrivits om förutsättningarna för social mobilitet under tidigmodern tid och de miljöer där den ägde rum. En stor del av studierna har emellertid haft ett övergripande perspektiv och utifrån kvantitativa data dragit slutsatser om de processer som möjliggjorde rörligheten på individnivå. Dessutom har statlig tjänst och formella utbildningsvägar varit dominerande forskningsobjekt, medan den sociala mobiliteten i det högadliga hushållet eller bland godsförvaltare inte har ägnats något större intresse. Därför finns det goda skäl att studera högadelns förvaltare och deras förutsättningar att röra sig socialt i 1600-talets Sverige, för att få nya insikter i detta komplexa fenomen. Nödvändigheten av ett generationsöverskridande perspektiv som inkluderar individernas närmaste genealogiska kontext framgår av den forskning som framhållit den sociala rörlighetens successiva karaktär och släktskapets betydelse. Likaså tydliggörs vikten av att beakta individernas ekonomiska förutsättningar samt den roll som spelats av kunskaper och personliga relationer av olika slag. Ofta har det dock gjorts en tydlig uppdelning mellan kunskaper, kompetenser, erfarenheter och meritokrati å ena sidan och allehanda personliga förbindelser å den andra. Formell utbildning och teoretiska kunskaper har också stått i fokus, medan praktiska färdigheter och informell kunskapsöverföring behandlats mer sällan. I föreliggande undersökning ska därför kunskaps- och nätverksperspektiven integreras och en mer inkluderande och öppen syn på båda dessa fenomen tillämpas.

---

⁶¹ Stefan Simander & Henrik Ågren, ”Arvet efter Isak Mackey. Framtidsutsikterna för en grupp brukspatronsättlingar under svenskt 1600- och 1700-tal”, i *Släktforskarnas årsbok* 2007, s. 217–222, 253–255.

⁶² Mirkka Lappalainen, *Släkten – makten – staten. Creutzarna i Sverige och Finland under 1600-talet*, översättning Ann-Christine Relander, Stockholm 2007.

Teoretiska perspektiv

Social mobilitet och social status

Social mobilitet – eller social rörlighet – har länge intresserat forskare inom humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner. I Sverige har synonymen ståndscirkulation tidigare använts för fenomenet, men denna kan vara vilseledande genom sin inneboende hänsyftning till rörelser endast mellan olika samhällsstånd, samtidigt som den numera gängse benämningen social mobilitet har fördelen att den tydligare anknyter till internationell terminologi. Även oavsett valet av beteckning skiftar emellertid innebörden, och både bredare och smalare definitioner har framförts beroende på syftet med den aktuella undersökningen. Som exempel kan nämnas Sten Carlssons beskrivning av ståndscirkulation som ”[v]arje avgörande förändring i en persons eller en familjs samhällsställning”, som klart skiljer sig från Karin Sennefeldts användning av begreppet som avseende byte av yrke från far till son.⁶³

Med social mobilitet avses i detta sammanhang individers rörlighet inom samhällets sociala stratifiering, en vertikal struktur som enligt Pitirim Sorokins definition inbegriper ”the phenomena of hierarchy, ranks, domination and subordination, authority and obedience, promotion and degradation”.⁶⁴ Även om enskilda individers mobilitet i detta sammanhang utgör ett slags minsta beståndsdel, kommer undersökningen inte att begränsas till en generation. För en fullständigare bild av den sociala mobiliteten har det varit nödvändigt att även inkludera den rörlighet som framträder när den enskilda individen sätts i relation till sina närmaste förfäder och efterkommande.

För att kunna tillämpas på ett konkret källmaterial behöver det teoretiska resonemanget om rörlighet inom samhällets sociala stratifiering utvecklas. I detta sammanhang är social status ett nyckelbegrepp. Max Weber skiljer mellan tre former för maktfördelning eller social stratifiering i ett samhälle: ekonomisk, social och politisk. Den ekonomiska dimensionen, även kallad klass, har sin grund i ägande- och förvärvsintressen och handlar om människors chanser på marknaden. Den sociala, med beteckningen stånd eller statusgrupp, består i människors positiva eller negativa anseende. Slutligen är den politiska, partiet, knuten till en organiserad kamp om makt eller inflytande. Dessa aspekter är dock svåra att skilja åt och

---

⁶³ S. Carlsson 1962, s. 10; Sennefeldt 2020, s. 310.

⁶⁴ Pitirim Sorokin, *Social Mobility*, New York 1927, s. 8.

utgör ofta varandras förutsättningar. Till exempel har ekonomiska faktorer ofta inflytande över ståndsprestigen och vice versa.⁶⁵

Webers sociala dimension kommer att vara central i detta sammanhang och ska därför preciseras. Denna form av social prestige grundar sig enligt Weber på livsstil eller principerna för konsumtion, vilka tillägnas genom formell utbildning, härkomst och yrke och kan uttryckas genom giftermål, umgänge, förhållningssätt till olika förvärvsmöjligheter samt andra ståndskonventioner. Karaktären hos stratifieringen beror dock på samhällstypen. Weber skiljer mellan klassamhällen, där den sociala stratifieringen främst har sin grund i ekonomiska klasser, och ståndssamhällen, där statusgrupper väger tyngst och samhället organiseras utifrån regler för livsstilen.⁶⁶ Sverige under tidigmodern tid kan betraktas som ett ståndssamhälle, eftersom stor vikt lades vid den enskilda individens grupptillhörighet och status inom gruppen, liksom hur detta uttrycktes i levnadssättet och vilket anseende det i sin tur gav.⁶⁷ I en studie av högadelns förvaltare, som sällan hade ett uttalat politiskt inflytande och för sin ekonomiska ställning i hög grad var beroende av sitt herrskap, är också den sociala dimensionen mest fruktbar som ingång till den sociala mobiliteten. Dessutom är uttryck för social status förhållandevis lättåtkomliga i det källmaterial som kommer att presenteras nedan. Av dessa anledningar är det alltså lämpligt att studera den sociala rörligheten bland förvaltarna utifrån förändringar i deras sociala status. Därmed blir det även viktigt att undersöka hur förvaltarnas och deras närmaste släktingars sociala status manifesterades. Med utgångspunkt i detta kan sedan förutsättningar för social mobilitet identifieras vid jämförelser med olika stadier i individens livslopp, det aktuella familjesammanhanget och andra relaterade individer. Några generella kriterier för social status eller en allmängiltig indelning i sociala kategorier är i princip omöjlig att upprätta för tidigmodern tid.⁶⁸ Då fokus i detta sammanhang snarare ligger på att undersöka förutsättningarna för social mobilitet än att presentera en fullständig redogörelse för utfallet, och då antalet individer som ska studeras är tämligen litet, kommer en diskussion om den sociala mobiliteten att föras utifrån de enskilda fallen.

---

⁶⁵ Max Weber, *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder*, översättning Agne Lundquist & Joachim Retzlaff, Lund 1983–1987 (1 utg. 1922), del 1, s. 212f, del 3, s. 35f, 39, 44f.

⁶⁶ Weber 1983–1987, del 1, s. 212f, del 3, s. 44.

⁶⁷ Droste 1998, s. 31f; Stadin 2004, s. 17–30.

⁶⁸ H. Ågren 2006, s. 59–64.

Sociala nätverk och kunskapscirkulation

De personliga banden spelade en stor roll i 1600-talets svenska samhälle, med en ännu tämligen svag statsmakt och en statlig byråkrati i vardande. Detta fick konsekvenser på det politiska planet såväl som det sociala.⁶⁹ För att förstå den sociala mobiliteten behöver därför hänsyn tas till hur individernas personliga relationer påverkade deras förutsättningar att röra sig socialt, oavsett om det handlade om släktskap, vänskap, patron–klientförbindelser, anställningsförhållanden eller andra typer av band både inom och utanför det högadliga godshushållet. För en analys av dessa relationer lämpar sig ett socialt nätverksperspektiv, som enligt Kate Davison handlar om hur människor anknyter till varandra, vilka mål de har med det och vilka resultaten blir.⁷⁰ Även snävare definitioner förekommer dock. Ofta betonas att relationerna är varaktiga och präglade av ömsesidigt beroende. Det finns emellertid olika ståndpunkter i frågan om huruvida nätverk enbart bör åsyfta relationer mellan socialt jämbördiga individer, eller om de även kan inkludera hierarkiska sådana.⁷¹ Då relationerna som studeras i detta sammanhang i många fall knöt samman individer ur olika sociala skikt, kommer såväl horisontella som vertikala bindningar att beaktas. Detta anknyter till den mer öppna syn på nätverk som Davison förespråkar. Hon ser nätverksbegreppet som flexibelt, med möjlighet att fånga in personliga relationer oavsett deras innebörd och förhållande till allehanda organiserande strukturer i det förflutna.⁷² Ett sådant synsätt gör det möjligt att undvika strikta, styrande kategoriseringar av de olika förbindelserna på förhand, då de inte lär återfinnas renodlade i den historiska kontexten utan i stället kombinerade och samverkande. En alltför entydig uppdelning av bindningarna i formaliserat och informellt, hierarkiskt och jämbördigt är alltså snarast hämmande. Den konkreta undersökningen av nätverksrelationer kan dock göras på olika sätt, och i föreliggande studie kommer det angreppssätt som Davison benämner *ego-network* att användas. Med det menas att utgångspunkten är enskilda individer och deras sociala relationer i olika aktivitetssfärer.⁷³

För att inte bli alltför svävande behövs några preciseringar av hur nätverksbegreppet ska användas i det följande. Av särskild vikt är de påpekanden som Ylva Hasselberg, Leos Müller och Niklas Stenlås gjort. Genom att anknyta till Marcel Mauss gåvoteori framhäver de att

---

⁶⁹ Villstrand 2011, s. 289–294.

⁷⁰ Kate Davison, "Early Modern Social Networks: Antecedents, Opportunities, and Challenges", i *American Historical Review* 124:2 (2019), s. 460.

⁷¹ Ylva Hasselberg, Leos Müller & Niklas Stenlås, "Åter till historiens nätverk", i Håkan Gunneriusson (red.), *Sociala nätverk och fält*, Opuscula Historica Upsaliensia 28, Uppsala 2002, s. 15f; Einar Hreinsson & Tomas Nilson, "Introduktion", i Einar Hreinsson & Tomas Nilson (red.), *Nätverk som sociala resurs. Historiska exempel*, Lund 2003, s. 29.

⁷² Davison 2019, s. 466.

⁷³ Davison 2019, s. 470f.

utbyte är det sociala nätverkets huvudfunktion. Förutsättningen för detta är att gåvor på grund av en tacksamhetsskuld återgäldas med gengåvor, vilket skapar, bekräftar och reproducerar förtroendet i relationen. Gåvorna är alltså i första hand ett medel för att forma relationer, som senare kan användas av de inblandade parterna. Komponenter i utbytet kan vara allt från information och materiella resurser till inflytande och förtroende, och ofta innebär processen att olika former av resurser konverteras till andra.⁷⁴ Genom att lägga vikt vid utbytesaspekten blir det möjligt att fördjupa diskussionen om nätverksrelationernas konkreta betydelse för den sociala mobilitetens mekanismer, både i positiv och negativ bemärkelse. Kunskap om vad som flödade genom nätverken blir med andra ord central för att förstå rörlighetens förutsättningar.

Davison urskiljer flera problem kopplade till nätverksperspektivet i forskning om tidigmodern tid. För det första finns en risk för att existerande, positiva relationer betonas på bekostnad av fientliga eller frånvarande, vilket i värsta fall gör forskningsresultaten till ensidiga framgångsberättelser. För det andra kan fokus på nätverk, i synnerhet i kvantitativa studier, bidra till determinism och förbiseende av relationernas konkreta innebörd. För det tredje innebär studier av nätverk alltid endast ett utsnitt ur den förflutna verkligheten, som dessutom i stor utsträckning grundar sig på forskarens val av källmaterial.⁷⁵ Dessa synpunkter är relevanta i det här sammanhanget, men en öppen syn på nätverksrelationer som både positiva och negativa för den sociala mobiliteten, en diskussion kring källmaterialets möjligheter och brister samt ett intresse för innebörden av de enskilda bindningarna – i synnerhet i fråga om utbytet – syftar till att i möjligaste mån undvika dessa fallgropar. Trots detta är det ofrånkomligt att vissa typer av relationer hamnar i fokus, närmare bestämt de som karakteriserades av ett ömsesidigt utbyte, medan andra placeras i skymundan, däribland rent känslomässiga förbindelser. Detta är dock försvarbart med tanke på undersökningens syfte att undersöka social mobilitet, och bör inte inverka negativt på möjligheterna att uppnå hållbara resultat i detta avseende.

Den sociala mobiliteten under tidigmodern tid kan emellertid inte förstås enbart utifrån nätverksrelationer. I det svenska samhället började under 1600-talet meritokratiska ideal och praktiker göra sig gällande. Kunskaper, erfarenheter och bevisad duglighet av olika slag vägde ofta tungt vid befordran, samtidigt som kunskapsinhämtningen i hög grad var oreglerad

---

⁷⁴ Hasselberg, Müller & Stenlås 2002, s. 19–21.

⁷⁵ Davison 2019, s. 476–480.

och informell.⁷⁶ Magnus Gabriel De la Gardie lade också stor vikt vid sina anställdas kunnighet och främjade deras möjligheter till praktisk inläring.⁷⁷ Innebörden av detta för den sociala mobiliteten kan med fördel betraktas ur kunskapshistorisk synvinkel. En av förespråkarna för denna teoretiska inriktning är Johan Östling. Enligt honom kan kunskap i bred mening avse ”en välgrundad och välbestämd föreställning om ett visst förhållande eller sakläge”, men han betonar att forskaren snarare bör utgå från frågan om vad som utgjorde kunskap i den förflutna kontexten än styras av en generell förutbestämd definition.⁷⁸ Kunskapsbegreppet kan i själva verket innefatta till synes väsensskilda företeelser som vetenskap och hantverksskicklighet, vilka i sin tur kan förekomma i såväl abstrakta som praktiska och kroppsliga kontexter.⁷⁹ Poängen med den kunskapshistoriska inriktningen är inte att erbjuda ett färdigt raster utan i stället att på ett systematiskt sätt rikta sökarljuset mot kunskapens historiska roll och dess plats i skilda system och samhällseliga sammanhang.⁸⁰ I det följande kommer därför synen på vad kunskap är att vara relativt öppen, även om några ytterligare analytiska förtydliganden är påkallade.

Ett centralt begrepp på det kunskapshistoriska fältet är kunskaps-cirkulation. James A. Secord har från vetenskapshistoriskt håll lanserat cirkulationsperspektivet som ett sätt att bryta ett ensidigt fokus på kunskapens ursprung och spridning från centrum till periferi, för att i stället lägga vikt vid kommunikativa aspekter.⁸¹ Enligt Johan Östling och David Larsson Heidenblad, som fört en diskussion om begreppets användbarhet, handlar det om hur kunskap formas och ändrar form då den förflyttar sig. I och med detta förstås alltså kunskap som något dynamiskt, och i stället för ett traditionellt fokus på kunskapens upprinnelse och en enkelriktad diffusion blir användningen, rörelsen och omgestaltningen det intressanta. Dessutom erkänns aktörskapet hos alla inblandade personer i kunskapsprocessen. Bland de analytiska ingångar till studier av kunskaps-cirkulation som presenteras av Östling och Larsson Heidenblad finns inriktningen på kunskapens system, det vill säga förutsättningarna – såväl övergripande politiska och ekonomiska som påtagliga mediala och materiella – för dess cirkulation i olika historiska sammanhang.⁸² Denna infallsvinkel kan tillämpas på de

---

⁷⁶ Peter Englund, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989, s. 153–182; Elmroth 2001, s. 113, 169–172.

⁷⁷ Göran Lindahl, *Magnus Gabriel De la Gardie, hans gods och hans folk*, Stockholm 1968, s. 36–39.

⁷⁸ Johan Östling, ”Vad är kunskapshistoria?”, i *Historisk tidskrift* 135:1 (2015), s. 116.

⁷⁹ Christian Jacob, ”*Lieux de savoir: Places and Spaces in the History of Knowledge*”, *KNOW. A Journal on the Formation of Knowledge* 1:1 (2017), s. 86.

⁸⁰ Östling 2015, s. 109.

⁸¹ James A. Secord, ”Knowledge in Transit”, i *Isis* 95:4 (2004), s. 654–672.

⁸² Johan Östling & David Larsson Heidenblad, ”Cirkulation – ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp”, i *Historisk tidskrift* 137:2 (2017), s. 269, 279f, 283.

högadliga godsmiljöerna för att belysa kunskapscirkulationens roll i den sociala dynamiken. Här kan nätverken betraktas som en viktig del av kunskapens system och som ett medium för denna.

Östling och Larsson Heidenblad förespråkar ett fokus på samhällelig kunskapscirkulation. Med detta menar de att kunskap bör ses som ett samhällsfenomen, vilket medför att kunskapens relevans och räckvidd i ett samhälle avgör dess vetenskapliga intresse och att det som endast haft betydelse för en mindre mängd individer blir oväsentligt.⁸³ Detta synsätt har kritiserats av Anna Nilsson Hammar, som menar att det osynliggör icke-rationell, underförstådd och instrumentell kunskap i människors vardagsliv. Som ett analytiskt koncept för studier av kunskapscirkulation i vardagslivet presenterar hon den aristoteliska triaden *theoria*, *praxis* och *poiesis*. Med dessa begrepp avses i tur och ordning teoretisk kunskap, praktisk och interaktiv kunskap, respektive produktiv, målinriktad och instrumentell kunskap.⁸⁴ En sådan konceptuell uppdelning är värdefull för föreliggande analys. Den erbjuder en begreppsapparat för diskussion av olika former av kunskap liksom deras inbördes relation och cirkulation: den teoretiska, som tydligast kommer till uttryck i de normativa stadgandena; den praktisk-interaktiva, som är nära kopplad till förvaltarnas utförande av konkreta uppgifter och deras förmåga att föra sig i samspelet med andra individer; och den produktiv-instrumentella, som bland annat framkommer i förvaltarnas bruk av internaliserade färdigheter vid brevskrivande. Dessa aspekter var också av betydelse för den sociala mobiliteten, då befordran förutsatte vissa kunskaper och socialt stigande ställde krav på ett passande uppförande. Avslutningsvis ska den nära kopplingen till nätverken återigen understrykas, i det att underförstådd kunskap om kulturella koder och normer är nödvändig i nätverkens ömsesidiga utbyte.⁸⁵ Lika mycket som nätverket som system och medium utgör en förutsättning för cirkulationen av kunskap, är kunskapen en konstituerande del av nätverken. De olika koncepten förutsätter alltså varandra, vilket talar för ett kombinerat fokus på sociala nätverk och kunskapscirkulation i analysen av förvaltarnas förutsättningar för social mobilitet.

---

⁸³ Östling & Larsson Heidenblad 2017, s. 279f.

⁸⁴ Anna Nilsson Hammar, "Theoria, praxis, and poiesis. Theoretical considerations on the circulation of knowledge in everyday life", i Johan Östling, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar & Kari H. Nordberg (red.), *Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge*, Lund 2018, s. 112f, 120f.

⁸⁵ Hasselberg, Müller & Stenlås 2002, s. 20.

Avgränsningar, källmaterial och metod

Som redan har framgått kommer föreliggande undersökning att fokusera på godsförvaltare i Magnus Gabriel De la Gardies tjänst. Den främsta anledningen till detta är den goda tillgången på källor, då korrespondensen mellan De la Gardie och hans underlydande på olika gods är ovanligt välbevarad. Detta gäller i synnerhet hans västgötska godsbesittningar, som han själv prioriterade högt och som var jämförelsevis stabila över tid. I detta sammanhang har två gods valts ut för närmare undersökning: dels Läckö grevskap, eftersom det i egenskap av en omfattande territoriell avsöndring utgjorde navet i det västgötska godsinnehavet, dels Höjentorpsgodset, då detta godskomplex vid sidan av grevskapet var det största och mest beständiga i den västgötska godsmassan.⁸⁶ Den geografiska avgränsningen är därmed klar, medan den kronologiska följer naturligt av valet att fokusera på Magnus Gabriel De la Gardie. Denne ärvde Läckö grevskap av sin far 1652 och behöll det fram till reduktionen 1681. Höjentorp donerades 1647 i bröllopgåva till De la Gardies hustru Maria Eufrosyne av Pfalz, som fick ha kvar det till sin död 1687 trots att det formellt reducerades 1680.⁸⁷ Det är alltså förvaltare verksamma cirka 1650–1680 som står i blickfånget, även om inplaceringen av dem i sitt biografiska och genealogiska sammanhang gör utblickar både före och efter denna period nödvändiga.

Enligt *Svenska Akademiens ordbok* avser verbet *förvalta* att sköta, handha, ha ledningen av, förestå eller administrera något, exempelvis ett gods. Substantivet *förvaltare* syftar enligt samma ordbok särskilt på en person som sköter, handhar, har uppsyn över eller innehar ledningen av något, och kan likställas med en administrator. Som sammansättning finns bland annat begreppet *godsförvaltare*.⁸⁸ I den här undersökningen kommer förvaltare att åsyfta godstjänstemän med ett övergripande administrativt ansvar inom ett visst territorium. Avsikten med det sistnämnda förtydligandet är främst att utesluta allehanda personal vid godsen med delvis arbetsledande uppgifter, såsom gårdsfogdar och byggmästare. De kvarvarande förvaltarna i det här sammanhanget är för det första grevskapets hauptmän, vilka var fem till antalet under perioden 1653–1681, för det andra grevskapets befallningsman, verksam från 1654 till mitten av 1670-talet, och för det tredje de sex befallningsmännen eller landbofogdarna över Höjentorpsgodset under tidsavsnittet 1647–1687.⁸⁹ Totalt rör det sig

---

⁸⁶ Margareta Revera, *Gods och gård 1650–1680. Magnus Gabriel De la Gardies godsbildning och godsdrift i Västergötland. I*, Studia Historica Upsaliensia 70, Uppsala 1975, s. 10, 25–28, 78–93; Göran Lindahl, “Läckö: slott och grevskap”, i Leif Jonsson (red.), *Läckö. Landskapet, borgen, slottet*, Stockholm 1999, s. 244, 246.

⁸⁷ Rudolf Fåhræus, *Magnus Gabriel De la Gardie*, Stockholm 1936, s. 245, 250, 301.

⁸⁸ *Ordbok över svenska språket*, utg. av Svenska Akademien, Lund 1893–, bd 9, sp. F 3505f, bd 10, sp. G 740.

⁸⁹ Hauptmännen var Tore Olofsson Ollonberg, Per Larsson, Olof Bråms, Anders Stålhandske och Hans Mörk, befallningsmannen över Läckö grevskap var Sigge Torsson och befallningsmännen över Höjentorpsgodset var

alltså om tolv förvaltare som kommer att behandlas i undersökningen. Vid De la Gardies västgötska gods fanns visserligen även tjänare med territoriellt administrativt ansvar och titeln inspektör. De förekom dock endast sporadiskt under tidsperioden och har heller inte avsatt något sammanhängande källmaterial.⁹⁰ För att kunna uppnå en mer jämn spridning med avseende på tillgången till källor och de kronologiska ramarna har därför inspektörerna uteslutits till förmån för de mer regelbundet verksamma förvaltarna.

Det huvudsakliga källmaterialet till studien är de brev som förvaltarna skickade till De la Gardie och i enstaka fall dennes hustru eller andra anställda. Dessa skrivelser finns bevarade i den De la Gardieska samlingen på Riksarkivet i Stockholm, där de enskilda förvaltarnas brev är samlade under deras respektive namn.⁹¹ Samtliga brev från de tolv hauptmännen och befallningsmännen har studerats i sin helhet, med undantag för en mindre del av breven från befallningsmannen vid Höjentorp Johan Pedersson som inte varit tillgängliga på grund av skador, och det rör sig om sammanlagt cirka 1050 brev med ungefär 450 bilagor.⁹² Av brevens innehåll framgår såväl vad tjänsten innebar och hur den förrättades som diverse upplysningar om individerna av biografiskt slag. Utöver detta har, som komplement i undersökningen av tjänstens karaktär, även ett normativt material utnyttjats, nämligen fullmakter. Dessa återfinns huvudsakligen i De la Gardies utgående korrespondens, och då denna endast är kronologiskt ordnad har någon fullständig inventering inte varit möjlig att göra. I stället har ett urval bestående av tre fullmakter studerats: för Läckö grevskaps hauptman 1654, för grevskapets befallningsman samma år och för Höjentorpsgodsets befallningsman 1667. I kombination med breven bör dessa ge en god bild av förvaltarnas verksamhet i ideal och praktik, trots uteslutandet av den utgående korrespondensen till förvaltarna från De la Gardies sida, som av arbetsekonomiska skäl inte har kunnat beaktas.

För den kollektivbiografiska analysen har uppgifter i förvaltarnas brev varit av grundläggande betydelse, men för att utvidga kunskaperna om förvaltarnas bakgrund,

---

Sven Månsson Höök, Sven Hall, Jon Nilsson, Johan Pedersson, Olof Rolandsson och Erik Palm. De la Gardies sekreterare Erik Månsson Hasselgren, som formellt fick hauptmanstjänsten 1666 men inte hann tillträda innan han avled 1667, har inte inkluderats. Om honom se Samuel Hedar, *Enskilda arkiv under karolinska enväldet. Studier i svensk arkivhistoria och räfstepolitik*, Stockholm 1935, s. 68–71.

⁹⁰ Titeln synes endast ha burits av Erik Bengtsson i mitten av 1660-talet och Anders Stålhandske, sedermera hauptman, i mitten av 1670-talet. Se RA, DGS E 1639, brev från Erik Bengtsson, och nedan, avsnittet ”Karriär”.

⁹¹ För en översikt över Magnus Gabriel De la Gardies samling i detta arkiv se Ingemar Carlsson, *Riksarkivets beståndsöversikt. Del 8. Enskilda arkiv: person-, släkt- och gårdsarkiv. Band 1*, Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 8, bearbetad av Gun-Britt Aagård, Kerstin Abukhanfusa, Lars-Olof Skoglund & Lars-Olof Welanders, Stockholm 2006, s. 212–217.

⁹² Arkivstudierna i den De la Gardieska samlingen har företagits vid egna besök på Riksarkivet i oktober 2020, med undantag för beställningsfotografering av ett mindre antal volymer som inte var tillgängliga på grund av skador.

levnadsbanor och efterkommande har det även varit nödvändigt att konsultera annat källmaterial med biografiskt innehåll. Det mest omfattande av detta slag har varit brev från förvaltarnas närmaste familj, i praktiken hustrur, söner och svärsöner, till Magnus Gabriel De la Gardie.⁹³ Även dessa finns i Riksarkivets De la Gardieska samling och utgör sammanlagt cirka 150 brev med omkring 50 bilagor. Vidare har biografisk information om förvaltarna hämtats från Riksarkivets ämnessamling Biographica, det De la Gardieska arkivet på Lunds universitetsbibliotek, samlingen av sköldebrevsavskrifter i Riddarhusets arkiv, enstaka kyrkoarkiv och rättsliga arkiv, samlingar av mantalslängder och militära rullor, en tryckt likpredikan samt Johan Ekeblads utgivna brev och en publicerad studentmatrikel för Uppsala universitet. Dessutom har kompletterande uppgifter, främst om förvaltarnas familjesammanhang och begravningskultur, hämtats ur biografisk, genealogisk och konsthistorisk litteratur.⁹⁴ Upplysningarna från den sistnämnda materialgruppen är visserligen av varierande kvalitet och kan utgöras av allt från kompilat och ett okritiskt upprepande av andras uppgifter till gedigen källforskning. Risken för enstaka felaktiga uppgifter har dock marginella konsekvenser för den här undersökningen, i synnerhet

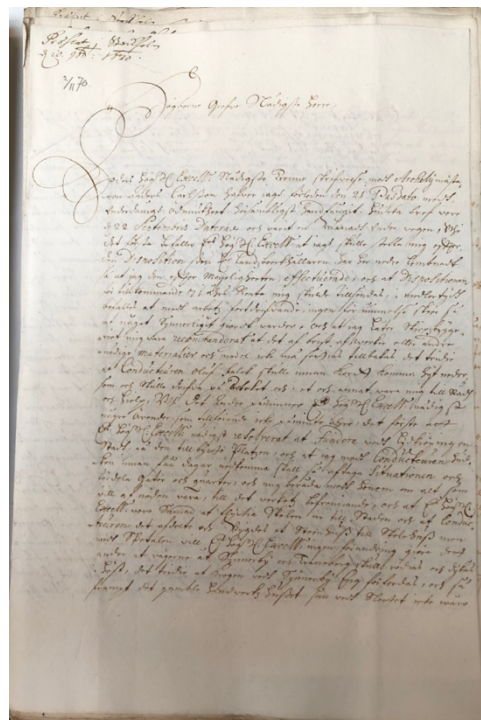

Fig. 1. Ett exempel på första sidan av en förvaltares brev till Magnus Gabriel De la Gardie, i det här fallet totalt sex sidor långt och undertecknat av hauptmannen Per Larsson på Skålltorp den 2 november 1670. Föreliggande studie bygger på ungefär 1200 skrivelser av detta slag. RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 2/11 1670. Foto: författaren, 2020.

⁹³ Det rör sig om Tore Olofsson Ollonbergs hustru Anna Persdotter och son Anders Ollonberg, Per Larssons hustru Margareta Spalding och söner Jakob Gripenwaldt, Johan Gripenwaldt och Magnus Gripenwaldt, Olof Bråms svärsöner Wilhelm Johan Quensel och Johan Svensson Rothman, Sigge Torssons söner Jakob Siggesson Eneroth och Magnus Siggesson Eneroth, Sven Månsson Hööks son Magnus Svenonis Höök och möjlige bror Per Månsson Höök, Sven Halls son Hall Svensson, Johan Pederssons hustru Anna Jönsdotter och hennes tidigare make Anders Nilsson Rase samt Erik Palms bror Daniel Eriksson Waldon och troliga bröder Carl Eriksson Palm och Lars Eriksson Palm. Brev till De la Gardie från Sigge Torssons svärson Per Olofsson Luthman har endast studerats översiktligt, och brev från Tore Olofsson Ollonbergs styvson Börje Månsson och Anders Stålhandskes hustru Dorotea Catharina Blom har inte beaktats.

⁹⁴ De mest använda verken är Johan Wilhelm Warholm, *Skara stifts herdaminne*, Mariestad 1871–1874, *Svenska släktkalendern*, Stockholm 1911–, *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium*, Stockholm 1915–, *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm 1918–, Elgenstierna 1925–1936, Bo V:son Lundqvist, *Västgöta nation i Uppsala från år 1595. Biografiska anteckningar*, Uppsala 1946–1975, Jan Eric Almquist, *Lagsagor och domsagor i Sverige med särskild hänsyn till den judiciella indelningen*, Skrifter utgivna av Rättsgenetiska institutet vid Stockholms högskola 2, Stockholm 1954–1955, Inga von Corswant-Naumburg, *Huvudbaner och anväpen inom Skara stift. En heraldisk och genealogisk inventering*, Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 28, Skara 2006, Olga Dahl, *Göteborgs tomtägare 1637–1807*, 2007, <https://www.gbgtomter.se> (hämtad 9/5 2021) och Carl Szabad (red.), *Supplement till Den introducerade svenska adelns ättartavlor, ursprungligen utgivna av Gustaf Elgenstierna*, Solna 2008. Övrig utnyttjad litteratur refereras i de sammanhang där den använts.

då majoriteten av de biografiska uppgifterna hämtats ur primärkällor, som ofta kan bekräfta litteraturen.

Det viktigaste materialet i studien, breven från förvaltarna och deras nära släktingar, bär på en rad inneboende problem som fordrar en sammanhängande diskussion. Det är oklart hur kompletta serierna av bevarade brev är, och om skillnader i intensitet mellan olika individer och olika år beror på bevarandeförhållandena eller andra orsaker. Brevskrivarna själva talar också vid flera tillfällen om brev som inte kommit fram.⁹⁵ Dessutom har en del förhållanden säkerligen förtigits, förvrängts eller endast meddelats muntligt. Att det sistnämnda var en realitet framgår också av flera brev.⁹⁶ Dessa brister är emellertid inte av avgörande betydelse i detta sammanhang, då syftet inte är att klarlägga exakt hur förvaltarna skötte sitt uppdrag, utan att finna övergripande mönster i deras tjänst, livslopp och relationer. En allvarigare brist är däremot att kvinnornas roll är nästintill osynlig. Flera gånger förekommer förvaltarnas hustrur som bifigurer i sina mäns brev, men deras relation till herrskapet är oftast svår att få grepp om på grund av materialets knapphet. Utöver detta är brevens själva utformning en komplicerad fråga. Otto Ulbricht har beträffande ett liknande material, suppliker, konstaterat att det kan vara skrivet av andra än avsändarna och att texterna ofta innehåller stereotypa uttryck.⁹⁷ Visserligen bör de flesta individer som behandlas här ha varit skrivkunniga, men likväl är det inte alltid de själva har skrivit sina brev.⁹⁸ Hur stort inflytande skrivarna hade över utformningen är dock en fråga utan klart svar. Förekomsten av standardfraser och stereotyper är också omisskännlig, vilket påkallar försiktighet vid tolkningen. Att förvaltares korrespondens ger en god bild av de sociala relationerna i godsmiljön och den verksamhet som bedrevs där har dock poängterats av Kerstin Sundberg, som också framhållit fördelarna med att kombinera detta material med de normativa instruktionerna.⁹⁹

Huvuddelen av föreliggande studie grundar sig på en kvalitativ textanalys av brevmaterialet. Detta gäller i synnerhet det empiriska avsnitt som behandlar förvaltarnas tjänst. Utifrån observationer vid en första genomläsning av källmaterialet har innehållet i breven strukturerats utifrån nio teman, som bildar utgångspunkt för analysen:

- Ekonomiska risker, förmåner och möjligheter
- Egenskaper och uppträdande

---

⁹⁵ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Läckö 1/6 1670, E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, tinget i Rudberga 23/1 1663.

⁹⁶ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Läckö 24/6 1658, till MG DiG, tinget i Åse härad 18/10 1658.

⁹⁷ Ulbricht 1995, s. 74–78.

⁹⁸ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Tådene 10/1 1676.

⁹⁹ Sundberg 2001, s. 178, 201f, 212f; 2002, s. 81f.

- Kontrollmekanismer och konkurrens
- Lokalkännedom
- Juridiska kunskaper
- Militära kunskaper
- Kunskaper i godsdrift
- Skriftliga kunskaper
- Kontakter med personer i lokalsamhället och det högadliga hushållet

Alla teman kommer att relateras till frågan om vilka förutsättningar tjänsten erbjöd för social mobilitet – i betydelsen förändrad social status – och de kommer att behandlas med särskild vikt lagd vid kunskaps-cirkulation samt uppbyggande och utnyttjande av sociala nätverk. All information som finns i breven har alltså inte varit lika intressant, med följderna att vissa områden – exempelvis en stor del uppgifter om gårdsbruket och interaktionen med de underlydande bönderna – behandlas mer sparsamt.

I det empiriska avsnitt där förvaltarna själva utgör grunden för diskussionen kring förutsättningarna för social mobilitet har en kollektivbiografisk metod tillämpats. Med kollektivbiografi, även känt som prosopografi, avses enligt Lawrence Stone ”the investigation of the common background characteristics of a group of actors in history by means of a collective study of their lives”. Stone nämner social mobilitet som ett lämpligt område för implementering av metoden, då personer tillhörande en viss position kan studeras med avseende på socialt och geografiskt familjeursprung samt positionens betydelse i en karriär och för familjens öde. Samtidigt fungerar den enligt Stone bäst i probleminriktade undersökningar av små grupper under begränsade tidsutsnitt med god tillgång till källor, vilket är en karakteristik som stämmer väl överens med föreliggande undersökning.¹⁰⁰

Stone betonar ett antal inneboende problem och risker hos den kollektivbiografiska metoden. Bland annat är källmaterialets fördelning ofta ojämn, och de fall där det är mest utförligt kan sällan betraktas som representativa. Mycket riktigt utesluter urvalet i föreliggande undersökning de personer som stannade på en lägre nivå i karriären, och materialet är betydligt mer omfångsrikt för hauptmännens del än för flera av befallningsmännen. En annan risk är enligt Stone att grupper med alltför stora inbördes skillnader förs samman i analysen. Att hauptmän och befallningsmän trots detta behandlas jämsides i denna undersökning beror på de stora likheter mellan grupperna som ändå existerar. Det väsentliga i sammanhanget är nämligen deras arbetsledande position och

---

¹⁰⁰ Lawrence Stone, “Prosopography”, i *Daedalus* 100:1 (1971), s. 46f, 69 (citatet från s. 46).

relationen till De la Gardie, vilka är gemensamma nämnare. Vissa skiljelinjer mellan kategorierna kan dock iakttas, och där det är påkallat kommer dessa att diskuteras i analysen. Slutligen, på ett mer övergripande plan, påpekar Stone det problematiska i att forskarens blick på grund av källmaterialets karaktär ofta riktas mot materiella förhållanden och släktband, medan idéer av olika slag negligeras.¹⁰¹ Just därför har syftet här varit att betrakta den sociala mobiliteten utifrån en kombination av förklaringsmodeller, där såväl nätverk som olika former av teoretisk och praktisk kunskap beaktas. Dessutom utgörs källmaterialet till stor del av en utförlig korrespondens, som kan åskådliggöra förvaltarnas tankevärld.

Mer konkret kommer den kollektivbiografiska metoden att tillämpas genom att förvaltarnas möjligheter till social mobilitet belyses och jämförs med utgångspunkt i det biografiska materialet, även här med särskild hänsyn till den roll kunskap och sociala nätverk spelade i sammanhanget. Efter en första läsning av källmaterialet har detta systematiserats i tio biografiska teman, vilka också utgör en grund för analysen:

- Familjebakgrund
- Utbildning
- Karriär
- Adelskap
- Äktenskap
- Boende
- Namnskick
- Sigillmotiv
- Begravningskultur
- Omsorg om barnens framtid

Några av dessa teman behandlar mer renodlat den sociala mobiliteten, till exempel det som fokuserar på förvaltarnas karriär – ett begrepp som här definieras som personernas verksamhetsbana, oavsett om denna innebar avancemang eller ej. Andra teman handlar i stället om hur den sociala statusen manifesterades i olika former, såsom i boendet, bruket av släktnamn, personernas sigillmotiv och begravningskulturen. Båda dessa aspekter är nödvändiga att beakta, då även statusmanifestationen ingick i de processer som låg bakom den sociala dynamiken. Med tanke på de här aktuella frågeställningarna har dock inte alla biografiska och genealogiska upplysningar haft lika stor relevans, utan fokus ligger på de

---

¹⁰¹ Stone 1971, s. 46f, 58, 60f, 63f, 69.

aspekter som relaterar till ovannämnda teman och berikar diskussionen om den sociala rörligheten.

Beträffande stavningen av person- och ortnamn ska för tydlighetens skull ett påpekande göras. Då stavningen av 1600-talets svenska kunde variera betydligt mellan olika skribenter, och även hos en och densamma, har det krävts en normering av förekommande egennamn till en nutida vedertagen stavning. Detta förfaringssätt har för läsbarhetens skull även applicerats i de fall då personens eget sätt att stava sitt namn är känt. Följaktligen kommer exempelvis Tore Oluffson Ollonbergh att stavas Tore Olofsson Ollonberg och Husgierde stavas Husgärdet. Ett undantag är dock adliga namn som har en allmänt godtagen stavning av äldre snitt. Namnet Leijondahl kommer alltså att stavas just så, och inte Lejondal. Citat ur källmaterialet har emellertid återgivits bokstavstroget – men med nutida bruk av versaler och gemener – för att innebörden inte ska förvanskas.

Stormakten, ståndssamhället och godsförvaltningen – en orientering

Under den period, från 1600-talets början och ungefär ett sekel framåt, som gått till historien som stormaktstiden var den svenska staten en militärmakt. Det resursfattiga landet i Europas periferi seglade upp som en maktspelare att räkna med; landets arméer marscherade i flera omgångar kors och tvärs genom Nordeuropa och den territoriella expansionen var omfattande. Naturligtvis krävde detta stora uppoffringar av landets befolkning, men bördorna fördelades högst ojämnt. Sverige var ett hierarkiskt samhälle indelat i fyra stånd – i fallande skala adel, präster, borgare och bönder – som alla var representerade i riksdagen men hade sinsemellan olika funktioner, förpliktelser och rättigheter. Längst ned stod alltså bönderna, som också fick dra det tyngsta lasset. De höjda skatterna tärde hårt på allmogen och de återkommande utskrivningarna utgjorde ett demografiskt slukhål, då oräkneliga unga män slutade sina dagar som soldater i främmande land. Andra grupper kunde dock profitera på utvecklingen, och detta gällde i synnerhet adeln. Detta stånd stod överst i rangskalan, vilket bland annat kom till uttryck i att rätten till högre ämbeten var ett adligt privilegium.¹⁰² Sedan Karl X Gustav avlidit 1660 stärkte den yppersta eliten inom adeln sin makt ytterligare, då den kom att forma en förmyndarregering som tillsammans med änkedrottningen och riksrådet styrde riket fram till dess att Karl XI blev myndig och besteg tronen 1672.¹⁰³

Tack vare sin framskjutna ställning hade adeln särskilt goda förutsättningar att basunera ut sin syn på samhällets uppbyggnad.¹⁰⁴ Denna var dock föränderlig, eftersom ståndssamhället endast var stabilt på ytan. Under seklets gång genomgick adelsståndet en metamorfos, vilket i stor utsträckning var en följd av krigen. Ofrälse som gjort insatser för kronan fick ofta adelskap som kompensation, och den växande krigsmakten och förvaltningen gjorde det möjligt för dugliga karriärister att vinna insteg på Riddarhuset och tillträda de höga poster som adeln hade svårt att fylla upp på egen hand.¹⁰⁵ De föreställningar om samhället som dominerade inom adeln kom följaktligen att förändras. I början av seklet var den adliga ideologin konservativ och betonade börd framför meriter, vilket innebar en negativ syn på social rörlighet. Under påverkan från en uppåttstigande ny adel med borgerliga värderingar blev emellertid reformvilja, individualism och meritokrati nya accepterade ideal.¹⁰⁶

---

¹⁰² Stadin 2004, s. 21–23; Villstrand 2011, s. 90–168.

¹⁰³ Rystad 2001, s. 13–18, 26–29.

¹⁰⁴ Stadin 2004, s. 23f.

¹⁰⁵ Nilsson 1990, s. 245–268; Elmroth 2001, s. 113–177.

¹⁰⁶ Englund 1989.

Trots sitt förkastande av fenomenet social mobilitet bidrog den gamla adeln själv till rörligheten genom att knyta band till dugliga klienter, som i sinom tid kunde nå upp till sina forna patroners nivå.¹⁰⁷ Godsmiljön var en viktig arena för dessa möjligheter, och i grund och botten var även detta en följd av stormaktstidens krig. De eftersläpande krigskostnaderna, bland annat i form av krav på ersättning för obetalda lån och löner, täcktes nämligen till stor del genom godsavsöndringar. I synnerhet adeln tilldelades ärftliga donationer och ökade markant sin andel av rikets jord. Detta väckte dock ont blod bland de ofrälse stånden, som vid flera tillfällen framförde krav på reduktion av de donerade godsen. Även inom adeln växte oppositionen och vid riksdagen 1680 – då Karl XI gjorde sig enväldig – fattades ett beslut om reduktion, som utvidgades två år senare. Samtidigt genomfördes en räfst med regentens tidigare förmyndare, som ålades att ersätta kronan med stora belopp. Sammantaget minskade adelns gods innehav drastiskt, aristokratins makt bröts och flera av rikets främsta adelsmän – däribland Magnus Gabriel De la Gardie – fick se majoriteten av sina tillgångar gå förlorade.¹⁰⁸

Före reduktion och räfst kunde alltså adeln njuta av ett gods innehav av sällan skådad omfattning. På grund av civila eller militära uppdrag i den expanderande statens tjänst var det dock ovanligt att godsägarna hade möjlighet att vistas på sina gods, och i stället tvingades de förlita sig på förvaltare.¹⁰⁹ Likväl visade många adelsmän stor omsorg om godsförvaltningen – om detta vittnar de handböcker i godsdrift som producerades i 1500- och 1600-talens Sverige. I dessa behandlades den förvaltande personalens uppgifter och egenskaper i detalj, vilket i sin tur påverkade utformningen av de instruktioner förvaltarna fick av sitt herrskap.¹¹⁰ Även De la Gardie visade stort intresse för godsförvaltning och personalfrågor och försökte på dessa fält förverkliga sin vision av samhället.¹¹¹ Den konkreta organisationen av godsförvaltningen var samtidigt påfallande likartad i det dåvarande svenska riket. Det övergripande ansvaret för ett gods innehades av en landbofogde, ibland kallad befallningsman, inspektör, amtman eller enbart fogde. Om godsherren innehade flera gods i samma område kunde den samlade ledningen anförtros åt en överförvaltare, även benämnd

---

¹⁰⁷ Englund 1993, s. 93–95.

¹⁰⁸ Nilsson 1990, s. 248–254, 257–259; Rystad 2001, s. 165–203.

¹⁰⁹ John Gardberg, *Kimito friherreskap. En studie över feodal läns- och godsförvaltning*, Åbo 1935, s. 13–31; Soom 1958, s. 93; Kasper Kepsu, ”Godsdrift och tjänstemän på ingermanländska gods under 1600-talets andra hälft”, i *Historisk tidskrift för Finland* 98:2 (2013), s. 132f.

¹¹⁰ Schering Rosenhane, *Oeconomia*, utg. av Torsten Lagerstedt, Lychnos-bibliotek. Studier och källskrifter utgivna av Lärdomshistoriska samfundet 8, Uppsala 1944, s. 20–33; Per Brahe, *Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk*, utg. med inledning, kommentar och ordförklaringar av John Granlund & Gösta Holm, Nordiska museets handlingar 78, Stockholm 1971, s. 78–117, 189–197, 201–224; Kepsu 2013, s. 146.

¹¹¹ Lindahl 1968, s. 10, 36–39; 1999, s. 244–246.

hauptman, befallningsman eller inspektor. På det enskilda godsets huvudgård fanns dessutom en uppsjö anställda tjänare, däribland vissa med arbetsledande uppgifter, och i spetsen för dem en gårdsfogde med övergripande ansvar för driften.¹¹²

---

¹¹² Gardberg 1935, s. 32; Hedar 1935, s. 67; Arnold Soom, *Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert*, Commentationes 1, Lund 1954, s. 312f, 317–325; 1958, s. 89; Söderberg 1956, s. 104f; Sundberg 2001, s. 203–212; Kepsu 2013, s. 144–147.

Förvaltarna – tjänst, liv och mobilitet

Språngbrädan och fallrepet – kunskap och nätverk i tjänsten som förvaltare

Ekonomiska risker, förmåner och möjligheter

En god ekonomisk ställning medförde under tidigmodern tid inte automatiskt en hög social status. Enligt Max Webers resonemang om olika samhällsliga stratifieringstyper är det emellertid svårt att dra en skarp gräns mellan den ekonomiska och den sociala dimensionen, då de ofta inverkar på varandra.¹¹³ Henrik Ågren har mycket riktigt visat att ekonomiska tillgångar kunde främja möjligheterna till social rörlighet i 1600-talets Sverige, vilket gör det nödvändigt att beakta förvaltarnas ekonomiska situation.¹¹⁴ Det står klart att tjänsten som förvaltare på flera sätt var en ekonomiskt riskabel verksamhet. Mats Hallenbergs och Pär Frohnerts forskning om kronans fogdar under 1500- respektive 1700-talet har visat att de ofta tvingades lägga ut stora pengasummor och inte sällan drabbades av betalningskrav i efterhand och i förlängningen blev skuldsatta.¹¹⁵ På samma sätt kunde De la Gardies förvaltare försättas i skuld om de inte hanterade grevens medel korrekt eller misslyckades med att göra de utbetalningar som de fick order om.¹¹⁶ Det skedde då Sven Månsson Höök inte kunde ge en godtagbar förklaring till de missförhållanden som upptäcktes med hans förvaltning vid Höjentorp år 1661. Han blev således ålagd att betala en stor summa pengar, men då han varken hade möjlighet att erlægga denna eller kunde skaffa pålitliga borgensmän blev han i stället satt i fängelse.¹¹⁷ Även hauptmannen Tore Olofsson Ollonberg drabbades av betalningskrav då kommissarier tillsattes för att granska hans förvaltning år 1666, men han fick De la Gardies tillåtelse att ta ut medlen från gäldenärerna. Detta var dock svårt, då han enligt egen utsago fick liten hjälp av sina underlydande och tvingades pantsätta och sälja en del av sina gods för summans betalning. Utöver detta medförde kraven långa resor och bortavaro från hemmet, vilket innebar ytterligare kostnader.¹¹⁸ Skuldsättning var emellertid

---

¹¹³ Weber 1983–1987, del 1, s. 212f, del 3, s. 39.

¹¹⁴ H. Ågren 2006, s. 94.

¹¹⁵ Frohnert 1993, s. 76f; Hallenberg 2001a, s. 294–299.

¹¹⁶ Revera 1975, s. 68 not 60.

¹¹⁷ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Höjentorp 12/11 1663, kopia av MG DIG till Per Larsson (lit. C), Stockholm 15/1 1664, i Per Larsson till MG DIG, odaterat (presenterat i Stockholm 19/3 1667), Per Larsson och Nicolaus Sparrman till MG DIG, Höjentorp februari 1664, E 1451, Sven Månsson Höök till MG DIG, Höjentorp 5/9 1661, till Maria Eufrosyne av Pfalz, Höjentorp 5/9 1661, till MG DIG, Höjentorp 7/11 1661, till MG DIG, Läckö 19/3 1662.

¹¹⁸ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Ekholmen 30/8 1666, till MG DIG, Jakobsdal 18/9 1666, till MG DIG, Stockholm 16/10 1666, till MG DIG, saknad datering (presenterat i Stockholm 26/3 1667).

inte det enda hotet mot förvaltarnas ekonomiska stabilitet; ibland förväntades de göra egna ekonomiska uppoffringar till grevens tjänst. Ett exempel är när Göran Rutensköld och Johan Fäger år 1661 på De la Gardies och Ollonbergs anhängan lånade ut en summa pengar, varemot den sistnämnde fick lämna ett säteri med tillhörande kvarnar och hus i underpant tills kapital och intresse hade betalats. Om betalningen uteblev skulle kreditorerna få tillträda panten.¹¹⁹ Ett annat exempel är när hauptmannen Hans Mörk år 1680 fick ge byggnadsarbetare förskott av sin egen råg för att arbetet inte skulle avstanna.¹²⁰

Riskerna med att vara förvaltare var alltså åtskilliga, men det fanns förmåner av olika slag som kunde väga upp nackdelarna. Tidigare forskning har visat att förvaltare kunde uppnå en god ekonomisk ställning och att omgivningen ibland förväntade sig att de var förmögna. Grunden för denna ekonomiska trygghet var lönen, som var betydligt högre än för det övriga tjänstefolket och dessutom i stor utsträckning betalades ut i pengar.¹²¹ På Läckö uppgick penninglönen år 1654 till 400 daler silvermynt för hauptmannen Ollonberg och 150 daler silvermynt för befallningsmannen Sigge Torsson.¹²² Summan kunde dock förminskas av andra kostnader, som då Ollonberg fick avlöna en skrivare med hjälp av sin egen lön och kost.¹²³ Den stadgade lönesumman kunde också sänkas eller tillfälligt tas ifrån förvaltarna, och utbetalningen kunde vara oregelbunden.¹²⁴ Om lönen uteblev fanns det dock andra sätt att bli ersatt för sitt arbete, till exempel genom att tilldelas hemmansräntor.¹²⁵ Trots det verkar penninglönen ha varit en förmånlig inkomstkälla, då både Ollonberg och hans efterträdare Per Larsson klagade över att befallningsmannen Sigge Torsson åtnjöt sin lön trots att han inte hade särskilt mycket att uträtta.¹²⁶

Förutom den lön som i idealfallet betalades ut i penningar avlönades förvaltarna på flera andra sätt. Underhåll i form av fri kost vid Läckö slott var en sådan förmån, som hauptmannen Ollonberg fick på samma sätt som sin företrädare för att han måste vara vid

---

¹¹⁹ RA, DGS E 1514, kopior av ekonomiska handlingar i Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 21/3 1661.

¹²⁰ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DiG, Filsbäck 25/5 1680.

¹²¹ Soom 1958, s. 104–108; Hainsworth 1992, s. 37f.

¹²² RA, DGS E 1219, MG DiG:s fullmakt för befallningsmannen Sigge Torsson, Läckö 8/9 1654, MG DiG:s brev om Tore Olofsson Ollonbergs lön, Höjentorp 13/9 1654 (i tre exemplar).

¹²³ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till Jakob Snäck, Rangeltorp 1/3 1669.

¹²⁴ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Husgårdet 20/9 1677, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, odaterat (presenterat i Stettin 25/5 1659), till MG DiG, Rangeltorp 13/8 1659, E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, Läckö 13/2 1661, till MG DiG, grevskapet 10/12 1663.

¹²⁵ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Läckö 2/5 1676, E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, odaterat (1666 eller 1667, i fascikel med odaterade skrivelser), till MG DiG, odaterat (tidigast 1666, i fascikel med odaterade skrivelser), E 1640, utdrag ur MG DiG:s instruktion till Tore Olofsson Ollonberg, Jakobsdal 12/6 1663, i Sigge Torsson till MG DiG, grevskapet 3/10 1667.

¹²⁶ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 1/12 1670, E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Lidköping 21/1 1664.

slottet i sällskap av sitt folk och främmande eller för att ha uppsyn över byggnadsarbetet.¹²⁷ Slottsloven Olof Bråms – med en befälhavares uppdrag – bad om att få kost vid slottet, då det var svårt för honom att frakta proviant och dricka hemifrån, och när han sedan blev ställföreträdande hauptman 1672 fick han kost enligt slottspredikantens ordning.¹²⁸ Ytterligare en förmån var fogdeskäppan, det vill säga rätten till en viss mängd spannmål från bönderna, som Sigge Torsson blev anslagen att uppbära av grevskapet i sin fullmakt 1654.¹²⁹ Senare gavs i stället hauptmannen denna rätt, vilket Sigge åtskilliga gånger därefter beklagade sig över i sina brev till De la Gardie.¹³⁰ Fogdeskäppan var uppenbarligen åtråvärd, eftersom även andra förvaltare uttryckte sitt missnöje när de fick avstå den.¹³¹

Godsförvaltares ekonomiska ställning gynnades även av ett ofta fördelaktigt boende.¹³² För De la Gardies förvaltare ingick i flera fall i deras förmåner att de fick en bostad vid det slott där de skulle förrätta en stor del av sin tjänst. Att kost vid slottet ofta ingick i lönen tyder också på att de bodde där i perioder. Hauptmannen Ollonberg hade uppenbarligen en egen kammare på Läckö.¹³³ Då Olof Bråms ännu var slottsloven hade han sin kammare i ”ättekanthen”, det vill säga ett av förborgens torn, och under sin tid som hauptman hade han en egen säng på slottet och bodde där med sitt hushåll.¹³⁴ Att förvaltare bosatte sig på slottet eller herrgården skedde dock inte alltid med överhetens goda minne. År 1679 kritiserades nämligen befallningsmannen Erik Palm av landboskrivaren för att han bland annat ”satt sigh medh heela sitt hwszhåldh in på herregården”, det vill säga Höjentorp.¹³⁵ I varje fall fanns det möjligheter att som förvaltare bo såväl ståndsmässigt som i nära anslutning till de arbetsuppgifter som skulle utföras.

David Roger Hainsworth har visat att engelska godsförvaltares lön var relativt obetydlig i förhållande till de andra förmåner de kunde få del av, och detsamma tycks ha gällt De la

---

¹²⁷ RA, DGS E 1219, MG DIG:s brev om Tore Olofsson Ollonbergs lön, Höjentorp 13/9 1654 (i tre exemplar), E 1514, förslag på Läckö grevskaps räntor samt dess avkortning och levereringar 1658 (lit. A), i Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, tinget i Åse härad 18/10 1658, E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 3/4 1662, till MG DIG, Nolebo 19/9 1662.

¹²⁸ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Husgårdet 3/6 1669, till MG DIG, Läckö 5/11 1672.

¹²⁹ RA, DGS E 1219, MG DIG:s fullmakt för befallningsmannen Sigge Torsson, Läckö 8/9 1654.

¹³⁰ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, Läckö 18/8 1663, till MG DIG, Läckö grevskap 26/4 1666, till MG DIG, grevskapet 19/7 1666, till MG DIG, grevskapet 29/8 1666, till MG DIG, odaterat (liggande med brev från mars 1667).

¹³¹ RA, DGS E 1428, Sven Hall till MG DIG, Kyrkebo 12/10 1665, E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp 16/1 1681.

¹³² Soom 1958, s. 107.

¹³³ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 10/1 1666.

¹³⁴ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, odaterat (före 8/3 1676, i fascikel med brev från detta år), till MG DIG, Läckö 2/5 1676, E 1516, odaterad förteckning på arbete gjort vid Läckö 24/4–12/6 1669 undertecknad Lars Olofsson Kart (citatet härifrån).

¹³⁵ RA, DGS E 1573, Bengt Olofsson till Anders Stålhandske, Höjentorp 23/2 1679, i Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 24/2 1679.

Gardies hauptmän och befallningsmän.¹³⁶ Flera av förvaltarna tilldelades skattefria hemman under den tid de hade sin tjänst. Då Ollonbergs lön specificerades år 1654 bestämdes följaktligen att han skulle få alla De la Gardies inkomster av frälschemmanet Vänsjö, kyrkotiondet undantaget, den tid han tjänade greven.¹³⁷ När tanken var att han skulle avträda år 1666 bad han dock att få behålla Vänsjö ”på behageligh tijdh”.¹³⁸ Följande år bad hans hustru De la Gardie om att utöka förläningen på behaglig tid eller hennes livstid – eller åtminstone arrendera ut gården – då hon och maken hade tagit emot den i dåligt skick och lagt stora summor på förbättringar.¹³⁹ Även då Ollonberg faktiskt avgick från tjänsten 1670 bad han att få njuta ett nådår där, men samtidigt anhöll den nye hauptmannen Per Larsson flitigt om att få tillträda hemmanet.¹⁴⁰ Att hemmanen på tjänst var eftertraktade framgår också av att hauptmannen Olof Bråms 1675 klagade över att fogdarna ville välja ut de bästa hemmanen åt sig själva, för att därigenom få ”dhee redeste medlen”. Det gällde bland annat Olof Rolandsson vid Höjentorp, som inte hade fått den gård han velat och därför tänkte ansöka hos greven för att få sin vilja igenom.¹⁴¹

Förutom de hemman förvaltarna fick ha under den tid de var anställda, förekom det att de förlänades hemman under sin resterande livstid. Till exempel bodde Ollonberg redan 1648 på gården Rangeltorp, som han också skrevs till i sin fullmakt 1654.¹⁴² Det var egentligen hans hustrus förre man, Jakob De la Gardies befallningsman Måns Börjesson, som hade fått gården i sin, sin hustrus och sina barns livstid. Denna frihet utsträcktes 1654 även till Ollonberg och hans barn.¹⁴³ Förmodligen fick han besitta gården under sin styvsons livstid mot att erlægga arrende, och då denne avled 1670 bad Ollonberg De la Gardie om att få njuta den frihet han själv beviljats.¹⁴⁴ Det verkar dock inte ha skett, eftersom gården 1676 var donerad till styvsonens arvingar, och i samband med reduktionen hotades den av indragning

¹³⁶ Hainsworth 1992, s. 31f.

¹³⁷ RA, DGS E 1219, MG DiG:s brev om Tore Olofsson Ollonbergs lön, Höjentorp 13/9 1654 (i tre exemplar), E 1514, förslag på Läckö grevskaps räntor samt dess avkortning och levereringar 1658 (lit. A), i Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, tinget i Åse härad 18/10 1658.

¹³⁸ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Jakobsdal 18/9 1666.

¹³⁹ RA, DGS E 1516, Anna Persdotter Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 4/2 1667, till MG DiG, Rangeltorp 4/4 1667 (citatet härifrån).

¹⁴⁰ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 30/6 1670, till MG DiG, Skålltorp 21/7 1670, E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Läckö 6/6 1670, till MG DiG, Rangeltorp 20/8 1670.

¹⁴¹ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Mariedal 21/9 1675.

¹⁴² RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 23/3 1648; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 40.

¹⁴³ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 16/7 1657, med kopior av MG DiG:s och Jakob De la Gardies frihetsbrev för Tore Olofsson Ollonberg, Läckö slott 5/6 1654, respektive Måns Börjesson, Skara 2/4 1629.

¹⁴⁴ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 20/8 1670.

till kronan.¹⁴⁵ År 1670, då han nyligen avträtt från hauptmanstjänsten, bad Ollonberg emellertid om att få tre hemman i Siggetorp i förläning för sin långa tjänst, och tre år senare kunde han tacka greven för att denne givit honom gårdarna skattefria på livstid.¹⁴⁶

En annan möjlighet att få njuta hemman i tjänsten var att göra rusttjänst å grevens vägnar. Hauptmannen Ollonberg höll nämligen en ryttare under adelsfanan på det halva hemmanet Backgården i Uvered. År 1657 påstod han visserligen att utrustandet av ryttaren kostade mer än det gav, men detta hindrade honom inte från att tre år senare be om De la Gardies brev att även fortsättningsvis få rusta för hemmanet, vilket han också fick.¹⁴⁷

Som förvaltare i De la Gardies tjänst var det också möjligt att nyttja en gård för jordbruksverksamhet under en mer begränsad period. År 1680 frågade således hauptmannen Hans Mörk om han kunde få arrendera Orrevalla eller något annat av grevens hemman. De la Gardie gick med på detta, men planerna stötte på patrull då pantinnehavaren Tord Bonde ville behålla de dåvarande bönderna på gården, varför Mörk i stället anhöll om samma villkor på Storegården.¹⁴⁸ Det är tveksamt om något arrendekontrakt hann slutas innan reduktionen satte hinder i vägen, men De la Gardies positiva inställning antyder de möjligheter som fanns för förvaltarna att ägna sig åt storskaligt jordbruk vid sidan av tjänsten.

Förutom olika former av lön, boende och tidsbegränsat hemmansinnehav kunde anställningen hos De la Gardie föra med sig andra materiella fördelar. Sålunda fick Ollonberg 1654 för sin långa tjänst Magnus Gabriel De la Gardies donation av evärdlig frälsfrihet på två hemman, vilkas skatterättigheter han hade fått genom sitt giftermål.¹⁴⁹ Vid reduktionen drogs de emellertid in till kronan och blev skattskyldiga, men då fick Ollonberg grevens tillsägelse och brev att få byta dem mot andra i vederlag. När detta drog ut på tiden anhöll Ollonberg åter om De la Gardies handräckning för att slippa bli ruinerad efter sin långa, trogna och välmenade tjänst. Han gav också namnen på de hemman han föredrog som kompensation.¹⁵⁰ Ytterligare en förmån som tillkom Ollonberg var att han för sitt värmländska hammarbruks skull tilläts köpa allmogens spannmål för en viss summa pengar, om bönderna själva inte skulle vilja betala det stadgade priset.¹⁵¹ Sedan han nyligen avslutat

---

¹⁴⁵ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Orrevalla 9/8 1676, E 1513, Anders Ollonberg och Hans Classon till MG DiG, Läckö slott 18/5 1681.

¹⁴⁶ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Läckö 6/6 1670, till MG DiG, Siggetorp 6/10 1673.

¹⁴⁷ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 16/7 1657, till MG DiG, Jakobsdal 3/8 1660, till MG DiG, Rangeltorp 20/9 1660.

¹⁴⁸ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DiG, Filsbäck 4/5 1680, till MG DiG, Filsbäck 25/5 1680.

¹⁴⁹ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 16/7 1657, med kopia av MG DiG:s frihets- och donationsbrev för Tore Olofsson Ollonberg, Läckö slott 5/6 1654.

¹⁵⁰ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Aspberg 21/6 1681, till MG DiG, Aspberg 7/10 1681.

¹⁵¹ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 24/11 1663.

sin hauptmanstjänst fick han dessutom en ridhäst, som han tackade greven för och sade sig vilja återgälda med ödmjuk och trogen tjänst.¹⁵²

Att förvaltarna stod under De la Gardies beskydd kunde också innebära att de fick grevens stöd när de sökte ekonomisk ersättning hos kronan. När Ollonberg 1665 sökte kompensation för att han utrustat krigsfolk och haft andra utgifter till kronans tjänst, lovade greven att ge sitt bistånd och uppmanade honom att lämna sin supplik och sina skrifter till den kunglige sekreteraren Olof Austrelius. När Ollonberg hade gjort detta påminde han De la Gardie om dennes tillsägelse och bad om ett gunstigt beslut, samtidigt som han försäkrade sin tjänstvillighet.¹⁵³

Det fanns alltså åtskilliga materiella fördelar med att inneha förvaltartjänst över De la Gardies gods. Alla sätt att berika sig ekonomiskt var dock inte lika accepterade, och även om förvaltarna självklart hemlighöll all otillåten verksamhet i sina brev hände det att de konfronterades med sådana beskyllningar och tvingades försvara sig, eller att de gav uttryck för egna misstankar gentemot andra tjänare. I tidigare forskning har i synnerhet stöld och förskingring av godsherrens egendom, förfalskad bokföring och utpressning av underlydande framhållits bland dessa möjligheter, som för övrigt även gällde kronans fogdar.¹⁵⁴ I fråga om De la Gardies gods har Margareta Revera framhållit en särskilt iögonfallande förskingringsaffär som upptäcktes då Sven Månsson Hööks förvaltning vid Höjentorp utsattes för kontroll 1661 och 1662. Utöver en bristfällig redovisning i räkenskaperna hade han försnillat grevens inkomster genom hemlig spannmålshandel och berikat sig själv genom att medvetet utnyttja skillnaderna mellan regionala spannmålsmått och förhållandet mellan olika myntsorter. Enligt Revera var dock denna händelse unik åtminstone för de västgötska godsens del. Hon menar nämligen att de praktiska omständigheterna knappast tillät att fogdar bedrev egen handel med spannmålsuppbörden i någon större skala eller under en längre tid.¹⁵⁵

Även om förskingring av större mått sällan upptäcktes, var det troligen möjligt för enskilda förvaltare att i viss mån berika sig på De la Gardies bekostnad. Hauptmannen Olof Bråms gav en belysande kommentar då han 1676 i tysthet försökte ta reda på om några fogdar gjorde sig skyldiga till försnillning. Han ansåg att de nya fogdarna knappast skulle kunna begå ett sådant fel, men var mer osäker angående de gamla och lovade att underrätta greven

---

¹⁵² RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, odaterat (liggande med brev från februari och mars 1670).

¹⁵³ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö slott 14/12 1665.

¹⁵⁴ Soom 1958, s. 95–100; Hainsworth 1992, s. 33–36; Hallenberg 2001a, s. 304–306, 360–369.

¹⁵⁵ Revera 1975, s. 44–50.

om han upptäckte något.¹⁵⁶ Bråms misstankar måste tolkas som att de äldre och mer vana fogdarna hade större praktiska kunskaper i hur de kunde försnilla medel, medan de nytillkomna inte var erfarna nog. Beskyllningar om förskingring förekom också regelmässigt. År 1661 hade någon inför greven anklagat hauptmannen Ollonberg för att ha tagit en pengasumma i Lidköping till sitt hammarbruk, vilket han förklarade vara lögn orsakad av avund.¹⁵⁷ Fyra år senare fick Ollonbergs hustru i ett brev till De la Gardie poängtera att hennes make aldrig försnillat grevens räntor.¹⁵⁸ Samma år fick Ollonberg kritik för att ägna sig åt sitt hammarbruk mer än grevens tjänst, men han försvarade sig med att han inte använde mer tid eller resurser till bruket än greven tillåtit och att han aldrig hade använt De la Gardies medel till det.¹⁵⁹ Ännu år 1680 förekom misstankar om liknande oskick bland de anställda. Detta år lät nämligen Hans Mörk genom skaffaren föra räkning över fiskeriet, som tidigare missbrukats av hauptmannen och andra betjänter. Skaffaren fick också föra räkenskaper över och ha en nyckel till slottets spannmålsbodar för att undanröja tvivel.¹⁶⁰ Dessutom fick Erik Palm 1683 försvara sig mot beskyllningar om att han sökt sin egen nytta genom att ange för högt pris för uppköpta oxar.¹⁶¹

Till de illegala inkomstmöjligheterna hörde alltså slutligen – utöver förskingring av grevens resurser – risken att förvaltarna utnyttjade sin maktposition gentemot underlydande till att stjäla deras egendom. Detta förekom även bland De la Gardies förvaltare. Exempelvis underrättade hauptmannen Hans Mörk 1680 greven om betjänters klagomål mot hans företrädare Anders Stålhandske, som för egen vinnings skull hade tagit oxar och hästar från dem. Bönderna hade därför bett Mörk att ställa Stålhandske till svars och se till att denne återgäldade det stulna, eftersom man annars skulle riskera att många gårdar blev öde.¹⁶²

Egenskaper och uppträdande

För att kunna bli en framgångsrik förvaltare var det viktigt att besitta vissa egenskaper. Att egenskaper av olika slag hade betydelse vid rekrytering har tidigare framhållits av Svante Norrhem, som visat att lojalitet – såväl den egna som släktens redan uppvisade trohet – var av stor vikt för dem som blev kungliga sekreterare under 1600-talet. Dessutom var hängivenhet i

---

¹⁵⁶ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Tådene 10/1 1676.

¹⁵⁷ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 29/8 1661.

¹⁵⁸ RA, DGS E 1515, Anna Persdotter Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 21/3 1665.

¹⁵⁹ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, häradstinget i Kollängen 13/6 1665.

¹⁶⁰ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Filsbäck 13/4 1680.

¹⁶¹ RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp oktober 1683 (presenterat 26/10).

¹⁶² RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Filsbäck 4/5 1680.

arbetet viktig, liksom förmågan att vid behov agera kalkylerande och insmickrande.¹⁶³ Även för en förvaltare i adelns tjänst var personliga egenskaper ofta utslagsgivande.¹⁶⁴ Det uppställdes höga krav på dessa i hushållningsböcker och instruktioner, även om verkligheten självfallet kunde skilja sig mycket från idealet.¹⁶⁵ För att inte råka illa ut bör det dock ha varit nödvändigt att åtminstone ge sken av de efterfrågade egenskaperna, vilket byggde på att förvaltarna följde de teoretiska stadgandena (*theoria*) och i det sociala samspelet inhämtade kunskaper om det önskvärda agerandet (*praxis*). Sociala färdigheter var nämligen av högsta vikt för upprätthållandet av nätverksförbindelser i ståndssamhället, eftersom varje enskilt agerande kunde betyda mycket för relationen.¹⁶⁶ Använda rätt kunde dock kunskaperna och de inlärdade beteendena fungera instrumentellt (*poiesis*) och gynna förvaltarnas möjligheter till framgång i tjänsten.

Lojalitet var en grundpelare i 1600-talets patron–klientförbindelser, eftersom en patron måste kunna lita på en klients framtida trohet. Även om retoriken inte alltid var uppriktigt menad betonades därför de hållfasta och långvariga lojalitetsbanden, i idealfallet generationsöverbryggande.¹⁶⁷ Tidigare forskning har framhåvt att ett liknande ideal, med trohet, lydnad och ärlighet som ingredienser, även gällde godsförvaltare, som likaså behövde kunna signalera dessa egenskaper till överheten.¹⁶⁸ Trohet var också en av de egenskaper som De la Gardie påpekade att en ny hauptman behövde ha.¹⁶⁹ I fullmakterna för hans förvaltare framhövdes dessutom lojaliteten, flera gånger länkad till en redan lång tjänstgöring.¹⁷⁰ Själva var förvaltarna noga med att påpeka att de följde grevens order, i synnerhet om de anklagades för motsatsen.¹⁷¹ I flera fall bad de uttryckligen om besked från greven just för att slippa efterräkningar för att ha handlat utan befallning.¹⁷² Andra lojaliteter var också otänkbara.

¹⁶³ Norrhem 1993, s. 29f, 52.

¹⁶⁴ Kepsu 2013, s. 154f.

¹⁶⁵ Soom 1954, s. 313f.

¹⁶⁶ Hakanen 2009, s. 111.

¹⁶⁷ Persson 1992, s. 322, 325f; 1993, s. 60; Droste 1998, s. 35f.

¹⁶⁸ Soom 1954, s. 313; 1958, s. 92; Hainsworth 1992, s. 29; Ulbricht 1995, s. 78–81; Sundberg 2001, s. 212; Kepsu 2013, s. 149.

¹⁶⁹ Alice Quensel, ”Magnus Gabriel De la Gardie och hans sekreterare Wilhelm Johan Quensel”, i *Personhistorisk tidskrift* 66:1–3 (1968–1969), s. 70.

¹⁷⁰ RA, DGS E 1219, MG DIG:s fullmakt för befallningsmannen Sigge Torsson, Läckö 8/9 1654, E 1256, MG DIG:s fullmakt för befallningsmannen Johan Pedersson, Stockholm 24/5 1667; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 40f, 47.

¹⁷¹ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Läckö 15/6 1675, E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Käggleholm 27/6 1680, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Västerhaninge 28/11 1657, till MG DIG, Rangeltorp 1/3 1661, E 1515, till MG DIG, Rangeltorp 11/3 1663, E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp 29/11 1678, E 1640, kopia av attest undertecknad Tord Bonde Ulfsson, Sörbo 18/3 1665, i Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 22/3 1665.

¹⁷² RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp 24/3 1681, E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Läckö slott 2/9 1679, E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 26/9 1661.

Ollonberg fick således försvara sig mot misstankar då han inte underrättat greven om en annan herremans förmenta intrång på ägorna, och en annan gång för att ha konspirerat med en adelsman som klandrade ett godsbyte.¹⁷³ Hauptmannen Per Larsson fick å sina underlydandes vägnar redogöra för allmogens svårigheter, eftersom de själva befarade anklagelser för att ”colludera medh bonden”, och själv förnekade han vid ett annat tillfälle att han agerat egennyttigt, eftersom han var grevens tjänare och stod under dennes beskydd.¹⁷⁴

Som redan nämnts var lojalitetsidealet förknippat med långvariga personliga band. Hauptmannen Olof Bråms försäkrade till exempel greven om att han troget ville tjäna dennes familj till sin död för att återgälda den nåd han njutit sedan barnsben, och använde detta som argument för att erhålla beskydd gentemot andras förtal.¹⁷⁵ Även Ollonbergs hustru betonade sin mans långa tjänst hos både greven och dennes far då hon argumenterade för rättslig prövning av några klagomål, och maken gjorde detsamma då han önskade fortsatt beskydd även efter att ha lämnat tjänsten.¹⁷⁶ Dessutom var det vanligt att förvaltarna försäkrade sina efterkommandes skyldighet att göra trogen tjänst.¹⁷⁷ Att denna ständigt närvarande föreställning om lojalitet och pålitlighet faktiskt hade betydelse och kunde vara en fördel i den praktiska tjänsten – och följaktligen inverka på möjligheterna att lyckas – framgår av förvaltarnas omdömen om varandra inför De la Gardie. När Per Larsson klagade över fogdarnas olydnad, framhävde han samtidigt att Jöns Arvidsson trots allt utförde sina uppgifter troget.¹⁷⁸ Han ansåg också att Sven Hall och Jon Nilsson vid Höjentorp uppvisade ärlighet i sin tjänst.¹⁷⁹ Hauptmannen Anders Stålhandske använde däremot befallningsmannen Harald Anderssons opålitlighet som argument för att få honom utbytt.¹⁸⁰

Att godsförvaltare förutom trohet förväntades uppvisa plikttrogenhet och omsorg om sina uppgifter har också framhävts i tidigare forskning.¹⁸¹ Mycket riktigt ville De la Gardie ha en aktiv man till hauptmansbefattningen.¹⁸² I förvaltarnas fullmakter nämns flit, oförtrutenhet och omsorg som centrala egenskaper, liksom förmågan att snabbt uppmärksamma greven på

---

¹⁷³ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 18/4 1661, E 1516, till MG DiG, Läckö 14/1 1669, till MG DiG, Rangeltorp 21/1 1669.

¹⁷⁴ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 25/5 1670 (citatet härifrån), till MG DiG, Skålltorp 25/3 1671.

¹⁷⁵ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Läckö 7/12 1675, till MG DiG, Husgärdet 4/4 1677.

¹⁷⁶ RA, DGS E 1515, Anna Persdotter Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 21/3 1665, E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, odaterat (efter 6/4 1669, liggande med brev från december detta år).

¹⁷⁷ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 18/4 1657, E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, odaterat (liggande med brev från mars 1667).

¹⁷⁸ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 9/5 1672.

¹⁷⁹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 13/11 1662.

¹⁸⁰ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, Sävare 8/4 1678.

¹⁸¹ Soom 1954, s. 313; Kepsu 2013, s. 147.

¹⁸² Quensel 1968–1969, s. 70.

problem och åtgärda dem. Att Ollonberg redan givit prov på sådant agerande framhölls också som viktigt för hans förlängda anställning 1654.¹⁸³ Det är alltså inte förvånande att förvaltarna framhöll sina egna oförtrutna tjänster i sina brev. Ollonberg förklarade exempelvis att han under sin tid som hauptman höjt grevskapets intäkter och att han ville fortsätta förbättra dem, medan efterträdaren Per Larsson påpekade att han ofta rest i dåligt väder och nattetid, både svag och sjuk, för att uträtta sin tjänst.¹⁸⁴ Samtidigt var förvaltarna noga med att ursäktas sådant som kunde tolkas som försummelse och att ange orsaken därtill, exempelvis när de inte svarade på brev eller inkom med underrättelser i tid eller när de inte kunde förrätta tjänsten på grund av sjukdom.¹⁸⁵ Många gånger blev förvaltarna också anklagade av De la Gardie för exempelvis uteblivna underrättelser, försenade transporter eller försummat ledarskap, vilket de bestämt försvarade sig mot.¹⁸⁶

Hängivenheten var en viktig bedömningsgrund i godsmiljön, vilket framgår av förvaltarnas uttalanden om varandra. När Ollonberg ville låta fogden Jöns Arvidsson sitta kvar på det nyligen förvärvade godset Sörbo motiverade han det med att han var flitig och drivande.¹⁸⁷ Per Larsson ville likaså låta den förre gårdsfogden vid Höjentorp Jon Nilsson bistå honom med ledningen av byggnadsverksamheten, eftersom han var ”een drijfswande karl”.¹⁸⁸ Dessutom berömde han fogdarna Jöns Arvidsson och Johan Pedersson för deras flit i ett brev till De la Gardie.¹⁸⁹ Minst lika vanligt var dock kritik mot försumliga medtjänare. Exempelvis skrev slottsloven Olof Bråms åtskilliga brev till De la Gardie, där han klagade över att hauptmannen Per Larssons ledning innebar att byggnadsarbetet vid Läckö gick trögt, trots att Bråms själv gärna ville fullgöra sin plikt och ofta hade försökt anskaffa material och arbetsfolk.¹⁹⁰ Senare besvarade sig hauptmannen Stålhandske över att befallningsmannen Erik

---

¹⁸³ RA, DGS E 1219, MG DiG:s fullmakt för befallningsmannen Sigge Torsson, Läckö 8/9 1654, E 1256, MG DiG:s fullmakt för befallningsmannen Johan Pedersson, Stockholm 24/5 1667; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 40f, 47.

¹⁸⁴ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 12/9 1672, E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 31/3 1664, till MG DiG, Rangeltorp 26/10 1664.

¹⁸⁵ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Husgärdet 11/4 1677, till MG DiG, Husgärdet 26/6 1677, till MG DiG, Husgärdet 30/7 1677, E 1503, Hans Mörk till MG DiG, Lidköping 6/3 1680, till MG DiG, Mariedal 19/5 1680, till MG DiG, Filsbäck 23/2 1681, E 1521, Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 12/5 1680, E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, Läckö 27/6 1676.

¹⁸⁶ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 30/6 1670, E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, stämman i Härene 24/4 1662, till MG DiG, Sunnersberg 24/2 1664, E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, Lidköping 28/5 1679, E 1640, Olof Rolandssons förklaring, Läckö 6/8 1678, i Olof Rolandsson till MG DiG, Traneberg 4/12 1678.

¹⁸⁷ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 26/2 1663.

¹⁸⁸ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Höjentorp 14/4 1664.

¹⁸⁹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 9/5 1672.

¹⁹⁰ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Läckö 20/4 1670, till MG DiG, Läckö 1/6 1670, till MG DiG, Läckö 22/6 1670, till MG DiG, Läckö 29/6 1670, till MG DiG, Läckö 15/3 1671, till MG DiG, Läckö 5/4 1671, till MG DiG, Läckö 18/4 1671, till MG DiG, Läckö 6/9 1671.

Palm trots allvarliga order hade försummat arbetet med en byggnad, varför Stålhandske själv fått ingripa för att få något gjort.¹⁹¹ Hauptmannen Mörk påpekade att Palm även eftersatt kvarndriften, vilket han själv tänkte förhindra i framtiden.¹⁹² Att klaga på detta vis var alltså ett indirekt sätt att visa sin egen kännedom om vad som konstituerade ett önskvärt agerande, och tyder återigen på att hängivenheten tillmättes vikt då godsförvaltarna konkurrerade om grevens gunst.

Nära knutna till förvaltarnas sociala status var de egenskaper som rörde moral, ära och auktoritet. Förvaltarna hade enligt dåtidens syn en moralisk uppgift i att agera föredöme för de underlydande genom sitt leverne och sin gudsfruktan – något som inte alltid motsvarades av verkliga förhållanden.¹⁹³ Däremot var godsförvaltarnas auktoritet, respekt och förmåga att inplantera lydnad helt grundläggande. Denna myndighet kunde uppnås och upprätthållas genom ett respektabelt levnadssätt och mildhet gentemot bönderna, men lika ofta genom handlingskraft, hot eller våld.¹⁹⁴ Enligt Mats Hallenbergs studie av 1500-talets kungliga fogdar var det sistnämnda dels nödvändigt för att säkra sin egen ställning, dels en eftertraktad förmåga i överhetens ögon.¹⁹⁵ Med andra ord var det illa om respekten – och därmed individens ära – gick förlorad, eftersom det både försvårade arbetet och skadade anseendet.¹⁹⁶

De la Gardie ansåg att en hauptman borde visa god moral och gudfruktighet samt ha auktoritet, för att därigenom kunna inge respekt hos hög som låg.¹⁹⁷ Något som var tänkt att underbygga detta var förvaltarnas fullmakter – offentliga dokument avsedda främst för anställda och boende i grevskapet – som stadgade att bönder och andra befallningshavare skulle lyda och bistå dem.¹⁹⁸ I sina brev till De la Gardie kunde förvaltarna framhäva sina stränga befallningar, allvarliga påminnelser och hårda förebråelser gentemot underlydande.¹⁹⁹ Ett annat exempel på deras auktoritet är Anders Stålhandskes omdöme om befallningsmannen Olof Rolandsson att han var svår att komma till rätta med och riskerade att fördärva bönderna,

---

¹⁹¹ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 13/12 1679 (1671 enligt felaktig senare påskrift).

¹⁹² RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Lidköping 24/1 1680.

¹⁹³ Soom 1954, s. 313f; 1958, s. 87; Sundberg 2002, s. 82; Kepsu 2013, s. 147.

¹⁹⁴ Gardberg 1935, s. 32; Soom 1954, s. 313; 1958, s. 93–95, 101–103; Sundberg 2001, s. 242; Kepsu 2013, s. 147, 149–153.

¹⁹⁵ Hallenberg 2001a, s. 394.

¹⁹⁶ Kepsu 2013, s. 148.

¹⁹⁷ Quensel 1968–1969, s. 70.

¹⁹⁸ RA, DGS E 1219, MG DIG:s fullmakt för befallningsmannen Sigge Torsson, Läckö 8/9 1654, E 1256, MG DIG:s fullmakt för befallningsmannen Johan Pedersson, Stockholm 24/5 1667; *Westergötlands förminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 47; Lindahl 1999, s. 242.

¹⁹⁹ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Tranum 14/3 1678, till MG DIG, Kedum 12/4 1678, till MG DIG, Höjentorp 31/3 1679, till MG DIG, Ölanda 23/5 1679, till MG DIG, Tranum 12/9 1679.

som också var rädda för honom.²⁰⁰ Befallningsmannen Sigge Torsson kunde meddela att hauptmannen Ollonberg förvägrade honom besked och inte ville att någon skulle ”infalla vti hans saaker, det han hafuer af dhe vndfångne och förwerfwade punckter han ifrån Eders hög grefl: exell: bekommet hafuer, huilka han endel låt publicera på häredztingen”.²⁰¹ Ett sätt att skaffa sig lydnad var alltså att offentligt uppvisa grevens påbud. Innan han fick sin fullmakt hade Per Larsson av samma anledning svårt att bli respekterad.²⁰² Även senare hade han problem med sina underordnades lydnad, trots att han bad greven att inskräpa hans myndighet och låta alla order passera genom honom.²⁰³

Att inte bli åtlydd var endast ett av flera sätt att få äran kränkt. Ollonberg klagade över förtal bakom hans rygg som skadade hans anseende hos släktingar och kreditorer och undertryckte hans ”ärlige famam och rychte”, och Per Larsson fann att oärliga människor klandrade hans heder och respekt, vilket han ansåg var skamligt med tanke på hans ämbete.²⁰⁴ Det fanns en vilja att bestraffa sådana angivare, liksom motsträviga eller olydiga tjänare, till exempel genom att spärra in dem i Läckö torn.²⁰⁵ Viktigt för äran var också att inför rätta ”få revance på sådane tungetröskare”.²⁰⁶ Ollonberg var således noga med att han ville få tillstånd att svara på uppkomna klagomål inför domstol och låta lögnare få skäligt straff, ”androm till exempell”.²⁰⁷ En långvarig konflikt mellan honom och byggmästaren vid Läckö Frans Stimer belyser också ärans betydelse. Redan 1656 fruktade Ollonberg att Stimer hade rest till De la Gardie för att anklaga honom, och han skaffade därför ett intyg om sin flit och trohet av byggnadsarbetarna.²⁰⁸ Åtta år senare presenterade Stimer ”een groff och ährerörigh smädeskrifft” mot Ollonberg på Riddarhuset i samband med en riksdag. Den sistnämnde bad greven om lov att få ställa byggmästaren inför rätta, då han menade att ”ähran att försuara, ähr

---

²⁰⁰ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, Höjentorp 17/4 1677, till MG DiG, roteringsplatsen i Kållands härad 17/4 eller 19/4 1678.

²⁰¹ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, grevskapet 4/11 1663 (citatet härifrån), till MG DiG, grevskapet 26/11 1663.

²⁰² RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 23/12 1669, till MG DiG, Skålltorp 16/1 1670, till MG DiG, Skålltorp 28/4 1670.

²⁰³ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 1/12 1670, till MG DiG, Läckö slott 7/4 1671, till MG DiG, Läckö slott 20/4 1671, till MG DiG, utan ort 4/6 1671, till MG DiG, Skålltorp 9/5 1672, till MG DiG, Tranums tingsplats 20/6 1672.

²⁰⁴ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Mariedal 4/1 1672, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Läckö slott 16/2 1656, E 1515, till MG DiG, Åse härad 18/12 1665 (citatet härifrån), E 1516, till MG DiG, Ekholmen 30/8 1666 (med kopia av konceptet).

²⁰⁵ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Tranum 17/11 1670, till MG DiG, Lidköping 19/3 1672, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Läckö slott 21/3 1661, E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, Läckö 17/1 1667.

²⁰⁶ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Läckö slott 20/4 1671.

²⁰⁷ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 2/10 1661 (citatet härifrån), E 1516, till MG DiG, Ekholmen 30/8 1666 (med kopia av konceptet), till MG DiG, Jakobsdal 18/9 1666.

²⁰⁸ RA, DGS E 1514, vittnesmål undertecknat av hantverksbetjänter och soldater vid Läckö slott 24/6 1656.

näst liffuget, det ädlaste tingh i werdenn finnes”. Detta tilläts, men rättsprocessen drog ut på tiden i drygt två år medan Ollonberg tröget bad De la Gardie om assistans.²⁰⁹ Ett liknande fall var då hauptmannen Bråms blev utskäld av den berusade målaren Johan Hammer på ett sätt han aldrig funnit maken till under sin tid som officer. Det var en kränkning av hans ära och ämbete, varför han med grevens samtycke såg till att få till stånd en rättegång. Bråms ville att målaren skulle ”få någon näftss, androm til warnagell” och bad om att i framtiden få utdela straff ”på färska gerningar” i liknande ärenden.²¹⁰ Ibland var dock lagen otillräcklig, som då Anders Stålhandske bad om att få försvara sig mot landshövdingen Gabriel Kurck ”på sådant sätt, som han torde tillbiuda”, när denne lovat att hämnas på hans skvaller med hugg, slag och nedtrampning.²¹¹

På grund av förvaltarnas beroendeställning i förhållande till herrskapet var inställsamhet ett viktigt förhållningssätt. Att kunna behaga och ”insinuera sig” hos de mäktiga i samhället var nödvändigt för en klients uppkomst, och detsamma bör ha gällt förvaltarna.²¹² Fabian Persson har framhållit vikten av ständiga påminnelser samt att göra sig synlig och att förtala konkurrenter för att kunna uppnå belöningar. Samtidigt var det emellertid nödvändigt att kombinera initiativrikedomen med följsamhet. Att framhålla sig själv och svärta ned andra i alltför stor utsträckning ansågs nämligen förkastligt av omgivningen, varför detta beteende ofta doldes med en påklitrad blygsamhet.²¹³ Det är alltså förståeligt att förvaltarna ofta garderade sig genom att i förväg be om ursäkt då de återkom med påminnelser eller upprepade sina vädjanden om ekonomiskt bistånd.²¹⁴ Det förekom samtidigt kritik mot andra förvaltares insmickrande manér, som då Anders Stålhandske skrev att Erik Palm falskt anklagat honom inför De la Gardie och själv försökte ”sigh wndan giälpa medh sinne snälle ordh”.²¹⁵ Vid ett annat tillfälle beskylldes Sigge Torsson av greven för att inte ha givit

---

²⁰⁹ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 27/7 1664 (det första citatet härifrån), till MG DIG, Läckö 29/8 1664, till MG DIG, Rangeltorp 1/10 1664, till MG DIG, Rangeltorp 26/10 1664, till MG DIG, Läckö 19/1 1665, E 1516, till MG DIG, odaterat (1664, det andra citatet härifrån), i Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 14/12 1666, till MG DIG, Rangeltorp 31/1 1666, till MG DIG, Stockholm 5/9 1666, till MG DIG, Stockholm 16/10 1666; *Johan Ekeblads bref*, utg. av Nils Sjöberg, Stockholm 1911–1915, del 2, s. 405. Om Stimer och hans konflikt med Ollonberg se även Sten Karling, *Matthias Holl från Augsburg och hans verksamhet som arkitekt i Magnus Gabriel De la Gardies tjänst i Sverige och Balticum*, Göteborgs kungl. vetenskaps- och vitterhets-samhälles handlingar, femte följd, serie A 3:2, Göteborg 1932, s. 13–20.

²¹⁰ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, odaterat (före 8/3 1676, i fascikel med brev från detta år), till MG DIG, Mariedal 8/3 1676 (citaten härifrån).

²¹¹ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 17/2 1679.

²¹² Johannesson 1988, s. 25f.

²¹³ Persson 2002, s. 396–399, 401–403.

²¹⁴ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Tranums tingsplats 27/9 1675, E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 29/8 1666.

²¹⁵ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 13/12 1679 (1671 enligt felaktig senare påskrift).

underrättelse om en ägotvist som hauptmannen Ollonbergs son var inblandad i. Han försvarade sig då med att andra beskyllde en ”för een trappedragare, som altidh will föra een vp för trappan” om man kungjorde sådant, och att man därmed förvärvade andras fiendskap.²¹⁶ Inställsamheten tycks alltså ha varit viktig, men kunde på samma gång försätta förvaltarna i en besvärlig situation i förhållande till sina medtjänare och i förlängningen även herrskapet. Därför var det en fördel att samtidigt vara försiktig, kalkylerande och misstänksam, vilket är beteenden som framträder även i andra sammanhang. Ollonberg förklarade till exempel att han tänkte ”taga mig till wara här effter att iag mig på ingen annan än mig siälf förlijta skall”.²¹⁷ Sigge Torsson klagade också över Ollonbergs misstänksamhet när han gick De la Gardies nedsända kommissarier till mötes och hans hustru samtidigt hade rest upp till greven.²¹⁸

Kontrollmekanismer och konkurrens

Förvaltarna hade ett stort ansvar i godsmiljön, vilket skapade ett behov av kontrollmöjligheter från det frånvarande herrskapets sida.²¹⁹ I tidigare forskning har kontrollmekanismernas mångfald betonats. En del bestod av upprättande av inventarieförteckningar över godsets tillgångar, förande av arbetsjournaler, räkenskapsföring samt regelbunden revision av räkenskaperna på central ort. Till detta kom rannsakingar på plats av utsända revisorer eller kommissarier samt allmänna stämmor som gav allmogen möjlighet att ge uttryck för sitt missnöje.²²⁰ Bönderna kunde också framföra klagomål i suppliker riktade till godsägaren eller genom att själva resa till denne.²²¹ Dessutom kunde andra kontakter i lokalsamhället, exempelvis med tjänstemän av olika slag, innebära kontrollmöjligheter för godsherren.²²² Slutligen var förvaltarna själva redskap för överhetens kontroll. Hauptmannen hade således inspektion över sina underlydande förvaltare och fungerade som revisor, och konflikter och konkurrens mellan förvaltarna resulterade i ömsesidig övervakning och rapportering.²²³

Det finns skäl att anta att kontrollmekanismerna och konkurrensen i godsmiljön innebar att förvaltarna inhämtade kunskaper som kunde gynna dem i deras möjligheter att göra karriär och avancera socialt. För att undvika och hantera klagomål var det nämligen nödvändigt att

---

²¹⁶ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, Läckö grevskap 9/7 1662.

²¹⁷ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, tinget i Örslösa 17/1 1663.

²¹⁸ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, Läckö grevskap 8/10 1667.

²¹⁹ Soom 1954, s. 338; Kepsu 2013, s. 148f.

²²⁰ Soom 1954, s. 338f, 342f; Revera 1975, s. 50, 68 not 60.

²²¹ Hainsworth 1992, s. 51f; Sundberg 2001, s. 225–232.

²²² Kepsu 2013, s. 149.

²²³ Soom 1954, s. 340–342; Revera 1975, s. 50.

besitta social kompetens och yrkeskunskaper, vilka i sin tur kunde utvecklas tack vare det ständiga behovet av att försvara sitt agerande. Kontrollen och konkurrensen resulterade med andra ord i läroprocesser, där teoretiska kunskaper om hur en förvaltare borde agera omvandlades till praktiska och instrumentella sådana i det sociala samspelet och förrättandet av tjänsten. Ett exempel på hur teoretiska kunskaper om förvaltartjänsten kunde inhämtas i detta sammanhang är när hauptmannen Ollonberg år 1666, för att kunna svara på uppkomna klagomål, begärde att få en kopia av besvärspunkterna med en stor mängd tillhörande skrifter.²²⁴ De klagomål som förvaltarna försvarade sig mot var knutna till en rad olika verksamhetsfält, som de alltså kunde erhålla god kännedom om. Ett särskilt framträdande område var den ekonomiska förvaltningen, och förvaltarna fick ofta förklara varför de gjort rätt med avseende på hur räntorna uppburits och hur godsets resurser sedan hanterats, till exempel i fråga om försäljning av spannmål, överlämning av pengar, betalning till långivare, avlöning och försörjning av tjänstefolk samt utfodring av djur.²²⁵ Även förvaltarnas ledning av byggnadsverksamheten och transporter kunde kräva sådana förklaringar.²²⁶ Andra gånger fick de försvara sig mot beskyllningar om att ha handlat egennyttigt, till exempel genom att ha ägnat sig för mycket åt egen ekonomisk verksamhet, drivit olovlig jakt eller berikat sig vid uppköpande av oxar.²²⁷ Reflexioner över hur allmogen skulle behandlas, i synnerhet i samband med utskrivningar och skatteuppbörd, förekommer också frekvent i breven, liksom hur förvaltarna skulle förhålla sig till övriga grupper i lokalsamhället.²²⁸ Att de på detta sätt fick del av teoretiska kunskaper i hur de borde agera behöver dock inte betyda att de handlade likadant i sin praktiska tjänst; de kan lika gärna ha utnyttjat kunskaperna för att nå egen vinning.

---

²²⁴ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 3/5 1666, till MG DIG, Stockholm 16/7 1666, med kopia av förteckning undertecknad Tore Olofsson Ollonberg, Stockholm 9/7 1666.

²²⁵ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 12/7 1666, E 1451, Sven Månsson Höök till MG DIG, Höjentorp 5/9 1661, till Maria Eufrosyne av Pfalz, Höjentorp 5/9 1661, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, tinget i Åse härad 23/1 1661, till MG DIG, Läckö slott 12/2 1661, med bifogat utdrag ur MG DIG:s resolution på Tore Olofsson Ollonbergs memorialpunkter, Drottningholm 27/8 1660, till MG DIG, Läckö 29/8 1661, E 1515, till MG DIG, häradstinget i Kollängen 13/6 1665, till MG DIG, Läckö 11/7 1665, E 1516, till Jakob Snäck, Rangeltorp 1/3 1669, till MG DIG, Läckö 16/2 1670, E 1640, Olof Rolandsson till MG DIG, Amundtorp 13/6 1677.

²²⁶ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 13/12 1679 (1671 enligt felaktig senare påskrift), E 1640, Olof Rolandssons förklaring, Läckö 6/8 1678, i Olof Rolandsson till MG DIG, Traneberg 4/12 1678.

²²⁷ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Läckö slott 7/4 1671, till MG DIG, Läckö slott 20/4 1671, E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, häradstinget i Kollängen 13/6 1665, E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp oktober 1683 (presenterat 26/10).

²²⁸ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Ekeberg 8/8 1676, E 1421, Per Larsson till MG DIG, Mariedal 1/2 1672, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 18/4 1661, E 1516, till MG DIG, Rangeltorp 14/1 1670, E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 19/4 1679, till MG DIG, Ölanda 1/12 1679, E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 19/9 1660.

De förvärvade kunskaperna hade inte enbart betydelse för den enskilda individen, utan ingick även som en del av utbytet i förvaltarnas nätverk. Det sistnämnda ska i detta sammanhang förstås som en arena för konkurrens, genom att förvaltarna i sin ömsesidiga kontroll utbytte klagomål, som byggde på kännedom om det önskvärda beteendet. Förvaltarna följde devisen att anfall är bästa försvar och försökte säkra sin egen ställning genom att sabotera för sina medtävlare i strävan efter överhetens gunst. Exempelen på inbördes konkurrens och fiendskap är också många. Hauptmannen Ollonberg tycks ha haft ett ansträngt förhållande till befallningsmannen Sigge Torsson och klagade över dennes motsträvighet, försumlighet och att han inte gjorde mycket nytta för sin lön – anklagelser som även den följande hauptmannen Per Larsson framförde.²²⁹ I sin tur anmärkte Sigge Torsson på Ollonbergs ekonomiska missbedömningar, översitteri och godtyckliga tolkningar av förordningar.²³⁰ Även Per Larsson hyste agg mot Ollonberg, som han bad De la Gardie att slippa befatta sig med, vid sidan av klagomål över bristfällig administration och tredska.²³¹ Han hade inte heller ett gott förhållande till befallningsmannen Sven Hall, som han ansåg var oaktsam och anklagade för uppvigling av bönderna mot honom, medan Hall i sin tur besvärade sig över Per Larssons avund.²³² Den sistnämndes misslyckade ledning av byggnadsverksamheten utsattes också för omfattande kritik av Olof Bråms.²³³ Att förvaltarna svartmålade varandra var alltså ett genomgående fenomen, som ännu förekom omkring år 1680 då Erik Palm påpekade hauptmännen Stålhandskes och Mörks oegentligheter och obstruktion, men i gengäld blev beskylld för försummelse, olydnad och falskhet.²³⁴ Att klagomålen också kunde vara verkningsfulla framgår av marginalnoteringar i några av breven som understryker just dessa uppgifter och instämmer i kritiken av förvaltaren i fråga.²³⁵ Exempelen visar dessutom hur personliga band och duglighet kunde ingå som komponenter i

²²⁹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 4/9 1662, till MG DIG, Skålltorp 1/12 1670, E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 11/3 1663, till MG DIG, Lidköping 21/1 1664, E 1516, till MG DIG, Läckö slott 2/10 1667, till MG DIG, odaterat (presenterat 17/10 1667).

²³⁰ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, Läckö 11/7 1661, till Conrad Quensel, Ettrum 17/7 1661, till MG DIG, grevskapet 8/6 1664.

²³¹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 4/9 1662, till MG DIG, Skålltorp 13/11 1662, till MG DIG, Skålltorp 6/8 1663, till MG DIG, Höjentorp 3/9 1663, promemoria för Sven Hall undertecknad Per Larsson, Höjentorp 9/7 1664, Per Larsson till MG DIG, Läckö slott 11/8 1670.

²³² RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Höjentorp 27/11 1663, till MG DIG, Skålltorp 12/7 1666, E 1428, Sven Hall till MG DIG, Kyrkebo december 1666.

²³³ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Läckö 20/4 1670, till MG DIG, Läckö 1/6 1670, till MG DIG, Läckö 29/6 1670, till MG DIG, Läckö 6/9 1671, till MG DIG, Läckö 9/11 1671.

²³⁴ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Mariedal 28/1 1680, till MG DIG, Alebäck 11/2 1680, E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp 22/11 1679, till MG DIG, odaterat (liggande sist i volymen), E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 13/12 1679 (1671 enligt felaktig senare påskrift).

²³⁵ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 4/9 1662, till MG DIG, Skålltorp 13/11 1662, E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 8/6 1664.

samma befordringssystem. Det har nämligen framhållits i tidigare forskning att patroner i allmänhet gynnade de dugligaste klienterna. Denna möjlighet till sållning medförde en skarp konkurrens mellan de uppåtsträvande individerna, som gjorde det viktigt att synas och samtidigt baktala sina rivaler – något som är påtagligt i förvaltarnas brev till De la Gardie.²³⁶

Att förvaltarna i kampen med sina konkurrenter påpekade deras brister och framhöll det egna oklanderliga agerandet hade ett tydligt syfte, nämligen att upprätthålla, förstärka och förbättra de egna banden till De la Gardie och få del av dennes nåd. För att erhålla beskydd av en mäktig individ behövde man i idealfallet vistas i dennes närhet för att påminna om sin existens och motarbeta medtävlare.²³⁷ Detta behov av att hålla sig framme var särskilt påtagligt för personer som vistades vid det kungliga hovet och ville få del av monarkens gunst.²³⁸ Hovmiljön liknar i detta avseende förvaltarnas situation, men på grund av sin avlägsenhet befann sig dessa i en utsatt position där de tvingades ta till andra medel. Ett sådant var att anlita ett nätverk av personer i grevens närhet som kunde tala för dem, vilket var vanligt förekommande då klienter konkurrerade om en patrons gunst.²³⁹ Ollonberg vände sig till De la Gardies hustru Maria Eufrosyne av Pfalz då han märkte att en missnöjd fordringsägare anklagat honom, och bad henne att försvara honom och medla hos sin make.²⁴⁰ Även befallningsmannen Sven Månsson Höök skrev till furstinnan och bad henne att lindra den onåd han kunde drabbas av hos greven på grund av en utebliven betalning.²⁴¹ En annan grupp som kunde agera medlare var sekreterarna i grevens kansli, vilket var fallet då Ollonberg bad Erik Månsson Hasselgren att skydda honom från kreditorers förtal hos greven och om möjligt ta reda på vilka som anklagat honom.²⁴²

Minst lika vanligt som bruket av mellanhänder var dock att förvaltarna själva vände sig till De la Gardie för att påtala sin utsatthet och sitt beroende och i förlängningen stärka relationen till greven. Dessa krav på beskydd var inte heller gripna ur luften; i Ollonbergs fullmakt meddelades att greven avsåg att försvara hauptmannen mot hans ovänner och förföljare, så länge han skötte sin tjänst väl.²⁴³ I breven framgår tydligt de svårigheter som det långa avståndet medförde. Ollonberg besvärade sig inför De la Gardie över att många förtalade honom, men att han själv inte var tillräckligt nära för att kunna försvara sig, och bad

---

²³⁶ Persson 1993, s. 55–57; 2002, s. 396–399; Droste 1998, s. 40; Elmroth 2001, s. 169–172.

²³⁷ Persson 2002, s. 396–399.

²³⁸ Levy Peck 1990, s. 48–53; Persson 1999b, s. 162–204; Almbjär 2008.

²³⁹ Persson 1992, s. 324f; 1993, s. 62f.

²⁴⁰ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till Maria Eufrosyne av Pfalz, Läckö 13/7 1665.

²⁴¹ RA, DGS E 1451, Sven Månsson Höök till Maria Eufrosyne av Pfalz, Höjentorp 5/9 1661.

²⁴² RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till Erik Månsson Hasselgren, Rangeltorp 1/10 1660.

²⁴³ *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 47.

om att i tid få veta om någon hade klagomål.²⁴⁴ När han var i konflikt med häradshövdingen Nicolaus Sparrman – som ”om han kunde drenckia migh vthj een skiedh full watn, och aldeles förderfua migh, skulle han iche taga större kiärill der till” – önskade han att greven snart skulle komma dit för att se hur det låg till.²⁴⁵ En annan gång ville han resa till greven för att åter komma i nåd, men han befarade att det då skulle framstå som om han vore rädd för klagomål.²⁴⁶ Det var också vanligt att beroendet och lojaliteten till De la Gardie framhävdes i dessa sammanhang. Ollonberg skrev exempelvis att han inte hade någon annan beskyddare att lita till och inte ville bli övergiven efter sin långa tjänstgöring, varför han bad greven att hålla sin hand över honom och hans familj.²⁴⁷ Han förklarade sig rentav hellre vara död och under jorden än i onåd på grund av andras angivande.²⁴⁸ Dessa uttalanden var samtidigt ett led i krav på beskydd, som då Ollonberg bad De la Gardie att ta honom ”vthj sitt nådighe häng och försuar” mot hans avundsjuke förföljare.²⁴⁹ Per Larsson påpekade också att han ”eij heller nu ähr så wijda min egen vthan E:ds höggrefl: excel:tz minister och tienare som vnder wederbörlig protection borde hägnas”, varför han bad om försvar mot orättvisa anklagelser.²⁵⁰ I slutänden kunde alltså utsattheten och konkurrensen ytterligare tvinga förvaltarna att anstränga sig för att behålla sitt herrskaps gunst genom att stärka dessa vertikala nätverksrelationer – antingen direkt eller via mellanhänder.

Lokalkännedom

Tidigare forskning om fogdar har framhåvt betydelsen av deras lokalkännedom. Till kungliga fogdar i 1500-talets Sverige eftersöktes enligt Mats Hallenberg personer med kunskaper och erfarenheter från den aktuella orten, vilket bland annat kom till uttryck i att lokal kompetens inkorporerades i den statliga organisationen.²⁵¹ Samtidigt bör innehavet av tjänsten som fogde eller förvaltare ha inneburit att de utvecklade sin kunskap om lokala förhållanden, vilket kan ha ökat deras möjligheter att avancera socialt. I hauptmannen Ollonbergs fullmakt påpekas exempelvis att han skulle ha uppsyn över underlydande allmoge och ägor samt vara

²⁴⁴ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö slott 16/2 1656, till MG DIG, Läckö slott 21/3 1661.

²⁴⁵ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 14/12 1659 (citatet härifrån; med dubblett).

²⁴⁶ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 5/3 1666.

²⁴⁷ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö slott 21/3 1661, till MG DIG, Rangeltorp 8/8 1661.

²⁴⁸ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, tinget i Åse härad 23/1 1661, E 1516, till MG DIG, Rangeltorp 5/3 1666.

²⁴⁹ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 26/10 1664.

²⁵⁰ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 25/3 1671.

²⁵¹ Hallenberg 2001a, s. 290f.

närvarande vid ting, stämmor, syner och andra rättegångar.²⁵² Befallningsmannen Sigge Torsson skulle vart tredje år rannsaka över böndernas bruk och ha uppsikt över boskapen vid alla ladugårdar.²⁵³ Tjänsten som förvaltare synes ha innefattat ett ständigt kringresande för att bevista stämmor, bese skog och mark, söka upp personer i olika ärenden och överse arbetet vid ladugårdar och säterier.²⁵⁴ I samband med dessa uppgifter kunde förvaltarna bygga upp en praktisk erfarenhetskunskap, vilket skiner igenom då Hans Mörk som nytillsatt hauptman vid Läckö skrev att ”nödigt för mig fordrar, att resa til säterierne och ladugårderne at blifwa informerat om dess beskaffenheeter”.²⁵⁵ Följaktligen ansågs lång tjänst ofta liktydig med god lokalkännedom, som då Ollonberg bad greven att behålla den förre fogden, som ”wet [...] wäll af egorna”, på det nyligen inköpta godset Sörbo.²⁵⁶

Förvaltarnas kunskap om lokala förhållanden tillkom dock inte i ett vakuum. Deras sociala nätverk var ytterst betydelsefulla för möjligheterna att inhämta sådan kunskap, vilket särskilt tydligt framgår i den kortvarige hauptmannen Mörks brev. Denne bad greven att ännu ett år, till dess han ”bättre om ett och annat informerat blefwoo”, behålla två befallningsmän i tjänsten, eftersom de var ”med almogen best bekante”.²⁵⁷ Troligen var också den informella kunskapsinhämtningen en anledning till att han i början av sin tjänst höll sig i den nedsände kamrerens sällskap.²⁵⁸ När han skulle förrätta mantalsskrivningen i grevskapet första gången fick han i brist på egen kännedom också lita till andras kunskap, i det här fallet från präster och nämndemän.²⁵⁹ All kunskap om lokala förhållanden var emellertid inte praktisk och knuten till det sociala samspelet. Teoretisk, skriftbaserad kunskap var också central, vilket bland annat framgår av att Mörk inför sin visitationsresa till säterierna och ladugårdarna anmärkte att han ännu inte fått någon stat eller disposition – det vill säga en plan för resursernas användning – av kamreren.²⁶⁰ En sådan bör nämligen i hög grad ha underlättat möjligheterna att förstå de lokala förhållandena och inhämta praktisk kunskap.

En aspekt av förvaltarnas verksamhet som särskilt belyser cirkulationen av kunskap om lokala förhållanden är deras roll i De la Gardies godstransaktioner. Margareta Revera har givit

---

²⁵² *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 43f, 46.

²⁵³ RA, DGS E 1219, MG DIG:s fullmakt för befallningsmannen Sigge Torsson, Läckö 8/9 1654.

²⁵⁴ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Husgärdet 26/6 1677, till MG DIG, Husgärdet 30/7 1677, E 1421, Per Larsson till MG DIG, Katrineberg 30/5 1672, E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Mariedal 28/1 1680, till MG DIG, Lidköping 4/2 1680, till MG DIG, Lidköping 3/3 1680, till MG DIG, Mariedal 20/7 1680, E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 17/4 1662, E 1516, till MG DIG, Rangeltorp 28/4 1670.

²⁵⁵ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Mariedal 28/1 1680.

²⁵⁶ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 26/2 1663.

²⁵⁷ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Alebäck 11/2 1680.

²⁵⁸ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Mariedal 31/3 1680.

²⁵⁹ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Lidköping 25/2 1680.

²⁶⁰ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Mariedal 28/1 1680.

exempel på hur hauptmän och befallningsmän lämnade upplysningar till greven om gods som denne hade planer på att tillägna sig.²⁶¹ Dessutom kunde förvaltarna inkomma med förslag på potentiella förvärv, som då Ollonberg uppmärksammade De la Gardie på några donationsgods som denne skulle kunna göra anspråk på. I marginalen noterades att det ”war kärt at förnimma” om hemmanen och att Ollonberg borde översända en förteckning på dem.²⁶² Den kunskap om lokala förhållanden som härmed uttrycktes kom från olika håll och visar återigen på nätverkets betydelse. Sålunda sände hauptmannen Per Larsson vid ett tillfälle i väg gårdsfogden och landboskrivaren vid Höjentorp för att besikta ett hemman.²⁶³ Dessutom skaffade både Per Larsson och dessförinnan Ollonberg underrättelse om lokala förhållanden genom sina underlydande fogdar.²⁶⁴ Andra gånger inhämtades information om gods från en före detta landsbokhållare och en lagläsare.²⁶⁵ Även andra godsägares tjänare kunde komma i fråga, som då Ollonberg var hos den avlidne Göran Ulfsparrs fogde för att få upplysningar om Ulfsparrs donationsgods. På ett försiktigt sätt lyckades han få ”all godh vnder rettelsse” utan att avslöja sina egentliga avsikter, då han ”så oformerck medh honom tallete”.²⁶⁶ Ollonberg gick till väga på ett liknande sätt då han samlade på sig kunskap – ”sådan som man haffwer kunnatt bekomma aff böndernna, så oförmärkt” – om den ränta allmogen under det Oxenstiernska godset Lindholmen erlade.²⁶⁷ Denna försiktighet tyder på att inhämtandet av information både krävde och gav upphov till omfattande praktisk kunskap om det sociala samspelet.

Den lokalkännedom som förvaltarna byggde upp i sin tjänst hade betydelse för möjligheterna till social mobilitet. Enligt Berit Sjögren och Bo Peter Persson kunde frälsefogdar tack vare sin goda ekonomiska position och sin lokalkännedom utnyttja chanser att förvärva egen jord.²⁶⁸ Detta synes även ha varit fallet med De la Gardies förvaltare. Exempelvis köpte Ollonberg under sin tid som Jakob De la Gardies hauptman år 1648 ett antal hemman i Fuxerna socken, där han började bygga säteriet Ryrsoholm.²⁶⁹ Sven Månsson Höök köpte skatterättigheten i hemmanet Daddagården i Öglunda, och som

²⁶¹ Revera 1975, s. 105, 107, 117, 120, 124, 132.

²⁶² RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 31/7 1662.

²⁶³ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Läckö slott 11/8 1670, med bifogad skrift undertecknad Jon Nilsson och Hall Svensson, Höjentorp 8/8 1670.

²⁶⁴ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Tranums tingsplats 20/6 1672, E 1516, skrift undertecknad Jöns Arvidsson, Sörbo 30/9 1667, i Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Vänsjö 3/10 1667.

²⁶⁵ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Mariedal 1/1 1671, E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 20/7 1664.

²⁶⁶ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 3/9 1662.

²⁶⁷ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 17/3 1664.

²⁶⁸ Sjögren & Persson 2016, s. 282f, 298.

²⁶⁹ RA, Biographica O 4, Ollonberg, Tore Olofsson Ollonberg till Kungl. Maj:t, odaterat (efter 22/5 1665).

borgmästare i Lidköping ingick den tidigare befallningsmannen Johan Pedersson en bytesaffär med De la Gardie som gav honom ett skattefrälsehemman mot bördsrätten i ett skattehemman.²⁷⁰ När hauptmannen Olof Bråms klagade över att några fogdar försökte välja ut de bästa gårdarna till lönehemman bör deras agerande också ha bottnat i god lokalkännedom.²⁷¹ Denna bör dessutom ha innefattat kunskap om marknaden för jordbruksprodukter, vilket Otto Ulbricht har framhållit som en viktig ekonomisk möjlighet för driftiga adelsfogdar.²⁷² Det är förmodligen mot denna bakgrund det var möjligt för Höök – och troligen i viss mån andra förvaltare – att ägna sig åt privat handelsverksamhet.²⁷³

Det är svårt att avgöra hur jordinnehav och en god ekonomi påverkade förvaltarnas sociala status. En möjlighet att höja sitt anseende, bottnande i lokalkännedomen, bör dock ha varit att bli befordrad till en befattning som krävde kunskaper om orten. När De la Gardie strax efter reduktionen fick möjlighet att arrendera Läckö och Jönslanda ladugårdar med bönderna på Kållandsö erbjöd han nämligen Ollonberg rollen som arrendator, ”effter som han om allt godztet[s] beskaffuenheet tillforende så godh kunskap hafuer” och visste hur det skulle kunna brukas till grevens fördel.²⁷⁴ En sådan karriärutveckling var uppenbarligen inte ovanlig, eftersom många förvaltare i Sveriges baltiska provinser efter reduktionen övergick till att arrendera de indragna adelsgodsen, ofta i hopp om ekonomisk vinning.²⁷⁵

Juridiska kunskaper

I förvaltarnas uppdrag ingick ofta juridiska åtaganden. Enligt David Roger Hainsworth skulle de engelska godsförvaltarna främst närvara vid rättegångar, men de kunde också ansvara för övriga juridiska uppgifter på godset.²⁷⁶ Forskning om svenska adelsmäns förvaltare i Finland och Estland har visat att även dessa hade sådana funktioner. De skulle vara närvarande vid tingen för att bevaka sin överhets intressen och utföra exekutiva uppdrag.²⁷⁷ Ofta representerade de sitt herrskap i rätten, även om deras juridiska erfarenheter kunde vara

---

²⁷⁰ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Höjentorp 17/9 1663, till MG DiG, Höjentorp 12/11 1663, promemoria för Sven Hall undertecknad Per Larsson, Höjentorp 9/7 1664, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 23/5 1672; Revera 1975, s. 114.

²⁷¹ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Mariedal 21/9 1675.

²⁷² Ulbricht 1995, s. 82–84.

²⁷³ Se ovan, avsnittet ”Ekonomiska risker, förmåner och möjligheter”.

²⁷⁴ RA, DGS E 1516, kopia av MG DiG till Tore Olofsson Ollonberg, Stockholm 23/4 1681, i Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Aspberg 2/5 1684.

²⁷⁵ Kasper Kepsu, ”Fjärdepartsreduktionen och införandet av skattearrendering i Ingermanland 1669–1684”, *Historisk tidskrift för Finland* 94:4 (2009), s. 417f.

²⁷⁶ Hainsworth 1992, s. 11f.

²⁷⁷ Gardberg 1935, s. 32; Soom 1954, s. 315; 1958, s. 93.

bristfälliga.²⁷⁸ Inledningsvis magra förkunskaper i juridiska frågor kunde dock utvidgas på såväl det praktiska som det teoretiska planet genom förvaltarnas erfarenheter av rättslig verksamhet.

De la Gardie ansåg själv att hans hauptmän borde ha kunskap om lagar, förordningar och adelns privilegier.²⁷⁹ Mycket riktigt hade förvaltarna också juridiska uppgifter, som är specificerade i deras fullmakter. Hauptmannen skulle exempelvis presidera i grevens ställe på Lidköpings rådstuga och på häradstingen för att övervara ärendena, ta grevens rätt i akt och verkställa domarna. Dessutom skulle både hauptmännen och befallningsmännen försvara allmogen i samband med rättegångar.²⁸⁰ En stor del av förvaltarnas tid ägnades alltså åt att bevista de olika tingen och att exekvera domar.²⁸¹ I samband härmed interagerade de med lagfarna och juridiskt skolade personer, bland annat häradshövdingar, borgmästare och hovrättsassessorer.²⁸² Dessa individer kunde förmedla juridiska kunskaper till förvaltarna, vilket var fallet då Sigge Torsson fick ta del av två skriftliga domstolsbeslut och därpå lät häradshövdingen Gerhard Burman granska dem, varigenom Sigge fick veta att processen inte hade gått rätt till och kunde förklara det för greven.²⁸³ Utöver denna interaktion agerade förvaltarna själva i rollen som grevens fullmäktige i allehanda mål inför rätta. Hauptmannen Ollonberg drev länge en tvist om Råda kyrkskog mot Carl Christiernsson Månesköld och dennes måg Erland Kafle, och både Ollonberg och Sigge Torsson stämde personer som gjorde åverkan på denna skog.²⁸⁴ Den sistnämnde var också grevens representant i ägotvister med Bengt Oxenstierna och Harald Oxe.²⁸⁵ I andra fall utförde förvaltarna saker mot bland annat inkräktande salpetersjudare, bönder som inte betalat sin ränta och personer som skrivit falska

---

²⁷⁸ Gardberg 1935, s. 65; Soom 1958, s. 92.

²⁷⁹ Quensel 1968–1969, s. 70.

²⁸⁰ RA, DGS E 1256, MG DIG:s fullmakt för befallningsmannen Johan Pedersson, Stockholm 24/5 1667; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 42f.

²⁸¹ T.ex. RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Lidköping 5/8 1675, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö slott 15/7 1658, E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp 19/6 1679, till MG DIG, Höjentorp 16/1 1681, E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, Läckö slott 23/10 1672.

²⁸² T.ex. RA, DGS E 1358, Olof Bråms, Anders Stålhandske och Lidköpings magistrat till MG DIG, Lidköping 20/3 1677, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till Göta hovrätt, Jönköping 31/10 1659, E 1515, till MG DIG, Rangeltorp 30/7 1663, E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 23/11 1666, till MG DIG, Läckö grevskap 18/7 1667.

²⁸³ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 8/10 1663.

²⁸⁴ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, odaterat (presenterat i Stettin 25/5 1659), till MG DIG, Rangeltorp 18/4 1661, till MG DIG, Rangeltorp 2/10 1661, E 1515, till MG DIG, Rangeltorp 16/7 1662, till MG DIG, Rangeltorp 15/1 1663, till MG DIG, tinget i Åse härad 22/1 1663, till MG DIG, Rangeltorp 30/7 1663, till MG DIG, Rangeltorp 13/8 1663, kopia av beslut undertecknat Tore Olofsson Ollonberg och Nicolaus Sparrman, Lidköping 17/9 1663, E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 2/5 1667.

²⁸⁵ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 26/9 1666, med ursprungligen bifogat domboksutdrag daterat 25/6 1666, till MG DIG, grevskapet 31/10 1666, till MG DIG, grevskapet 12/12 1666, och kvittens undertecknad Erland Camoenius, Jönköping 20/11 1666, i domboksutdrag daterat 25/6 1666, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet Läckö 8/8 1671, med bifogade kopior.

brev i grevens namn.²⁸⁶ I tjänsten hade förvaltarna alltså dels återkommande förbindelser med juridiskt kunniga personer, dels egna praktiska uppgifter i rättsliga sammanhang. Detta gav tämligen omfattande erfarenheter av juridisk praktik. Samtidigt var det nödvändigt att förvaltarna besatt viss juridisk kunskap, och man kan tänka sig att de tvingades lära sig vissa moment i den regelbundna interaktionen med lagfarna personer och i samband med de praktiska göromålen i rätten.

En annan möjlighet för förvaltarna att bygga upp juridisk kompetens var med hjälp av de skriftliga domar som de hanterade samt de lagtexter som de behövde vara förtroga med och ofta hänvisade till i sina brev, bland annat tionde- och skogsordningarna.²⁸⁷ Att sådan kunskap var efterfrågad framgår av att hauptmannen Per Larsson 1671 påpekade att den befallningsman som skulle representera greven i rätten behövde vara ”verserat j lagen” för att i mötet med kontrahenterna kunna hitta de rätta kapitlen i lagboken och skogsordningen att ”klappa dem på fingrarna med”.²⁸⁸ Åtminstone en del av förvaltarnas juridiska kunskaper bör alltså till en början ha varit teoretiska till formen, för att sedan omvandlas i praktisk handling.

Det finns många exempel på att förvaltarna behövde ett visst juridiskt kunnande för att behålla sin uppnådda position, som var av både social och ekonomisk karaktär. Ofta var det just i rätten som de fick försvara sig mot beskyllningar och krav som utgjorde hot mot deras ställning och i värsta fall kunde få dem att förlora sin tjänst. Hauptmannen Ollonberg konfronterade sålunda vid flera tillfällen inför domstol undersåtar som – enligt honom själv med orätt – anklagat honom för att ha lagt beslag på deras egendom.²⁸⁹ Då det framfördes klagomål mot Ollonberg vid en rannsaking 1665–1666 bad han – bland annat genom sin hustru – om att få försvara sig inför rätta.²⁹⁰ I samband härmed tilläts han också att söka ersättning av sina gäldenärer på häradstingen.²⁹¹ Även i mer privata sammanhang behövde förvaltarna kunna agera skickligt inför rätten – i synnerhet när ekonomiska tillgångar stod på spel. Till exempel företrädde Ollonberg under sin tid som hauptman sin son på tinget när

---

²⁸⁶ RA, DGS E 1451, Sven Månsson Höök till MG DIG, Höjentorp 5/7 1660, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 9/6 1659, E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp 25/5 1679.

²⁸⁷ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 28/12 1671, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till Maria Eufrosyne av Pfalz, Rangeltorp 24/6 1657, till MG DIG, Rangeltorp 19/5 1659, E 1515, till MG DIG, Läckö 27/7 1664, E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 11/6 1679, E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 26/9 1666, med ursprungligen bifogat domboksutdrag daterat 25/6 1666, till MG DIG, Läckö grevskap 18/7 1667.

²⁸⁸ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 28/12 1671.

²⁸⁹ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 2/10 1661, E 1516, till MG DIG, tinget i Tranum 16/6 1670, med bifogad dom.

²⁹⁰ RA, DGS E 1515, Anna Persdotter Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 21/3 1665, E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Jakobsdal 18/9 1666.

²⁹¹ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 10/10 1667, med bifogad dom, E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, Läckö grevskap 8/10 1667.

denne var inblandad i en ägotvist.²⁹² Senare var han själv involverad i en långdragen rättslig konflikt med Conrad von Falkenbergs arvingar, som hade framfört ekonomiska pretentioner och lagt beslag på delar av hans egendom.²⁹³ För att kunna behålla sin sociala status var det dessutom viktigt att inför rätten kunna avvärja hot mot ens ära och anseende. Ollonberg fick således grevens tillåtelse att föra majoren Claes Ekeblad inför rätta för dennes övervåld mot honom, för att därigenom kunna bevisa sin egen oskyldighet och sin motparts skuld.²⁹⁴ Vid ett senare tillfälle fick Ollonberg lov att försvara sig på tinget mot sin före detta tjänare, som anklagat honom för orättfärdigt beteende.²⁹⁵ En långvarig rättstvist, som nämnts ovan i diskussionen av hur förvaltarna försvarade sin ära, uppkom då byggmästaren Frans Stimer 1664 inlade en klagoskrift över Ollonberg på Riddarhuset. Detta var allvarligt, då den sistnämndes ”ähra, goda namn och rychte” hade ifrågasatts, och hauptmannen fick De la Gardies tillåtelse att sakföra byggmästaren.²⁹⁶ Såväl ekonomisk trygghet som tjänsteinnehav och socialt anseende kunde alltså stå på spel inför rätten, och förvaltarnas ställning kunde då vara avhängig av hur de hanterade klagomålen.

Det finns även tecken på den juridiska kunskapens mer direkta betydelse för förvaltarnas sociala avancemang. Enligt Mats Hallenberg kunde 1500-talets kungliga fogdar tack vare sina erfarenheter av tingsförhandlingar, sin lagkunnighet och en stabil ekonomisk position senare bli häradshövdingar eller lagläsare, vilket gav dem hög status i lokalsamhället.²⁹⁷ När Ollonberg efter en lång tid som hauptman fick den statusfyllda tjänsten som häradshövding i ett par västgötska hänader bör alltså hans omfattande juridiska erfarenheter ha utgjort en viktig grund.²⁹⁸ Som förvaltare av Läckö grevskap hade han nämligen haft goda möjligheter att inhämta både praktiska och teoretiska kunskaper om lag och rätt, i stor utsträckning genom egen erfarenhet.

---

²⁹² RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, grevskapet 12/11 1662.

²⁹³ RA, Biographica O 4, Ollonberg, Gustav Bonde och Henrik Falkenberg till Kungl. Maj:t, odaterat (inlämnat 9/5 1666), Tore Olofsson Ollonberg till Kungl. Maj:t, odaterat (före 14/10 1669), med bifogade kopior, Johan Lindberg till Kungl. Maj:t, odaterat (1670), med bifogad fullmakt för Johan Lindberg undertecknad Tore Olofsson Ollonberg, Rangeltorp 27/11 1668, och odaterad specifikation på skadeståndet undertecknad Johan Lindberg (lit. E); RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Ryrsoholm 26/8 1672, med bilagor, till Svea hovrätt, Ryrsoholm 28/4 1673, med räkning undertecknad Lars Schallrooth, Stockholm juli 1672.

²⁹⁴ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 31/3 1653. Se även nedan, avsnittet ”Adelskap”.

²⁹⁵ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Läckö 12/3 1663, med kopia av Per Lindormsson Ribbing till Hans Arvidsson, Göteborg 27/2 1663.

²⁹⁶ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Läckö 27/7 1664, till MG DiG, Läckö 29/8 1664, E 1515, till MG DiG, Rangeltorp 1/10 1664, till MG DiG, Rangeltorp 26/10 1664, till MG DiG, Läckö 19/1 1665, E 1516, till MG DiG, odaterat (1664; citatet härifrån), i Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 14/12 1666, till MG DiG, Rangeltorp 31/1 1666, till MG DiG, Stockholm 5/9 1666, till MG DiG, Stockholm 16/10 1666.

²⁹⁷ Hallenberg 2001a, s. 315f, 324.

²⁹⁸ Se nedan, avsnittet ”Karriär”.

Militära kunskaper

Godsförvaltares militära roll växlade självklart beroende på godsets geografiska läge, men har ändå ofta förbisetts i forskningen om denna grupp. Att 1500-talets svenska lokalförvaltning i stor utsträckning var militariserad har däremot visats av Mats Hallenberg. Fogdarna hade nämligen militär kompetens och en central roll i försvarsorganisationen. Den militära och den civila karriären kunde därför överlappa. Många fogdar hade tidigare varit aktiva inom krigsmakten, och på samma sätt kunde fogdar tack vare sin kännedom om militär verksamhet och sin auktoritet senare göra militär karriär. I synnerhet slottsfogdar kunde nå långt genom att avancera inom krigsmakten, även om dessa tendenser mattades av mot seklets slut då militärbanan professionaliserades.²⁹⁹ Ingvar Elmroth menar också att den praktiska yrkeskompetensens stora betydelse gjorde det svårt för personer att växla mellan civila och militära poster i sin karriär under 1600-talet, med få undantag.³⁰⁰ En sådan avvikelse från regeln framskymtar dock vid en undersökning av De la Gardies förvaltare, vilket föranleder en närmare studie av de militära kunskapernas roll i deras avancemang.

Förvaltarna på Läckö och Höjentorp hade en funktion med militär koppling som även specificerades i deras fullmakter: att skydda bönderna vid utskrivningar och se till att endast de skurkaktiga blev soldater.³⁰¹ I förvaltarnas brev finns vidare åtskilliga redogörelser för de utskrivningar och mönstringar de bevistade samt uppgifter om det manskap de värvade eller uppbådade.³⁰² Mycket av förvaltarnas militära kompetens byggde alltså på egen erfarenhet. Flera av dem hade tidigare varit officerare eller på annat sätt anställda vid armén.³⁰³ När det blev oroligt vid den närbelägna gränsen mot Danmark-Norge fick de dessutom på ett handfast sätt förbereda och leda krigsoperationer. Till exempel ansvarade hauptmannen Tore Olofsson Ollonberg 1657 för att bygga en skans vid Ullersundsbro och ett bröstvärn vid Läckö slott samt för att inskaffa ammunition, och vid ett tillfälle var han en av anförarna av grevskapets allmoge.³⁰⁴ Åren 1675–1677 hade hauptmannen Olof Bråms en liknande funktion. Han

---

²⁹⁹ Hallenberg 2001a, s. 194–218, 309–311, 320–323.

³⁰⁰ Elmroth 2001, s. 113f.

³⁰¹ RA, DGS E 1256, MG DiG:s fullmakt för befallningsmannen Johan Pedersson, Stockholm 24/5 1667, E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, grevskapet 19/9 1660; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 44.

³⁰² T.ex. RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Lidköping 5/8 1675, till MG DiG, Mariedal 21/9 1675, till MG DiG, Lidköping 20/6 1676, E 1421, Per Larsson till MG DiG, Läckö augusti 1670, E 1514, kopia av rulla undertecknad Jon Olofsson Kempe, Källby 15/5 1655 (liggande i fascikel med brev från 1658), Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 17/6 1657, E 1521, Erik Palm till MG DiG, Mariestad 23/3 1683, till MG DiG, Höjentorp 27/3 1684.

³⁰³ Se nedan, avsnittet ”Karriär”.

³⁰⁴ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Läckö 5/6 1657, till Conrad Weber, fältlägret på Hålanda hed 10/9 1657, till MG DiG, Läckö slott 17/9 1657.

översåg befästningsarbeten och andra krigsförberedelser och stod jämte slottsloven i spetsen för slottets försvar. Efter att ha sammankallat bönderna i grevskapet ledde han dessa i marschen tillsammans med sina underlydande fogdar, ibland i direkt konfrontation med fienden.³⁰⁵

Vad betydde förvaltarnas militära kompetens – förvärvat i praktiskt arbete – för deras möjligheter till social mobilitet? I deras karriärer fanns ingen skarp gräns mellan civilt och militärt, och ett par förvaltare skulle senare fortsätta på den militära banan. Per Larsson blev efter sin tid som hauptman överkommissarie vid armén i Bohuslän, och Hans Mörk återgick till befattningen som regementskvartermästare innan han fortsatte att stiga i graderna.³⁰⁶ Tjänsten som hauptman kunde alltså fungera som ett steg i en militär karriär, även om den inte framstår som direkt meriterande. Precis som för 1500-talets kungliga fogdar innebar dock deras tjänst fördjupade militära kunskaper, och den egna auktoriteten liksom lokalkännedomen var viktig inom både det civila och det militära ledarskapet.³⁰⁷

Förvaltarnas militära funktioner kunde också inverka på den sociala rörligheten på andra sätt. Under sin tid som Jakob De la Gardies hauptman utrustade och försörjde Ollonberg åtskilliga soldater och gjorde leveranser till Göteborgs garnison, skansarna och krigsfolket. Detta åberopade han i ett brev till Magnus Gabriel De la Gardie, vari han bad denne att vara hans ”promotor” hos drottning Kristina när han sökte compensation. Detta ledde sannolikt fram till hans adlande, som motiverades på samma sätt.³⁰⁸ Senare använde han också sina tjänster under kriget mot Danmark som argument för att få bergsfrälserätt på några hamrar, torp och nybyggen i Värmland.³⁰⁹ När hans häradshövdingetjänst hotades 1680 betonade han på liknande sätt de militära tjänster han gjort kronan i sina försök att få behålla ämbetet.³¹⁰ Här spelade alltså de militära kunskaperna in i den uppåtgående sociala mobiliteten. Minst lika viktigt i sammanhanget var dock Ollonbergs sociala nätverk, som inkluderade de höga militärer som attesterade hans insatser, samt relationen till gynnaren De la Gardie, som kunde framföra hans önskemål inför monarken.³¹¹

---

³⁰⁵ T.ex. RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Läckö 7/9 1675, till MG DIG, Mariedal 21/9 1675, till MG DIG, Läckö 15/11 1675, till MG DIG, Mariedal 29/6 1676, till MG DIG, Lidköping 29/6 1676, till MG DIG, Tranum 30/6 1676, till MG DIG, Täng 6/7 1676, till MG DIG, Läckö 14/7 1676, Olof Bråms och Bengt Jonsson till MG DIG, Läckö 15/7 1676, Olof Bråms till MG DIG, Läckö 31/7 1676, till MG DIG, Läckö 5/8 1676.

³⁰⁶ Se nedan, avsnittet ”Karriär”.

³⁰⁷ Hallenberg 2001a, s. 199–201.

³⁰⁸ Se nedan, avsnittet ”Adelskap”.

³⁰⁹ RA, Biographica O 4, Ollonberg, Tore Olofsson Ollonberg till Kungl. Maj:t, odaterat (tidigast 1654).

³¹⁰ RA, DGS E 1516, förteckning undertecknad Tore Olofsson Ollonberg, utan ort 26/6 1680, och kopior av brev i Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Aspberg 1/6 1680.

³¹¹ RA, DGS E 1516, kopior av brev i Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Aspberg 1/6 1680.

Kunskaper i godsdrift

Förvaltarna hade ett brett spektrum av uppgifter i godsdriften, vilket gav dem kunskaper som inverkade på deras förutsättningar att röra sig socialt. Tom Söderberg har karakteriserat högadelns förvaltare som ”företagare i enskild tjänst” med en rad ekonomiska uppgifter.³¹² De skulle leda, övervaka och planera arbetet vid godset, ansvara för penningtransaktioner och räkenskapsföring, driva jordbruket, uppbära räntor och transportera varor.³¹³ Det saknades ofta klara gränser för deras arbete, och de kunde behöva bli specialister på de mest skilda områden.³¹⁴ Deras organisationsförmåga var central, och De la Gardie själv ville helst ha en hauptman med ekonomiska färdigheter.³¹⁵ Även om förvaltarnas förkunskaper i exempelvis storskalig jordbruksproduktion givetvis kan ha brustit, bör de alltså ha haft goda möjligheter att inhämta kunskap om sådan verksamhet i den praktiska tjänsten.³¹⁶ Att så var fallet framgår av att de i sina brev själva framförde förslag om hur ladugårdarna skulle brukas, hur grevskapet och gårdarna borde administreras, hur resurserna bäst skulle disponeras och hur industrier skulle kunna anläggas.³¹⁷ Dessutom fick hauptmännen ett stort ansvar och möjligheter att bidra med sina egna synpunkter vid grundläggningen av Lidköpings nya stad och anläggandet av nya ladugårdar.³¹⁸

Hur 1600-talets förvaltare skulle sköta godsdriften stipulerades i allmänhet i skriftliga instruktioner.³¹⁹ En sådan ingår i Tore Olofsson Ollonbergs fullmakt som hauptman, där det beskrivs hur han skulle befrämja industri och handel i Lidköping, anlägga ladugårdar i grevskapet, upprätta arrenden, disponera räntan, leda byggnadsarbeten och produktion samt hushålla med böndernas dagsverken.³²⁰ Att denna text var en viktig referenspunkt antyds av att Ollonberg vid ett senare tillfälle påpekade att han behövde återfå sin instruktion från

---

³¹² Söderberg 1956, s. 107.

³¹³ Kepsu 2013, s. 145f.

³¹⁴ Hainsworth 1992, s. 46f.

³¹⁵ Soom 1954, s. 313; Quensel 1968–1969, s. 70.

³¹⁶ Soom 1958, s. 92.

³¹⁷ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 28/4 1670, till MG DiG, Skålltorp 30/6 1670, till MG DiG, Skålltorp 25/3 1671, till MG DiG, Skålltorp 30/3 1671, E 1503, Hans Mörk till MG DiG, Kollängen 17/3 1680, till MG DiG, Filsbäck 13/4 1680, till MG DiG, Orrevalla okänt datum (efter 13/4 1680), E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, odaterat (efter 2/6 1658), E 1516, till MG DiG, Rangeltorp 10/10 1667, E 1521, Erik Palm till MG DiG, oläslig ort 10/11 1683, med bifogad uppsats av Erik Palm, Höjentorp 10/11 1683, E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, Lidköping 30/6 1675, E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, Läckö 13/8 1659, till MG DiG, Läckö 13/2 1661, till MG DiG, Läckö 11/7 1661, till MG DiG, Läckö grevskap 24/10 1661.

³¹⁸ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 2/11 1670, frågepunkter (lit. C) i Per Larsson till MG DiG, Lidköping 21/3 1672, E 1514, odaterat post scriptum i Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 8/3 1659 (likalydande i Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Läckö 9/6 1659), Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, oläslig ort 23/11 1660, med bifogad lista, E 1516, till MG DiG, Rangeltorp 12/12 1667, kopia av Tore Olofsson Ollonbergs odaterade förslag till MG DiG om staden vid Otterstads kyrka (liggande med brev från januari 1670), Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 5/3 1670.

³¹⁹ Kepsu 2013, s. 146.

³²⁰ *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 42–47.

häradshövdingen Gerhard Burman för att kunna svara på några klagomål.³²¹ Vikten av instruktioner för det praktiska arbetet framhölls dessutom av hauptmannen Per Larsson, som ansåg att han kunde få sina underlydande att bättre sköta sina uppgifter genom att förse dem med instruktioner.³²² Fullmakterna utgör dock endast en aspekt av det informationsflöde från central ort som David Roger Hainsworth menar att förvaltarna befann sig i och som även innefattade återkommande instruktioner för det praktiska arbetet.³²³ Ett exempel på betydelsen av sådana dokument är att den nyblivne Höjentorpsfogden Johan Pedersson 1667 bad om att få en förteckning på de anställdas förmåner. Att kunna rätta sig efter en sådan var särskilt nödvändigt då Johan ännu var ”så owiss mädh een och annan hanterningh” vid godset.³²⁴ Teoretisk kunskap om godsdrift cirkulerade alltså i godsmiljön, där den omvandlades till praktisk kunskap i förvaltarnas verksamhet.

Det praktiska arbetet kunde också vara en direkt källa till kunskap om godsdrift. Särskilt tydligt skymtar det när den nyanställda hauptmannen Hans Mörk skulle resa till säterierna och ladugårdarna för att göra sig underrättad om hushållningen och arbetet på de olika platserna. Samtidigt klagade han över befallningsmannen Erik Palms försumlighet med kvarndriften. Själv var dock Mörk ”obekant i werket”, men han tillade att ”ener iag blifwer better her vthinnan informerat lerer Palmen falla sådant swårt at swara”.³²⁵ Egen praktisk erfarenhet gav alltså förvaltarna kunskaper i godsdrift. Sådan erfarenhetskunskap kunde också förmedlas genom kontakt med andra personer i godsmiljön. När hauptmannen Anders Stålhandske föreslog Erik Palm till den lediga posten som befallningsman vid Höjentorp 1678 skrev han att landboskrivaren skulle kunna hjälpa honom med att uppbära räntan ”så länge han i wärket mera kan blifwa bekant”.³²⁶ Ett annat belysande exempel är då den oerfarne Hans Mörk skulle sända upp ett parti skaldjur, men fick veta att det skulle vara vanskligt att frakta dem långt på grund av väderleken och att det redan förlupit åtta dagar sedan ostronen fiskats. Han rådfrågade då häradshövdingen Ollonberg, sannolikt den tidigare hauptmannen, som svarade att han borde ta fisken ur skalen, förvälla den och sedan lägga in den i smält smör.³²⁷ Den praktiska kunskapen kunde med andra ord cirkulera tack vare förvaltarnas nätverk av kontakter inom det aristokratiska hushållet.

---

³²¹ RA, DGS E 1516, kopia av förteckning undertecknad Tore Olofsson Ollonberg, Stockholm 9/7 1666, i Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Stockholm 16/7 1666.

³²² RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 8/12 1670, med bifogad instruktion för proviantskrivaren Måns Bryngelsson undertecknad Per Larsson, Skålltorp 8/12 1670.

³²³ Hainsworth 1992, s. 3f.

³²⁴ RA, DGS E 1640, Johan Pedersson till MG DIG, Höjentorp 24/7 1667.

³²⁵ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Mariedal 28/1 1680.

³²⁶ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Höjentorp 4/4 1678.

³²⁷ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Mariedal 20/3 1680.

Hainsworth har visat att de engelska förvaltarna vid sidan av sitt ämbete ofta bedrev lönande affärer, såsom handel eller jordbruk. Dessutom hade de relativt ofta erfarenheter av dessa näringar eller industriell verksamhet redan när de anställdes, eftersom sådana kunskaper var efterfrågade.³²⁸ De la Gardies förvaltare tycks inte ha varit lika utpräglade företagare från början, men de kunskaper i godsdrift som de inhämtade kan ha hjälpt dem att stärka sin ställning. Till exempel arrenderade Ollonberg Läckö grevskap och dess ladugårdar under Jakob De la Gardies tid, och efter reduktionen fick han arrendera Läckö och Jönslanda ladugårdar med bönderna på Kållandsö tack vare sin kunskap om godsens beskaffenhet och ”huru de best medh nytta kunda brukas”.³²⁹ Strax dessförinnan förhandlade Hans Mörk med greven om att få arrendera Orrevalla eller Storegården.³³⁰ Liknande möjligheter har Mats Hallenberg påvisat för 1500-talets kungliga fogdar, som i tjänsten skaffade sig ekonomiska kunskaper och därmed kunde bli framgångsrika borgare eller arrendatorer.³³¹ Pär Frohnert har dessutom framhållit att eget gårdsinnehav och intressen i bruksnäring erbjöd ekonomiska möjligheter för kronans fogdar under 1700-talet.³³² Kunskaperna i att leda ett gods kunde också i detta sammanhang komma väl till pass. Exempelvis hade Ollonberg egna anställda tjänare med ansvar för hans jordegendomar, däribland en gårdsfogde, och han drev gästgiverirörelse vid Lilla Edet i anslutning till sina ägor.³³³ Samtidigt ägnade han sig åt industriell verksamhet i form av ett hammarbruk i värmländska Bjurbäcken, som han dock sålde till hammarpatronen Elias Larsson 1664.³³⁴ Tydligen var denna verksamhet lönande – om det vittnar Per Larssons kommentarer om sin företrädares ekonomiska situation samt klagomål om att Ollonberg skulle ha använt De la Gardies tid och pengar åt sitt privata bruk.³³⁵ Ollonberg gjorde även flera resor till bruket i Värmland under sin tid som

---

³²⁸ Hainsworth 1992, s. 27f, 36f.

³²⁹ RA, DGS E 1516, kopia av MG DIG till Tore Olofsson Ollonberg, Stockholm 23/4 1681 (citatet härifrån), i Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Aspberg 2/5 1684; Revera 1975, s. 91, 143 not 13, 151 not 78.

³³⁰ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Filsbäck 4/5 1680, till MG DIG, Filsbäck 25/5 1680.

³³¹ Hallenberg 2001b, s. 50, 55f.

³³² Frohnert 1993, s. 77–79.

³³³ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 23/7 1657, E 1515, till MG DIG, Läckö 12/3 1663; RA, Biographica O 4, Ollonberg, Tore Olofsson Ollonberg till Kungl. Maj:t, odaterat (efter 22/5 1665); Helge Almquist, *Göteborgs historia. Grundläggningen och de första hundra åren*, Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté 1, Göteborg 1929–1935, s. 523.

³³⁴ RA, Biographica O 4, Ollonberg, Tore Olofsson Ollonberg till Kungl. Maj:t, odaterat (tidigast 1654), till Kungl. Maj:t, odaterat (tidigast 1660), Gustav Bonde och Henrik Falkenberg till Kungl. Maj:t, odaterat (inlämnat 9/5 1666), Tore Olofsson Ollonberg till Kungl. Maj:t, odaterat (före 14/10 1669), med bifogade kopior, Johan Lindberg till Kungl. Maj:t, odaterat (1670), med odaterad specifikation på skadeståndet undertecknad Johan Lindberg (lit. E); RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Ryrsboholm 26/8 1672, med bilagor, till Svea hovrätt, Ryrsboholm 28/4 1673, med räkning undertecknad Lars Schallrooth, Stockholm juli 1672.

³³⁵ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 16/1 1670, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 29/8 1661, E 1515, till MG DIG, häradstinget i Kollängen 13/6 1665.

hauptman.³³⁶ För sitt bruks skull fick han också lov att köpa böndernas spannmål för en viss summa om de inte ville lösa den för det stadgade priset, och han hade kreditorer i Göteborg och på andra platser som bidrog med medel till verksamheten.³³⁷ Om hans ekonomiska intressen vittnar också hans begäran om att få en skeppspart i en farkost som De la Gardie höll på att bygga i Göteborg 1669.³³⁸ Med all sannolikhet hade Ollonberg i dessa olika värv stor nytta av de mångskiftande kunskaper i godsdrift som förvaltarna bibringades i sin tjänst.

Skriftliga kunskaper

Förvaltarna var del av en i hög grad skriftlig kultur och en vana vid skrivande kunde användas som argument för anställning, som då Gustav Lundin 1678 aspirerade på tjänsten som befallningsman vid Höjentorp.³³⁹ Samtidigt bör förvaltarna genom sin verksamhet ha fått goda kunskaper i konsten att behärska skriftkulturen. En bild av alla handlingar som en förvaltare hade att hantera ger De la Gardies fullmakt till sin hauptman Tore Olofsson Ollonberg, där det står att han skulle ordna ett lämpligt rum på slottet till ”alla acta och actitata, jordebref, räkningar, handlinger missiver och rescripter, order, rättegångz acter och domböcker”.³⁴⁰ De egna breven till underlydande var många, och det är därför inte förvånande att hauptmannen Per Larsson förde ett eget diarium över dessa.³⁴¹ Ett annat inslag i skriftkulturen var de räkenskaper som årligen skulle levereras till De la Gardies kammarkontor, där de sågs över, reviderades och kvitterades.³⁴² Detta återkommande möte med grevens kamrerer bör ha inneburit att förvaltarna inhämtade praktisk kunskap i räkenskapsföring, vilket enligt Mats Hallenberg var fallet med 1500-talets kungliga fogdar, som ofta saknade teoretisk utbildning.³⁴³

Förvaltarnas kunskaper i skrivande användes ofta rent produktivt och instrumentellt i samband med att de själva författade brev. I vilken utsträckning detta skedde skiftade dock mellan olika individer. Tidigare forskning har nämligen visat att förvaltarna ofta hade hjälp av skrivare eller bokhållare, i några fall på grund av egen bristande skrivkunnighet.³⁴⁴ Bruket av skrivare tycks ha varit vanligt även bland De la Gardies förvaltare. Hauptmännen Ollonberg

---

³³⁶ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, Läckö grevskap 9/7 1662, till MG DiG, grevskapet 17/7 1662, till MG DiG, grevskapet 4/11 1663.

³³⁷ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 24/11 1663, till MG DiG, häradstinget i Kollängen 13/6 1665.

³³⁸ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, stämman i Torstorp 16/12 1669.

³³⁹ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, roteringsplatsen i Kållands härad 17/4 eller 19/4 1678.

³⁴⁰ *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 46.

³⁴¹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 2/5 1672, till MG DiG, Tranums tingsplats 20/6 1672.

³⁴² RA, DGS E 1256, MG DiG:s fullmakt för befallningsmannen Johan Pedersson, Stockholm 24/5 1667.

³⁴³ Hallenberg 2001a, s. 108.

³⁴⁴ Gardberg 1935, s. 62; Soom 1954, s. 314, 341; 1958, s. 91f.

och Per Larsson antog egna skrivare i sin tjänst, och den sistnämnde meddelade vid ett tillfälle att han hade låtit den nyantagne byggningsskrivaren renskriva hans brev.³⁴⁵ Samtidigt verkar de flesta förvaltare ha varit skrivkunniga, och i åtskilliga fall skrev de själva sina brev.³⁴⁶

Skrivkunnighetens betydelse för social mobilitet har framhållits av Sven-Erik Åström, som visat att många ståndspersonssläkter med ursprung i bondemiljö tidigt hade medlemmar som kunde skriva.³⁴⁷ De la Gardies förvaltare inhämtade praktiska skrivfärdigheter, som uppkom i växelverkan med en direkt instrumentell och produktiv skrivkunnighet. Även för dem bör dessa kunskaper ha kunnat påverka möjligheterna till socialt avancemang, även om utvecklingen förmodligen pågått över flera generationer och är svår att få syn på. Att förvaltarna lärde sig att navigera i skriftkulturen var dock nödvändigt både för att kunna sköta förvaltartjänsten och för att kunna förbättra sin sociala status. De praktiska skriftliga kunskaperna, sannolikt till stor del uppbyggda under deras tid som förvaltare, bör ha varit en förutsättning för såväl Johan Pederssons befordran till borgmästare i Lidköping som Tore Olofsson Ollonbergs till häradshövding i Valle och Skånings härader.³⁴⁸ Utöver detta illustrerar exemplet Ollonberg vilken betydelse dessa kunskaper hade i handhavandet av ekonomiska tvister, liksom i författandet av suppliker till Kungl. Maj:t, som hade makten att meddela förläningar och ämbeten.³⁴⁹ Även relationen till De la Gardie upprätthölls på grund av det geografiska avståndet huvudsakligen med skriftliga medel, vilket visar skrivkunskapernas roll i uppbyggandet och bibehållandet av det sociala nätverket. Samtidigt var det ofta genom dessa kontakter som förvaltarna fick tillfälle att utveckla sin skriftliga kompetens. Med andra ord hade erfarenheterna av skriftkulturen en stor, bakomliggande roll i deras sociala avancemang.

---

³⁴⁵ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 2/6 1670, till MG DiG, Skålltorp 16/2 1671, till MG DiG, Skålltorp 4/4 1672, E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till Jakob Snäck, Rangeltorp 1/3 1669. För ytterligare exempel på bruket av skrivare se RA, DGS E 1451, Sven Månsson Höök till MG DiG, Läckö 19/3 1662, E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, Läckö 27/6 1676, E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, Läckö 13/2 1661.

³⁴⁶ Då Ollonberg avslutade ett brev med att be om förlåtelse för sitt "hastighe schrifuandhe" använde han en handstil som är återkommande i hans brev (RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Göta 24/7 1656). Olof Bråms skrev relativt ofta med egen hand, men att detta inte var optimalt framgår av att han vid ett tillfälle bad om ursäkt för att han skrev själv, men motiverade detta med brevets känsliga innehåll (RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Tådene 10/1 1676). Anders Stålhandske tycks däremot genomgående ha anlitat skrivare, om man jämför med hans egen handstil i ett enstaka brev (RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till Wilhelm Johan Quensel, Lidköping 21/8 1677). Att handstilen är hans egen framgår av en jämförelse med signaturen, som är identisk med den i hans andra brev.

³⁴⁷ Åström 1950, s. 218.

³⁴⁸ Se nedan, avsnittet "Karriär".

³⁴⁹ RA, Biographica O 4, Ollonberg, brev från Tore Olofsson Ollonberg till Kungl. Maj:t.

Kontakter med personer i lokalsamhället och det högadliga hushållet

Tack vare tjänstens krav på representation, resursförmedling och goda kontakter med herrskapet byggde förvaltarna upp omfattande nätverk inom både lokalsamhället och det högadliga hushållet, vilket var en del av den sociala mobilitetens förutsättningar. Många av dessa kontakter bottnade i rollen som godsherrens representant i orten. Enligt David Roger Hainsworth reflekterade nämligen förvaltarnas sociala status deras herrskaps prestige, och i en mäktig godsherres frånvaro åtnjöt de högt anseende och uppvaktades av olika grupper i lokalsamhället.³⁵⁰ De tydligaste exemplen på vad denna ställföreträdande funktion kunde innebära är då kungen anlände till Läckö grevskap. Hauptmännen Olof Bråms och Hans Mörk fick båda chansen att eskortera Karl XI på dennes resor, och Mörk skrev efteråt till De la Gardie att kungen hade varit nådig och att de fått tillfälle att samtala om diverse saker under vägen.³⁵¹ Bråms fick dessutom vid flera tillfällen år 1676 i uppdrag att förbereda för Karl XI:s ankomst till grevskapet. Han anordnade exklusiva måltider, skaffade fram högklassiga sängar och lät klä kungens och fältmarskalkens bostäder med franska tapeter. Efteråt kunde Bråms meddela att kungen var nöjd ”och sade mäd desse orden, då, iag hade dän nåden, att kyssa H. K. M: hand, hälssa rigz cantzlären och tacka hånom”.³⁵² Även andra förnäma gäster och förbipasserande skulle undfågnas, som då hauptmannen Per Larsson 1671 beordrades att traktera arkivsekreteraren Johan Hadorph och dennes följe på Höjentorp och vara dem behjälpliga genom grevskapet.³⁵³ Vid sådana tillfällen hade förvaltarna goda möjligheter att spegla sig i sitt herrskaps glans. Då Erik Palm 1683 hade uppvaktat fältmarskalken Otto Wilhelm Königsmarck och hans hustru Catharina Charlotta De la Gardie vid deras ankomst till säteriet Katrineberg, visade han sedan runt dem på slotten Höjentorp och Mariedal – dock utan att hinna ett planerat besök vid Varnhems klosterkyrka.³⁵⁴ Liknande möjligheter att stå i centrum för den grevliga prakten gavs i samband med högtidligheter av olika slag. När studenten Sven Torberni 1669 installerades som skolmästare i Synnerby, med alla grevskapets kyrkoherdar samt prosten i Lidköping närvarande, bjöd Ollonberg hela sällskapet till måltid på Läckö – allt ”medh temmeligh process” och gästernas beröm och tacksamhet.³⁵⁵

³⁵⁰ Hainsworth 1992, s. 12f, 23, 30f.

³⁵¹ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Läckö 28/12 1675, till MG DIG, Läckö 1/3 1676, E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Mariedal 19/5 1680.

³⁵² RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Läckö 24/1 1676, till MG DIG, Magnusberg 25/1 1676, till MG DIG, Mariestad 2/2 1676, till MG DIG, Lidköping 8/2 1676, till MG DIG, Läckö 1/3 1676 (citatet härifrån), till MG DIG, Källby 24/4 1676, till MG DIG, Läckö 2/5 1676.

³⁵³ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 15/6 1671.

³⁵⁴ RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp 26/7 1683.

³⁵⁵ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 5/8 1669.

Samma frikostighet gällde då Lidköpings nya rådhus invigdes 1676 och hauptmannen Bråms bjöd borgmästare, rådmän och assessorn Nicolaus Sparman till måltid på värdshuset.³⁵⁶

Rollen som De la Gardies representant krävde också ett gott mottagande av ortens ämbetsmän. Då en syn skulle hållas vid Katrineberg och landshövdingen förväntades dit undrade således Per Larsson hur han skulle förpläga denne med mat och dryck.³⁵⁷ Erik Palm kunde efter en jordrannsaking 1680 med landshövdingen Gabriel Kurck och assessorn Polycarpus Cronhielm visa dem Höjentorps byggnader och trädgårdar. Tillsammans med sitt följe bjöds de på mat och dryck i lusthuset av Palm och hans hustru. Sedan landshövdingen tagit Palm åt sidan och förklarat sin olycklighet över att vara i De la Gardies onåd och sin vilja att ändra på detta, utbringade de båda gästerna sin skål till greven, vilket Palm sedan meddelade i sitt brev.³⁵⁸ Det sistnämnda belyser ytterligare en aspekt av förvaltarnas roll, nämligen som kanal till greven. Även Ollonberg skrev 1680 till De la Gardie att Kurck sökte dennes vänskap, vilket tyder på en medveten strategi att nå försoning med hjälp av mellanhänder.³⁵⁹ Ett annat exempel på att förvaltarna utnyttjades som förmedlare är då Anders Stålhandske rapporterade att överstelöjtnanten Göran Rutensköld var ”mycket favorabel” mot honom på generalmönstringen, då han ville visa greven ”sin ödmuke diveur”.³⁶⁰ Dessutom finns flera exempel på adelsmän som passade på att framföra sina hälsningar till De la Gardie när de mötte hans förvaltare.³⁶¹ Förmodligen gynnades förvaltarna av denna roll, även om det ömsesidiga utbytet är svårt att belägga. Flera adelspersoner som skrev till Ollonberg ”uthij Hans höggreffligh exelens ställe” och bad om betalning eller tillåtelse att hugga timmer på De la Gardies mark förklarade dock sin vilja att i gengäld visa tacksamhet, vänskap och tillmötesgående.³⁶²

Tjänsten som förvaltare innebar alltså ett ökat anseende på grund av rollen som ställföreträdande godsherre. Som framgått ovan fick förvaltarna i många sammanhang möta högt uppsatta individer å sitt herrskaps vägnar, och det finns flera tecken på att detta umgänge var regelbundet. Det tycks inte ha varit ovanligt att förvaltarna besökte adelsmän på deras

---

³⁵⁶ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Läckö 12/6 1676.

³⁵⁷ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 23/5 1672.

³⁵⁸ RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 10/6 1680, med bifogad tingsattest.

³⁵⁹ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Aspberg 12/5 1680.

³⁶⁰ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, Ölanda 3/2 1679.

³⁶¹ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Läckö 20/6 1665, E 1516, till MG DiG, Skara 11/3 1669, E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, Jönslanda 8/3 1679.

³⁶² RA, DGS E 1514, Harald Posse till Tore Olofsson Ollonberg, Ribbingsfors 19/5 1659, i Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Läckö 9/6 1659, E 1515, kopia av Christina Brahe till Tore Olofsson Ollonberg, Vässby 9/2 1665, i Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 14/2 1665, E 1516, Karin Stake till Tore Olofsson Ollonberg, Alebäck 5/10 1667, i Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, odaterat (presenterat 17/10 1667; citatet härifrån).

gårdar, som då Ollonberg skrev att han skulle ”helsa på” Bengt Oxenstierna på slottet Lindholmen.³⁶³ Dessutom kunde de själva bjuda hem förnäma personer, vilket Ollonberg gjorde då han enligt Johan Ekeblad ”så mycket innerligen bjöd till att ha mig hem med sig” till sitt säteri.³⁶⁴ Till följd av sin tjänst kunde förvaltarna alltså stiga i rang genom ett exklusivt umgänge.

Förvaltarnas nätverksförbindelser sträckte sig också nedåt i samhällshierarkin. Hainsworth har påpekat att 1600-talets engelska godsförvaltare kunde förmedla patronage, vilket människor i lokalsamhället var högst medvetna om och sökte utnyttja. Detta förhållande innebar även en potentiell inkomstkälla, då det förmodligen förekom att förvaltarna fick gåvor av de hjälpsökande – något som dock inte nämns i deras korrespondens med herrskapet. En central del av förvaltarnas förmedling gällde präster som sökte tjänst, eftersom godsherren ofta hade utnämningssrätten i vissa församlingar och kunde ge sina förvaltare i uppdrag att inkomma med synpunkter eller förslag på kandidater.³⁶⁵ I Ollonbergs fullmakt står också uttryckligen att han skulle upprätthålla grevens patronatsrätt vid församlingarna samt ge underrättelse om prästernas uppförande och när pastorat i grevskapet blev lediga.³⁶⁶ Det finns åtskilliga exempel på att förvaltarna föreslog personer till obesatta kyrkliga ämbeten, vilket de ofta motiverade med att prästerna själva anhållit därom eller att deras egenskaper gjorde dem särskilt lämpade.³⁶⁷ Att denna förmedling ansågs viktig framgår av Erik Palms motivering för sin rekommendation av prästen Bengt Tranander till ett ledigt pastorat, nämligen att denne själv inte vågat skriva till greven om sin begäran.³⁶⁸ Förvaltarnas inflytande i dessa frågor var också reellt, vilket belyses av att Ollonberg 1658 framförde två nyutnämnda kyrkoherdars tack och löften om tjänstvillighet till greven efter att själv ha rekommenderat dem. En av dessa var Andreas Catulli Gothilander, som i ett brev till sin tilltänkte befordrare och gynnare Ollonberg hade bett denne skriva till greven och hjälpa honom till Härene församling. Trots det positiva beskedet blev han dock förbisprungen av en annan kandidat, men med Ollonbergs förmedling lyckades han i stället bli kyrkoherde i

---

³⁶³ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Höjentorp 22/7 1669. För ytterligare exempel se RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 18/4 1661, E 1515, till MG DiG, Rangeltorp 2/7 1663, E 1521, Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 21/10 1680.

³⁶⁴ *Johan Ekeblads bref*, del 1, s. 387 (citat enligt Johan Ekeblad, *Breven till Claes. Om livet och hovet på Kristinas tid*, under redaktion av och med inledning av Sture Allén, Stockholm 2004, s. 141).

³⁶⁵ Hainsworth 1992, s. 31–33, 173–185.

³⁶⁶ *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 41f.

³⁶⁷ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Höjentorp 11/7 1672, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Läckö slott 7/6 1656, E 1516, till MG DiG, Läckö slott 2/10 1667, till MG DiG, Rangeltorp 9/10 1667, E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, grevskapet 19/6 1661, till MG DiG, grevskapet 17/7 1662, med bifogad kopia av brev undertecknat MG DiG, Läckö 7/6 1654, Johan Pedersson till MG DiG, Höjentorp 5/6 1673.

³⁶⁸ RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 1/6 1680.

Örslösa. Som sådan fick han också hauptmannens hjälp med att framföra klagomål på företrädarens änka inför greven.³⁶⁹

Det var inte enbart kyrkliga ämbeten som förvaltarna kunde förmedla. De hade också inflytande över tillsättningar av andra tjänster i godsmiljön. Sekreteraren Joakim Stropp ville komma i De la Gardies tjänst och skrev 1657 och 1658 flera gånger till Ollonberg, som i sin tur prisade hans förmågor och vid upprepade tillfällen påminde greven om hans anhållan.³⁷⁰ När en ny borgmästare skulle utses i Lidköping blev Olof Bråms uppsökt av flera kandidater, och han delgav sedan greven sin bedömning av dem.³⁷¹ I övrigt framförde förvaltarna sina förslag och rekommendationer vid anställningar av hantverkare, ryttare, djurvaktare, hejderidare och landbofogdar.³⁷² Även här kunde förvaltarna ibland påverka de beslut som De la Gardie fattade, vilket bland annat framgår av en beviljande anteckning i marginalen till ett av Ollonbergs förslag och att Erik Palm på hauptmannen Anders Stålhandskes inrådan verkligen blev befallningsman vid Höjentorp.³⁷³ Det är visserligen svårt att belägga i vilken utsträckning förslagen ledde till positiva beslut, men uppenbarligen var det tillräckligt ofta för att förvaltarna skulle fortsätta inkomma med rekommendationer.

Förutom att erbjuda bistånd vid tjänstetillsättningar kunde förvaltarna med sina brev försöka hjälpa änkor, anställda, underlydande allmoge och nyinflyttade stadsbor med att erhålla skydd eller ekonomiskt stöd, i allmänhet efter dessa personers begäran om medling.³⁷⁴ Dessutom förekom det att tjänare begärde avskedspass av De la Gardie genom att gå via

---

³⁶⁹ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Göteborg 12/5 1658, till MG DIG, Göteborg 20/5 1658, till MG DIG, Rangeltorp 19/9 1658, med bifogat brev från Andreas Catulli Gothilander till Tore Olofsson Ollonberg, Råbäck 20/8 1658, till MG DIG, Rangeltorp 23/12 1658, till MG DIG, Rangeltorp 8/3 1659, med bifogade kopior av brev undertecknade MG DIG, till MG DIG, Rangeltorp 14/3 1659, till MG DIG, Läckö 16/6 1660.

³⁷⁰ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Skara 13/5 1657, till MG DIG, Rangeltorp 17/6 1657, till MG DIG, odaterat (efter 2/6 1658).

³⁷¹ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, tingsplatsen Kollängen 6/6 1676, till MG DIG, Läckö 12/6 1676.

³⁷² RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Läckö 6/12 1671, till MG DIG, Läckö 9/10 1672, E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 28/7 1669, till MG DIG, Rangeltorp 28/4 1670, E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp 12/10 1683, E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Höjentorp 4/4 1678, till MG DIG, roteringsplatsen i Kållands härad 17/4 eller 19/4 1678, till MG DIG, Ölanda 2/7 1679, E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 27/7 1666, till MG DIG, Läckö grevskap 19/3 1667, Johan Pedersson till MG DIG, Höjentorp 12/9 1672.

³⁷³ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 31/7 1662, E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Höjentorp 4/4 1678.

³⁷⁴ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Läckö 6/3 1672, till MG DIG, Läckö 8/5 1672, E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 6/2 1672, E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Filsbäck 10/5 1680, till MG DIG, Filsbäck 25/5 1680, till MG DIG, Mariedal 20/7 1680, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, tinget i Nyböle 18/10 1658, till MG DIG, Rangeltorp 28/11 1661, E 1516, till MG DIG, Aspberg 23/2 1679, E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp 6/11 1678, med bifogad tingsattest undertecknad Erik Palm och Bengt Olofsson, Höjentorp 6/11 1678, till MG DIG, odaterat (1679 enligt senare påskrift, liggande med brev från detta år), E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 3/10 1667, till MG DIG, grevskapet 11/2 1674.

förvaltaren.³⁷⁵ Ett särskilt belysande exempel på hur denna typ av förmedling fungerade är då hauptmannen Per Larsson 1672 bad greven att stödja några nyblivna änkor efter anställda tjänare och deras faderlösa barn, liksom att unna stadssekreteraren i Lidköping Jonas Carolin sin innestående lön. Detta beviljades, och när Per Larsson meddelade De la Gardie att han verkställt beslutet berömde han också Carolins vandel och skrev att denne hade bett honom om ytterligare stöd hos greven för att få sin lön höjd.³⁷⁶ Vad förvaltarna förväntade sig i utbyte för denna medling är svårare att få grepp om utifrån deras brev. Befallningsmannen Sigge Torsson klagade vid ett tillfälle över en bonde som han lånat ut säd till men sedan blivit beskylld av, och skrev att han för sin hjälp ”hade tenckt att han skulle recommenderat migh annorlunda”.³⁷⁷ Ett mer upplysande exempel har emellertid förts fram av Margareta Revera, som visar att Ollonberg vid en rannsaking 1660 anklagades av missnöjda bönder för att ha tagit mutor i form av silverföremål, pengar eller in natura och sedan inte fullbordat löften om exempelvis skydd från utskrivning eller erhållande av ett särskilt hemman eller torp. Redan rannsakningskommissarierna påpekade att klagomålen endast framfördes av de personer som inte fick se löfterna uppfyllda, och i själva verket bör denna typ av sidoinkomster ha varit vanligt förekommande.³⁷⁸ Förmedlingen kunde dock ha andra följder, med mer direkt inverkan på förvaltarnas sociala status. En del fall visar nämligen att åtminstone de hjälpsökande betraktade förvaltarna som sina patroner, befordrare och gynnare. Dessa beteckningar användes av flera personer som bad Ollonberg om bistånd hos greven eller gav honom underrättelser.³⁷⁹ Anders Stålhandske kallades också patron och gynnare i brev från underlydande befallningsmän och landboskrivare.³⁸⁰ Även om det i många fall är svårt att belägga det konkreta utbytet i bevarade källor förefaller det alltså sannolikt att förvaltarna genom att gynna personer i lokalsamhället och i godsmiljön kunde erhålla lojalitet och stöd, liksom den statusfyllda möjligheten att agera som patroner i egen rätt.

---

³⁷⁵ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Mariedal okänt datum (efter 4/2 1681).

³⁷⁶ RA, DGS E 1421, frågepunkter (lit. C) i Per Larsson till MG DIG, Lidköping 21/3 1672, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 2/5 1672.

³⁷⁷ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 19/9 1660.

³⁷⁸ Revera 1975, s. 68 not 60.

³⁷⁹ RA, DGS E 1515, Olof Persson till Tore Olofsson Ollonberg, Råglanda 18/1 1663, E 1516, Måns Olofsson och Ambjörn Jonsson till Tore Olofsson Ollonberg, Mariestad 24/1 1666, i Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 26/1 1666, Lauers Reessen till Tore Olofsson Ollonberg, Stalle 29/3 1669, i Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 8/4 1669.

³⁸⁰ RA, DGS E 1573, Bengt Olofsson till Anders Stålhandske, Höjentorp 23/2 1679, i Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 24/2 1679, Lars Olofsson Kart till Anders Stålhandske, Häberg 25/2 1679, i Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 3/2 1679, Per Månsson till Anders Stålhandske, oläslig ort 26/2 1679, i Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 24/2 1679.

En del av sina nätverk byggde alltså förvaltarna upp genom sin förmedlande roll i förhållande till De la Gardie. Andra kontakter knöts i stället då de på grevens uppdrag skulle inskaffa pengar genom lån eller försäljning av gods. På grevens uppdrag förhandlade förvaltarna regelbundet med adelsmän, civila ämbetsmän och borgare för att få kontanta medel mot pant eller köp av gods.³⁸¹ Detta innebar i praktiken ett uppbyggande av nätverk, och med tiden kunde förvaltarna skaffa sig en fast stab av långivare att vända sig till. Exempelvis skrev Ollonberg 1659 att han hade brukat uppsöka Anders Eriksson Hästehufvud, Conrad von Falkenberg och Nils Kagg när behov uppstod, och då det krävdes snabb tillgång till medel hade han enligt egen utsägo goda vänner att lita till.³⁸² Knytandet av finansiella kontakter var dock inte friktionsfritt. Ollonberg klagade över att han blev pressad och förtalad av snörmakaren Elias Thede på grund av dennes fordran, och Per Larsson hade svårt att låna pengar av översten Per Hierta, som var ”gruflig misstrogen”.³⁸³ Det var viktigt att upprätthålla sitt ekonomiska förtroende och inte råka i misskredit, vilket Ollonberg ansåg sig göra genom en rättstvist.³⁸⁴ Sigge Torsson påpekade att betalningen för det som erhållits på kredit inte fick dröja för länge, eftersom man annars inte skulle få sådan handräckning i framtiden.³⁸⁵ För att nå framgång i skapandet av dessa nätverk krävdes det därför social kompetens, då förvaltarna ständigt behövde ge löften om kommande återbetalning och uppehålla de otåligen fordringsägarna ”medh fagre ordh”.³⁸⁶ Långvariga tjänare hade dock goda möjligheter att bygga upp ett förtroende hos potentiella kreditorer. Som ny hauptman ansåg sig Hans Mörk nämligen ha behov av vägledning från befallningsmännen Per Månsson och Lars Olofsson Kart, som hade kredit hos många.³⁸⁷ Detta skilde dem enligt Mörk från befallningsmannen

---

³⁸¹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 25/3 1671, till MG DiG, Skålltorp 30/3 1671, till MG DiG, Kollängen 25/5 1671, till MG DiG, Skålltorp 15/6 1671, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 22/12 1653, odaterad bifogad text i Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 15/7 1659, kopior av ekonomiska handlingar i Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 21/3 1661, E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, häradstinget i Örslösa 28/5 1662, till MG DiG, tinget i Kollängen 5/7 1662, E 1521, Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 14/10 1680, E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, Höjentorp 7/8 1677, till MG DiG, Höjentorp 9/8 1677, till MG DiG, Lidköping 21/8 1677, till Wilhelm Johan Quensel, Lidköping 21/8 1677, till MG DiG, Mariedal 19/1 1678, E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, grevskapet 8/4 1663.

³⁸² RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 14/7 1659, E 1515, till MG DiG, Läckö 18/5 1664, E 1516, till MG DiG, tinget i Kollängen 2/3 1670.

³⁸³ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 1/12 1670 (citatet härifrån), E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, odaterat post scriptum (liggande med brev från juli och september 1656), Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, tinget i Åse härad 23/1 1661.

³⁸⁴ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Ryrsboholm 26/8 1672. Se även RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 21/7 1670, till MG DiG, Skålltorp 2/11 1670.

³⁸⁵ RA, DGS E 1640, relation angående besvärsposter undertecknad Sigge Torsson, Läckö 8/2 1656.

³⁸⁶ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, odaterat post scriptum (liggande med brev från juli och september 1656), E 1640, Olof Rolandsson till MG DiG, Torp 9/6 1680 (citatet härifrån).

³⁸⁷ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DiG, Alebäck 11/2 1680.

Arvid Svensson, som suttit kortare tid på tjänsten och därför hade större svårigheter att anskaffa lån.³⁸⁸

Att ha gott förtroende hos kreditgivare var viktigt för att lyckas som godsförvaltare hos De la Gardie. Denne ansåg att borgmästare hellre skulle vara bra på att inskaffa medel till städernas uppkomst än besitta boklig lärdom. Sannolikt avsåg detta även tjänst som förvaltare, eftersom greven ville befordra hauptmannen Per Larsson till president i Göteborg – ett ämbete motsvarande borgmästare – och utnämnde befallningsmannen Johan Pedersson till borgmästare i Lidköping.³⁸⁹ Relationerna som förvaltarna byggde upp när de ständigt sökte lån hos olika personer kunde dock komma dem själva till nytta även på andra sätt. Till exempel har Otto Ulbricht visat att adelsfogdars kontaktnät kunde skapa förutsättningar för egen ekonomisk verksamhet.³⁹⁰ Att det sistnämnda gällde även De la Gardies förvaltare framgår av att Ollonberg använde medel från sina kreditorer i Göteborg och på andra orter till sitt privata hammarbruk i Värmland.³⁹¹

Vikten av ett lokalt nätverk för 1500-talets fogdar har framhållits av Mats Hallenberg, som visat att mäktiga och förmögna individer i lokalsamhället kunde ge lån och fungera som beskyddare åt dessa utsatta uppkomlingar.³⁹² Även De la Gardies förvaltare bör ha haft nytta av ett sådant preventivt skydds nät, som till stor del kunde utvecklas ur de ekonomiska relationerna. Dessa kan ofta karakteriseras som nätverksförbindelser med ett ömsesidigt utbyte, som då Ollonberg lyckades övertala Per Hierta att köpa en jordegendom av De la Gardie och i gengäld förväntades be greven om rekommendation till landshövdingen att låta Hierta få införliva egendomen med sitt säteri.³⁹³ I många fall var relationerna också långvariga. Omkring 1660 utverkade Ollonberg vid flera tillfällen lån av handelsmannen i Göteborg Heinrich Eilking, som han också rådfrågade när han behövde sälja ett parti salpeter.³⁹⁴ När Ollonberg 1674 ingick sitt tredje äktenskap med Elisabet Johansdotter Band

---

³⁸⁸ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Mariedal 3/8 1680.

³⁸⁹ Se nedan, avsnitten ”Utbildning” och ”Karriär”.

³⁹⁰ Ulbricht 1995, s. 82–84.

³⁹¹ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, häradstinget i Kollängen 13/6 1665. Om bruksverksamheten se ovan, avsnittet ”Kunskaper i godsdrift”.

³⁹² Hallenberg 2001a, s. 335–337.

³⁹³ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, odaterat (liggande med brev från februari och mars 1670), till MG DIG, Rangeltorp 28/4 1670, Per Hierta till Tore Olofsson Ollonberg, Häggatorp 4/5 1670, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 4/5 1670.

³⁹⁴ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 13/8 1659, till MG DIG, Rangeltorp 13/8 1659, med bifogad kopia av obligation för Heinrich Eilking undertecknad Tore Olofsson Ollonberg, Rangeltorp 28/7 1659 (likalydande i Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Jakobsdal 3/8 1660), till MG DIG, Jakobsdal 3/8 1660, till MG DIG, Rangeltorp 20/9 1660, kopior av ekonomiska handlingar i Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 21/3 1661, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 22/8 1661, till MG DIG, Rangeltorp 2/10 1661, med bifogad skrift undertecknad Heinrich Eilking, Lidköping 30/9 1661, E

äktade han i själva verket Eilking's systerdotter och i morgongåvobrevet var denne ett av sigillvittnena tillsammans med sina systrars män Jakob Herweg och Christian Nötel, den sistnämnde å sin hustru Ingrid Eilking's vägnar, samt Eilking's hustrus morbror Mårten Johansson Poppelman. Åtta år senare var Heinrich Eilking och hans svärson Niklas Printz vittnen till Ollonbergs testamente.³⁹⁵ Även om det inte går att avgöra precis när kontakterna med Eilking inleddes, står det alltså klart att förbindelserna fördjupades från och med Ollonbergs tid som hauptman och att de gav ett utbyte i form av en utökad lokal förankring. Ett liknande exempel är Ollonbergs återkommande förbindelser med presidenten i Göteborg Israel Norfelt under åren 1661–1662, då han tog hjälp av denne för att hitta en köpare till De la Gardies gård i staden.³⁹⁶ Under denna period gifte sig Ollonbergs styvson Börje Månsson Skeckta med Norfelts dotter, vilket – med tanke på de föregående kontakterna – sannolikt var ett medvetet arrangemang som stärkte den befintliga relationen.³⁹⁷

På lokalplanet byggde förvaltarna alltså ut sina nätverk med hjälp av tjänsten. Minst lika viktigt var dock att ha goda relationer med personer i De la Gardies närhet. Att dessa förbindelser inom det aristokratiska hushållet i vidare mening var av stor vikt för att skydda sig från andras förtal har redan framgått i diskussionen av den inbördes konkurrensen. De var dock betydelsefulla även på andra sätt, då de mellanhänder som förvaltarna anlidade kunde förmedla fördelar eller tala för deras sak hos greven. När Sven Månsson Höök hade ett förslag om utfodringen av hästarna bad han De la Gardies hustru att i denna sak ”befordra och samråda” hos greven.³⁹⁸ Ollonberg gick i stället via överinspektorn vid De la Gardies kammarkontor Jakob Snäck och bad denne framföra hans begäran då han ville få ersättning för att han själv avlönat en skrivare.³⁹⁹ Ytterligare en person som befann sig i kammarkontoret och följaktligen nära greven var kamreren, som Höök kallade sin gynnare.⁴⁰⁰ Slutligen tycks sekreterarna i De la Gardies kansli ha haft en nyckelroll. Exempelvis skrev Ollonberg flera

---

1515, till MG DiG, Läckö 28/8 1662, till MG DiG, Rangeltorp 18/12 1662, E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, grevskapet 13/1 1663.

³⁹⁵ Landsarkivet i Vadstena (VaLA), Göta hovrätt. Huvudarkivet EXIa:16, nr 1361, Karl XI:s dispens för Tore Olofsson Ollonberg att träda i ofrälse gifte, Stockholm 10/9 1674, Tore Olofsson Ollonbergs testamente (lit. A), Ryrsboholm 16/9 1682, Tore Olofsson Ollonbergs morgongåvobrev (lit. C), Ryrsboholm 21/10 1674; Lunds universitetsbibliotek (LUB), De la Gardieska arkivet (DGA), Biographica minora, Ollonberg, Tore Olofsson, Tore Olofsson Ollonbergs testamente, Ryrsboholm 16/9 1682; Dahl 2007, tomt 5:16, s. 2, tomt 5:24, s. 5–7, tomt 5:41, s. 2, tomt 5:60, s. 5f, tomt 5:62, s. 1–4.

³⁹⁶ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 2/10 1661, till MG DiG, Göteborg 13/12 1661, E 1515, till MG DiG, Läckö 3/4 1662, till MG DiG, stämman i Härene 24/4 1662, till MG DiG, tinget i Kollängen 5/7 1662, till MG DiG, Rangeltorp 16/7 1662, till MG DiG, Rangeltorp 20/8 1662.

³⁹⁷ Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 511, bd 7, s. 299.

³⁹⁸ RA, DGS E 1451, Sven Månsson Höök till Maria Eufrosyne av Pfalz, Höjentorp 14/2 1661.

³⁹⁹ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till Jakob Snäck, Rangeltorp 1/3 1669.

⁴⁰⁰ RA, DGS E 1451, Sven Månsson Höök till Bertil Pedersson, Höjentorp 11/4 1651, till Bertil Pedersson, Höjentorp 30/5 1651.

gångar till sekreteraren Erik Månsson Hasselgren när han behövde besked från greven. Han tog samtidigt tillfället i akt och frågade efter nyheter och erbjöd sig att göra liknande tjänster i gengäld.⁴⁰¹ I samma typ av ärende skrev Sigge Torsson till sekreteraren Conrad Quensel, som han kallade sin gynnare och förklarade vara som en far och skatt för honom och hans hustru. Här framgår tydligt relationens ömsesidighet, då Quensel hade klagat över Sigges uteblivna brev. Den sistnämnde svarade att han en gång hade skrivit till sekreteraren efter dennes besök i Västergötland utan att få något svar, och då tolkat detta som ”at intet lenger corespondens will hållas, ty det giör en ondt at när den ene om et ting anhåller, och den andre intet will suara, ähr lijka såsom han wörder honom intet”. Nu hade dock Quensel visat hjärtlighet och förtroende, vilket Sigge lovade att återgälda.⁴⁰² Det fanns med andra ord flera möjliga mellanhänder att utnyttja i kontakten med De la Gardie, och genom att bygga upp ett nätverk av personer i grevens närhet kunde förvaltarna öka sina chanser att nå framgångar då de behövde hjälp av något slag.

Strävan efter status – förvaltarna ur kollektivbiografisk synvinkel

Familjebakgrund

Förvaltarnas sociala och geografiska ursprung bör ha inverkat på deras möjligheter att avancera socialt inom det De la Gardieska hushållet. David Roger Hainsworth har visat att godsförvaltare i 1600-talets England kunde ha mycket varierande social bakgrund, men att deras ursprungliga status ofta var högre om de tjänade hos förnämre jordägare. I allmänhet föredrogs män med gentlemannastatus, och ibland till och med släktingar till godsherren själv.⁴⁰³ Kerstin Sundberg menar i sin studie av ett sörmländskt gods att förvaltarnas namn antyder ett ursprung i bondesamhället, något hon inte kunnat påvisa i sin undersökning av en skånsk godsmiljö.⁴⁰⁴ Slutsatser som endast grundar sig på namnskick är dock vanskliga och familjebakgrundens betydelse var säkerligen avhängig godsägarens intressen, vilket motiverar en närmare studie av förvaltarnas sociala och geografiska härkomst.

Endast en av förvaltarna, hauptmannen Anders Svensson Stålhandske, innehade adlig status från födseln. Han titulerades nämligen vid flertalet tillfällen välboren och förde i sitt

---

⁴⁰¹ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till Erik Månsson Hasselgren, Rangeltorp 1/10 1660, till Erik Månsson Hasselgren, Rangeltorp 25/6 1661.

⁴⁰² RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till Conrad Quensel, Ettrum 17/7 1661.

⁴⁰³ Hainsworth 1992, s. 23–25.

⁴⁰⁴ Sundberg 2001, s. 214, 242, 280f.

sigill en variant av det vapen som den lokala adelsätten Stålhandske använde.⁴⁰⁵ På vilket sätt han kan placeras in i denna släkt är dock oklart, men vapenlikheten, den geografiska närheten och de återkommande namnen Anders och Sven i släkten talar för ett samband.⁴⁰⁶ På det hela taget tycks också förvaltare av adlig börd ha varit ovanliga, till skillnad från situationen i England.

Ett ursprung i civil kronotjänarmiljö kan påvisas i ett fall, då befallningsmannen Sigge Torsson var son till en kronofogde i Västergötland.⁴⁰⁷ En annan befallningsman, Olof Rolandsson, hade sitt ursprung i en lärd familj. Fadern var från sonens barndom kyrkoherde i Nora socken i Uppland och var riksdagsman 1647. Familjen tycks ha haft en god ekonomisk ställning, då fadern ägde jord på flera håll, inklusive en sågkvarn, och prästgården var väl utrustad med åtskilliga byggnader.⁴⁰⁸ Liksom Olof själv bedrev hans fyra bröder som uppnådde vuxen ålder samtliga universitetsstudier med faderns hjälp, och två av dem blev kyrkoherdar medan en tredje blev komminister och skolmästare. Systrarna gifte sig med präster, en akademiker, en organist och en auditör.⁴⁰⁹ Bland förvaltarna fanns även en officersson, nämligen hauptmannen Per Larsson från Östergötland, vars far var ryttmästare i tysk-romersk kejserlig tjänst innan han övergick till svensk sida.⁴¹⁰ Hans bröder hamnade dock i den civila sfären. En av dem bedrev studier i bland annat juridik vid universiteten i Åbo, Greifswald och Leipzig och blev sedan assessor i Svea hovrätt samt häradshövding.⁴¹¹ En annan blev kronoräntmästare i Göteborg, medan en tredje blev ränt- och proviantmästare i Halmstad.⁴¹²

---

⁴⁰⁵ RA, DGS E 1573, Lars Fägerskiöld till Anders Stålhandske, Rycka 17/1 1678, i Anders Stålhandske till MG DIG, Mariedal 19/1 1678, Johan Stake till Anders Stålhandske, Hönsäter 26/4 1678, i Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 26/4 1678, Bengt Jonsson till Anders Stålhandske, Läckö 22/2 1679, i Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 24/2 1679, Bengt Olofsson till Anders Stålhandske, Höjentorp 23/2 1679, i Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 24/2 1679, Lars Olofsson Kart till Anders Stålhandske, Häberg 25/2 1679, i Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 3/2 1679. Om sigillbilden se nedan, avsnittet "Sigillmotiv".

⁴⁰⁶ Elgenstierna 1925–1936, bd 8, s. 27f; Jan Eric Almquist, *Innehavare av frälsejord i Västergötland 1576–77*, Skrifter från Skaraborgs länsmuseum 3, Skara 1984, s. 126.

⁴⁰⁷ Elgenstierna 1925–1936, bd 2, s. 467; Bengt Hildebrand, "Ehrenstam", i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 12, Stockholm 1949, s. 351; *Svenska släktkalendern* 1967, s. 134.

⁴⁰⁸ *Uppsala stifts herdaminne. Stiftshistoriskt uppslagsverk från reformationen till nyaste tid. Serie II. Pastorat och präster*, Uppsala 1997–, bd II:7, s. 580–583, 609.

⁴⁰⁹ *Uppsala stifts herdaminne*, bd II:7, s. 581–584; *Svenska släktkalendern* 2018, s. 98–100.

⁴¹⁰ Klas Gustav Odén, *Östgötars minne. Biografiska anteckningar om studerande östgötar i Uppsala 1595–1900*, Stockholm 1902, s. 26; Elgenstierna 1925–1936, bd 3, s. 158.

⁴¹¹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Göteborg 23/7 1662; Anton Anjou, *Kongl. Svea hofrätts presidenter samt embets- och tjenstemän 1614–1898. Biografiska anteckningar*, Eksjö 1899, s. 80; J. E. Almquist 1954–1955, del 1, s. 105, 381, del 2, s. 87; Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi> (hämtad 9/5 2021), id 311, Magnus Larsson; Marianne Vasara-Aaltonen, *Learning Law and Travelling Europe. Study Journeys and the Developing Swedish Legal Profession, c. 1630–1800*, The Northern World 87, Leiden 2020, s. 180f, 184.

⁴¹² RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 6/10 1670, till MG DIG, Skålltorp 25/3 1671; Dahl 2007, tomt 5:45, s. 3.

En social grupp som är återkommande i fråga om förvaltarnas bakgrund är städernas borgerskap. Den främste representanten är hauptmannen Tore Olofsson Ollonberg, som var son till en råd- och handelsman i Göteborg som dessförinnan hade varit borgare i Nylöse och vars syster var gift med presidenten i Göteborg. Modern kom från en västgötsk borgarsläkt med flera rådmän och borgmästare.⁴¹³ Visserligen uppges Ollonberg ha härstammat från en frälsesläkt och vid sitt adlande ha upptagit ett gammalt släktvapen, men med all sannolikhet är detta en efterhandskonstruktion.⁴¹⁴ Han hade åtminstone två bröder, som i moderns likpredikan kallas fordom bokhållare respektive Kungl. Maj:ts uppvaktare.⁴¹⁵ Båda systrarna var gifta med råd- och handelsmän i Göteborg, och den ena kom att gifta om sig med stadens burggreve – den högste juridiske och militäre styresmannen – som också var adlad.⁴¹⁶ Från ett något lägre skikt av Göteborgs borgerskap kom hauptmannen Hans Mörk, vars far hette Lars Bödcker och var bosatt i staden. Denne avled förmodligen tidigt, varefter modern gifte om sig med en bryggare, ålderman, accismästare och accisinspektör i Göteborg som bar namnet Mörk. Av hauptmannen Mörks helsyskon gjorde en bror militär karriär och adlades samtidigt som Hans, medan en annan bror var vinskänk och gästgivare i Göteborg och en syster var gift med en tobaksinspektör och handelsman i staden. En halvbror blev fortifikationskassör i Halmstad.⁴¹⁷

Även befallningsmannen Erik Palm hade troligen sitt ursprung i det lägre borgerskapet. Indicier tyder på att hans far, som 1670 hade sålt en gård i Eskilstuna, var trädgårdsmästare och rådman i denna stad.⁴¹⁸ Trots sin position i magistraten tycks han ha befunnit sig i

⁴¹³ Ericus Brunnius, *Een christeligh lijk predijkan, hällen anno 1649. den 21. octob. vthi Götheborgz stadz-kyrckia, i en folckrijk försambling, tå then fordom ehreborne, gudhfruchtighe och dygdesamme, numera i Herranom salige, matrona, h. Cecilia Anderszdotter Bange, denne loflighe stadzens förnemblike inwånerska, bleff medh öflighe christelige ceremonier beledsagat till sijn graaff och lägherstadh, i förbemälte stadz-kyrckia, aff Erico Brunnio, s. s.^{te} theol. doct. et superintend. Gothoburgensi*, tryckt i Stockholm av Ignatius Meurer 1649; Hugo Fröding, *Berättelser ur Göteborgs äldsta historia*, Göteborg 1908, s. 143; Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 553; Dahl 2007, tomt 5:16, s. 1f.

⁴¹⁴ Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 553; *Riddarhusets vapensköldar*, förlagsredaktör/projektledare Johan Rosell, Stockholm 2019, bd 1, s. 335.

⁴¹⁵ Brunnius 1649.

⁴¹⁶ Fröding 1908, s. 143–151; Elgenstierna 1925–1936, bd 4, s. 529; Dahl 2007, tomt 1:33, s. 2, tomt 3:17, s. 1f, tomt 3:20, s. 1f, tomt 3:21, s. 1–5, tomt 5:16, s. 1.

⁴¹⁷ Elgenstierna 1925–1936, bd 4, s. 531; Szabad (red.) 2008, del 1, s. 569; Olle Elm, ”Ingeborg Nilsdotters efterkommande med namnen Mörck, Mörckendahl och Leijondahl”, i *Släkt och hävd* 2020:2, s. 58–60. Tack till Olle Elm, som gav mig tillgång till den sistnämnda artikeln.

⁴¹⁸ År 1670 skrev Palm till De la Gardie att hans far i sin ålderdom hade sålt ”vår faste egendom som ähr en gårdh i Eskelltunna stadh medh 10 tuna landh åcher och der till någon engh” till Anders Andersson husgerådsjägmästare i Stockholm för 400 daler kopparmynt. Därför bad Palm, som i brevet också använde sitt patronymikon Eriksson, att få denna summa på löns avräkning för att gården inte skulle komma i orätta händer (RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 10/3 1670). I Eskilstuna fanns en trädgårdsmästare och rådman vid namn Erik Mårtensson som dog 1671 och mycket väl kan vara fadern (Landsarkivet i Uppsala, Eskilstuna, Kloster och Fors kyrkoarkiv C:1, s. 191; Knut Hellberg, *Eskilstuna. En svensk märkesstad. Kloster-, slotts- och industristadens öden genom seklerna i historisk belysning*, Eskilstuna 1919–1920, del 2, s. 78f, 87).

blygsamma ekonomiska omständigheter, då han i slutet av 1660-talet förskonades från viss skatt på grund av medellöshet.⁴¹⁹ Palm synes också ha haft flera bröder som i likhet med honom själv var i Magnus Gabriel De la Gardies tjänst. En av dessa, med tanke på namnet möjligen en halvbror, var trädgårdsmästaren Daniel Eriksson Waldon, som på 1650-talet i tur och ordning var verksam vid Rävsnäs kungsgård i Södermanland, hos Clas Tott vid Ekolsunds slott i Uppland och hos De la Gardie vid Ekholmens slott i samma landskap. I början av 1660-talet blev han De la Gardies trädgårdsmästare vid Läckö, med ansvar även för grevens övriga anläggningar i Västergötland, och han var kvar i tjänsten vid slottet till 1680-talet.⁴²⁰ En annan bror till Erik bör med tanke på namnet och yrket ha varit den Carl Eriksson Palm som från mitten av 1660-talet fram till 1671 var De la Gardies trädgårdsmästare vid Ekholmen. År 1666 var han även påtänkt som befallningsman vid grevens slott Venngarn med samtidigt ansvar för trädgården, men det synes inte ha verkställts.⁴²¹ Möjligen var en ytterligare bror den Lars Eriksson Palm, som 1653 skrev till De la Gardie och bad om att bli befordrad till någon tjänst eller få en rekommendation till översten Gustav Sabel.⁴²²

Bland förvaltarna återfanns alltså en adelsman, en kronofogdeson, en kyrkoherdeson, en officersson och sannolikt tre vars fäder tillhörde olika skikt av borgerskapet. Ett källkritiskt problem då förvaltarnas bakgrund studeras är dock att det sociala ursprunget är oklart för flera av dem. Det är knappast obefogat att anta att dessa personer generellt sett kom från enklare omständigheter. Ett exempel är befallningsmannen Johan Pedersson, vars bomärkessigill indikerar ett ursprung i bonde- eller borgarmiljö.⁴²³ Hans företrädare Jon Nilsson kom troligen från en mer välbärgad lokal bondemiljö, med tanke på att han från början var länsman.⁴²⁴ Befallningsmannen Sven Halls släkt hade enligt hans egen utsago även tidigare tjänat den De la Gardieska familjen.⁴²⁵ Om hauptmannen Olof Bråms bakgrund är i det närmaste ingenting

⁴¹⁹ Hellberg 1919–1920, del 2, s. 91.

⁴²⁰ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Mariedal 23/3 1680, E 1591, Daniel Waldon till MG DIG, Läckö 7/7 1680, med bifogat inventarium undertecknat Bengt Jonsson, Daniel Waldon, Jakob Heim och Jonas Svensson, Läckö 26/6 1680, till MG DIG, Katrineberg 14/2 1681, till MG DIG, Läckö 26/7 1681; Sten Karling, *Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nötrestilens genombrott*, Stockholm 1931, s. 345, 366, 440; John Janson, "Frågor" nr 350, i *Släkt och hävd* 1967:1, s. 230; Carl C:son Kjellberg, *Släkten Kjellberg*, Bromma 1969, s. 23; Ahrlund 2006, s. 18, 20f. Att de var bröder framgår av att Palm 1669 skrev att han skulle få växter levererade från Läckö av sin bror (RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp 10/6 1669) och av att Palms son Magnus Gabriel och Waldons dotter Catharina var syskonbarn, vilket i dåtidens språkbruk avsåg kusiner (VaLA, Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAABA:569, Kållands härads sommaring 22/6 1719, § 50).

⁴²¹ RA, DGS E 1520, brev från Carl Palm; LUB, DGA, Släktarkiven, De la Gardie 94:2, koncept 1671, MG DIG:s avskedspass för Carl Palm, Ekholmen 23/1 1671.

⁴²² RA, DGS E 1520, Lars Eriksson Palm till MG DIG, Stockholm 13/9 1653.

⁴²³ Se nedan, avsnittet "Sigillmotiv".

⁴²⁴ Stenroth 1965, s. 49; Frohnert 1993, s. 65, 86.

⁴²⁵ RA, DGS E 1428, Sven Hall till MG DIG, Kyrkebo 31/5 1666.

känt, förutom att han ansåg sig ha njutit grevens nåd sedan sin barndom.⁴²⁶ Inte heller befallningsmannen Sven Månsson Hööks bakgrund är bekant. Det är dock möjligt att en bror till honom var den Per Månsson Höök, som hade deltagit i Gustav Bielkes legation till Moskva 1655 och sedermera blivit fängslad och berövad sin slottsvaktmästartjänst, vilket han klagade över i några odaterade brev till De la Gardie.⁴²⁷

Någon större självrekrytering inom förvaltargruppen, liknande den Pär Frohnert har påvisat för 1700-talets lokalförvaltning, ägde inte rum vid De la Gardies västgötska gods. Varken ursprung i adels- eller bondemiljö var särskilt vanligt, och i stället dominerade sociala mellangrupper av olika slag. Ett genomgående mönster är en lokal förankring, då en relativt hög andel hade sitt ursprung i Västergötland. Förmodligen berodde detta på en strävan från De la Gardies sida att inkorporera personer med lokalkännedom i sin förvaltning, på samma sätt som Mats Hallenberg beskrivit statens strategi avseende 1500-talets lokalförvaltning. Hallenberg har också påpekat vikten av att fogdarna hade ett starkt kontaktnät i lokalsamhället, vilket både kunde gynna dem själva och utgöra en resurs då staten snabbt behövde pengar, varor eller transporter.⁴²⁸ Både före och under sin tid som hauptman drog Per Larsson nytta av sådana nätverksrelationer, då han via två av sina bröder, statliga ämbetsmän i Stockholm respektive Göteborg, kunde låna upp pengar till De la Gardies behov. Beträffande den bror som var räntmästare i Göteborg skrev Per Larsson att han ”ingen annan hafwer i Giötteborg ath tillijta enehr något omtrenger”, varför han var noga med att påminna greven om återbetalningen.⁴²⁹ I gengäld försökte han också hjälpa sina släktingar utifrån sin position som De la Gardies betrodde man, till exempel genom att be om grevens stöd då en av hans bröder 1670 skulle göra en ansökan hos Kungl. Maj:t.⁴³⁰ Lokalkännedom och goda kontakter var emellertid inte de enda avgörande elementen i förvaltarnas bakgrund, och Hallenberg har också framhållit värdet av personlig kännedom om dem som skulle rekryteras.⁴³¹ Det sistnämnda tycks även De la Gardie ha fäst vikt vid. I de fall då förvaltarna hade ett avvikande

---

⁴²⁶ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Husgärdet 26/4 1661, till MG DIG, Husgärdet januari 1664 (presenterat på Jakobsdal 28/1), till MG DIG, Läckö 7/12 1675, till MG DIG, Husgärdet 4/4 1677, till MG DIG, Husgärdet 20/9 1677, E 1530, Wilhelm Johan Quensel till MG DIG, odaterat (1678, liggande med brev från detta år).

⁴²⁷ RA, DGS E 1451, brev från Per Månsson Höök.

⁴²⁸ Hallenberg 2001a, s. 290f, 394.

⁴²⁹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Höjentorp 25/2 1664, till MG DIG, Skålltorp 13/7 1665, till MG DIG, Skålltorp 20/9 1666, till MG DIG, odaterat (presenterat i Stockholm 19/3 1667), till MG DIG, Skålltorp 2/11 1670, till MG DIG, Skålltorp 25/3 1671, till MG DIG, Läckö slott 7/4 1671, till MG DIG, Läckö slott 20/4 1671, till MG DIG, Läckö slott 11/5 1671 (citatet härifrån), till MG DIG, Kollängen 25/5 1671, till MG DIG, utan ort 4/6 1671, till MG DIG, Skara 2/11 1671, till MG DIG, Skålltorp 11/1 1672.

⁴³⁰ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 6/10 1670.

⁴³¹ Hallenberg 2001a, s. 290f.

geografiskt ursprung hade de nämligen tidigare kopplingar till greven, vilket var fallet med Erik Palm och hans bröder samt Olof Rolandsson, som förut varit förvaltare vid ett intilliggande gods i Västergötland.⁴³² Något som antyder förekomsten av både personkännedom och lokal förankring som värderingsgrunder är också att hauptmannen Anders Stålhandske i en uppskattande beskrivning av Gustav Lundin, som 1678 ville bli befallningsman vid Höjentorp, angav att han bodde i närheten av godset och var sväger till en annan av grevens befattningshavare.⁴³³

Utbildning

Majoriteten av förvaltarna i den här undersökningen bör ha kunnat läsa, skriva och räkna, eftersom detta var nödvändiga och efterfrågade kunskaper i deras verksamhet vid godsen.⁴³⁴ Förmodligen varierade dock de blivande förvaltarnas möjligheter till skolgång beroende på föräldrarnas sociala position, och chansen är större att borgar- och prästsöner sattes i skola än att detta var fallet med bondsöner. För samtliga är det dock svårt att finna direkta belägg för den eventuella skolgången eller överhuvudtaget för hur de tillägnade sig kunskaperna. Inte heller är det säkert att de blev fullfjädrade skrivare eller räkenskapsförare. Till exempel beklagade sig befallningsmannen Sigge Torsson 1661 över att han blivit fräntagen den skrivare som hjälpt honom med ”de besuärlige räckningers vträcknande”.⁴³⁵ Andra kunde däremot medvetet framhäva sin egen bildning, såsom Olof Bråms då han skrev några rader på franska i ett brev till De la Gardie 1669.⁴³⁶ Det är dock tydligt att flera av förvaltarna var måna om sina egna barns skolgång. Sigge Torsson lät sina söner Magnus och Jakob gå i Skara skola, men i längden var detta ekonomiskt påfrestande. Han bad därför greven om hjälp till deras försörjning, och när han inte längre klarade att hålla sonen Magnus i skolan fick denne börja tjänstgöra hos en underlagman.⁴³⁷ Även befallningsmannen Sven Halls son Hall Svensson sattes först i skola av fadern och fick sedan tjäna på olika ställen, bland annat hos De la Gardies inspektör i Västergötland Erik Bengtsson. Härigenom övades sonen i räkning och skrivning, vilket fadern visade upp för greven med ett bifogat skriftprov, och han fick lära sig att upprätta räkenskaper för landbogods.⁴³⁸ Att ha gjort praktisk tjänst hos en förvaltare av

---

⁴³² Se nedan, avsnittet ”Karriär”.

⁴³³ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, roteringsplatsen i Kållands härad 17/4 eller 19/4 1678, E 1639, brev från Axel Månsson.

⁴³⁴ Soom 1954, s. 313.

⁴³⁵ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, Läckö 13/2 1661.

⁴³⁶ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Läckö 16/6 1669.

⁴³⁷ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, Läckö 18/8 1663, till MG DIG, grevskapet 19/4 1665.

⁴³⁸ RA, DGS E 1428, Sven Hall till MG DIG, Kyrkebo 31/5 1666, med bifogat skrift undertecknad Hall Svensson, Kyrkebo 24/5 1666, till MG DIG, Kyrkebo december 1666.

något slag kunde alltså betyda minst lika mycket som den teoretiska utbildningen i skolan. Den sistnämnda utnyttjades förmodligen selektivt, med sönerns tänkta framtida verksamhet för ögonen, vilket stämmer väl med de resultat Alan S. Ross presenterat angående tyska skolelever under 1600-talet.⁴³⁹

Det finns alltså indirekta antydningar om att förvaltarna hade en viss skolgång bakom sig, säkerligen kombinerad med praktisk tjänstgöring på de verksamhetsfält de senare kom att beträda. Att de även hade studerat vid universitet verkar däremot ha varit ovanligt. Visserligen kan högre studier i många fall inte kategoriskt uteslutas, på grund av den identifieringsproblematik som orsakas av vissa förvaltares tämligen vanliga namn. Det finns dock enstaka exempel på förvaltare som i sin ungdom bedrev högre studier, liksom tecken på hur sådan teoretisk kunskap värderades i tjänsten som förvaltare.

Hauptmannen Per Larsson hade studerat vid Uppsala universitet, där han skrevs in 1633.⁴⁴⁰ Visserligen ansåg han själv att han inte hade studerat tillräckligt för att kunna få någon presidenttjänst i Göteborg, en befordran som De la Gardie erbjöd honom efter hans tid som arrendator av Läckö grevskap. När Per vid detta tillfälle invände att tjänsten krävde en lärd man, svarade dock greven att lärda borgmästare inte var till någon större nytta för städerna. I stället borde man enligt De la Gardie ha borgmästare som kunde skaffa fram de medel som behövdes för att städernas handels- och näringsverksamhet skulle kunna växa.⁴⁴¹ De la Gardies syn på saken avsåg visserligen främst borgmästartjänst, men då Per Larsson senare skulle bli hauptman och befallningsmannen Johan Pedersson befördrad till borgmästare, bör uttalandet även kunna reflektera grevens syn på förvaltarnas kunskaper.⁴⁴² Teoretiska sådana var alltså av mindre vikt jämfört med de praktiska ekonomiska kunskaperna. Även andra faktorer var dock med i spelet. I det aktuella fallet hade släktskap en viss betydelse, då Per Larsson hoppades på att kunna efterträda sin svärfar som president i Göteborg.⁴⁴³

Ytterligare en förvaltare som hade idkat universitetsstudier var befallningsmannen Olof Rolandsson, vilket kan förklaras av att han var uppvuxen i ett kyrkoherdehem.⁴⁴⁴ Han skrevs in vid Uppsala universitet 1645 tillsammans med en äldre bror.⁴⁴⁵ En indikation på att hans

---

⁴³⁹ Ross 2014.

⁴⁴⁰ *Uppsala universitets matrikel*, utg. av Aksel Andersson, Alfred Bernhard Carlsson, Josef Sandström & Paul Sjögren, Uppsala 1900–1960, bd 1, s. 66.

⁴⁴¹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, odaterat (presenterat i Stockholm 19/3 1667).

⁴⁴² Se nedan, avsnittet ”Karriär”.

⁴⁴³ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, odaterat (presenterat i Stockholm 19/3 1667); Elgenstierna 1925–1936, bd 7, s. 371.

⁴⁴⁴ Se ovan, avsnittet ”Familjebakgrund”.

⁴⁴⁵ *Uppsala universitets matrikel*, bd 1, s. 106; *Svenska släktkalendern* 2018, s. 98.

teoretiska kunskaper från akademien kunde vara en fördel i den praktiska fogdesysslan är att hauptmannen Per Larsson 1671 föreslog att Olof skulle få driva en rättsak mot två andra adelsmäns landbofogdar, eftersom han till skillnad från befallningsmännen Jöns Arvidsson och Johan Pedersson förstod lagboken och skulle kunna finna lämpliga kapitel där och i skogsordningen för att vinna i rätten. Dessutom var han ”temmelig snäll j munnen”, vilket antyder att han var en skicklig förhandlare – en eftersträvansvärd egenskap hos förvaltare som kan ha grundlagts under hans tid vid akademien.⁴⁴⁶ Sammantaget tyder detta också på att de flesta andra fogdar inte hade samma studiebakgrund som Olof Rolandsson, vilket åtminstone i vissa fall kunde vara till nackdel för dem.

Utifrån de förhållandevis få uppgifterna om förvaltarnas studier är det svårt att dra några slutsatser om utbildningens betydelse för den sociala rörligheten. Sannolikt skedde förändringarna i social position med utbildningens hjälp också långsamt och över flera generationer, vilket Ross och Sven-Erik Åströms forskning tyder på.⁴⁴⁷ Därför bör utvecklingen också framgå tydligare vid en jämförelse med närmast föregående och efterföljande generationers studier. Det står dock klart att de theoretiska kunskaperna från skola och universitet i viss mån kan ha inverkat på förvaltarnas förmåga att utföra sina praktiska uppgifter och föra sig på rätt sätt.

Karriär

I 1600-talets Sverige erbjöd den civila förvaltningen och krigsmakten de huvudsakliga karriärvägarna för uppåtsträvande individer.⁴⁴⁸ Vilka faktorer som var avgörande för dessa karriärer har också diskuterats ingående i tidigare forskning.⁴⁴⁹ Svenska godsförvaltares verksamhetsbanor har däremot inte undersökts systematiskt, men en bild av engelska förvaltares tidigare karriärer har givits av David Roger Hainsworth. Enligt honom rekryterades de brett, exempelvis bland officerare, köpmän i mindre städer, större jordbrukare, industriidkare, advokater, lantmätare, tulltjänstemän och präster. Tidigare erfarenhet som förvaltare i en annan godsägares tjänst var också högt skattad.⁴⁵⁰ En liknande grupp, vars karriärer studerats med avseende på det tidigmoderna Sverige, är statsmaktens fogdar. Under 1500-talet hade de, enligt Mats Hallenberg, ofta militär tjänstgöring bakom sig, men även före detta skrivare, borgare och mer förmögna bönder förekom. Dessutom kunde

---

⁴⁴⁶ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 28/12 1671 (citatet härifrån); Kepsu 2013, s. 155.

⁴⁴⁷ Åström 1950, s. 216–223; Ross 2014, s. 338.

⁴⁴⁸ S. Carlsson 1962, s. 18–22; Elmroth 2001, s. 38–46.

⁴⁴⁹ Böhme 1979; Asker 1983, s. 98–117; Norrhem 1991; 1993, s. 50–83; Kvist 2008, s. 35f, 44f.

⁴⁵⁰ Hainsworth 1992, s. 24, 27f.

befintlig förvaltningspersonal i adelns tjänst bli kungliga fogdar.⁴⁵¹ Två sekler senare hade detta dock ändrat sig och den interna rekryteringen inom lokalförvaltningen i stället blivit övervägande.⁴⁵²

De la Gardies förvaltare hade i likhet med sina engelska motsvarigheter en varierande karriärbakgrund. Endast för en av dem, befallningsmannen Sven Månsson Höök, är ingen tidigare sysselsättning känd. De återstående karriärer uppvisar däremot ett tydligt mönster, nämligen att personerna redan hade varit i De la Gardies eller hans familjs tjänst då de blev förvaltare vid Läckö eller Höjentorp. Det enda undantaget är hauptmannen Hans Mörk, som inledde sin bana som volontär vid befästningsväsendet 1667, nio år senare blev löjtnant vid Jönköpings regemente och året efter regementskvartermästare innan han 1678 fick avsked och 1680 blev hauptman vid Läckö.⁴⁵³

Några hauptmän och befallningsmän hade redan tidigare varit förvaltare hos De la Gardie eller dennes far. Tore Olofsson Ollonberg hade sedan mitten av 1630-talet varit Jakob De la Gardies hauptman – och tidvis arrendator – över Läckö grevskap, en tjänst som förlängdes av sonen och arvtagaren Magnus Gabriel De la Gardie med en preliminär fullmakt 1653 och en utförligare sådan följande år.⁴⁵⁴ När Sven Hall 1662 blev befallningsman på Höjentorp hade han dessförinnan haft samma befattning vid säteriet Storegården, som De la Gardie köpte 1654, och han uppgav att han själv och hans förfäder alltid hade tjänat grevefamiljen.⁴⁵⁵ Även Olof Rolandsson hade tidigare varit befallningsman, närmare bestämt åt Ture Turesson (Natt och Dag) och senare dennes änka Karin Stake på sätesgården Traneberg med underlydande gods, som köptes av De la Gardie 1666.⁴⁵⁶ Vid ägarbytet fick Olof lov att fortsätta som fogde, uppbackad av en god rekommendation från sitt förra herrskap, och han stannade i tjänsten till 1675 då han utsågs till befallningsman på Höjentorp.⁴⁵⁷

---

⁴⁵¹ Hallenberg 2001a, s. 306–325.

⁴⁵² Frohnert 1993, s. 54–59, 61f.

⁴⁵³ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Lidköping 24/1 1680, till MG DIG, Mariedal 28/1 1680; Elgenstierna 1925–1936, bd 4, s. 531.

⁴⁵⁴ LUB, DGA, Släktarkiven, De la Gardie 88:1D, MG DIG:s fullmakt för hauptmannen Tore Olofsson Ollonberg, Stockholm 4/10 1653, MG DIG:s dimission för Tore Olofsson Ollonberg, Stockholm 12/10 1666; RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 26/10 1664; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 40–47; Revera 1975, s. 91, 143 not 13, 151 not 78.

⁴⁵⁵ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Höjentorp 27/11 1663, E 1428, Sven Hall till MG DIG, Kyrkebo 31/5 1666, E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 22/7 1663; Revera 1975, s. 103f.

⁴⁵⁶ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 14/12 1659 (med dubblett), E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 26/9 1661; Revera 1975, s. 104–107.

⁴⁵⁷ RA, DGS E 1358, delning av Västgötadispositionen undertecknad Hans Classon, Läckö slott 1/5 1675, i Olof Bråms till MG DIG, Höjentorp 28/1 1675, E 1494, Per Olofsson Luthman till MG DIG, Läckö slott 18/4 1667, E 1640, Olof Rolandsson till MG DIG, Traneberg 24/4 1667, till MG DIG, Höjentorp 19/4 1676.

Ytterligare en grupp hauptmän och befallningsmän hade också haft förvaltande uppgifter hos De la Gardie, men på en lägre nivå, vilket innebar att deras nya anställning blev ett steg uppåt i karriären. Exempelvis var Jon Nilsson redan 1642 kronans länsman och 1662 blev han De la Gardies gårdsfogde på Höjentorp, en tjänst han 1667 fick kombinera med uppdraget som befallningsman över godset.⁴⁵⁸ Anders Stålhandske var 1675 De la Gardies inspektor i Västergötland, vilket var en titel som i mitten av 1660-talet hade använts om en anställd med övergripande ansvar för uppbörden och dispositionen av räntorna i grevskapet.⁴⁵⁹ Som inspektor tycks Stålhandske ha biträtt hauptmannen Olof Bråms och haft ansvar för bland annat byggnadsarbeten, uppköp av varor samt transporter av livsmedel och boskap.⁴⁶⁰ Han bör alltså ha varit väl rustad med praktiska kunskaper i förvaltning när han efter Bråms död efterträdde denne som hauptman år 1678.⁴⁶¹ En liknande lärotid föregick även utnämningen av Bråms, som enligt sina egna och sin svärsons yttranden hade åtnjutit De la Gardies nåd sedan barndomen.⁴⁶² Redan 1656 korresponderade han med De la Gardies kamrer Bertil Pedersson, sedan han nyligen gift sig med grevefamiljens kammarpiga.⁴⁶³ Han var löjtnant under Östgöta kavalleriregemente 1657–1659 och då tidvis utkommenderad ”bådhe på partier och wachter”.⁴⁶⁴ I början av 1660-talet hade han fått två hemman i Västergötland av De la Gardie, som också använde honom för överlämnande av brev.⁴⁶⁵ År 1669 fick han fullmakt som slottsloven på Läckö, vilket innebar att han som befälhavare hade ett särskilt ansvar för byggnadsverksamheten och det allmänna tillståndet vid slottet – en

⁴⁵⁸ RA, Mantalslängder 1642–1820, Skaraborgs län 1, fol. 164r; RA, DGS E 1256, MG DIG:s tillstånd för Bengt Örns hustru att ta emot fataburen på Höjentorp, Jakobsdal 6/5 1667, MG DIG:s fullmakt för befallningsmannen Johan Pedersson, Stockholm 24/5 1667, E 1513, Anders Ollonberg till MG DIG, Uvered 13/6 1672, E 1514, extrakt av MG DIG:s brev till hauptmannen Tore Olofsson Ollonberg och andra betjänter 1660–1662 (liggande i fascikel med brev från 1660), E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 3/1 1667.

⁴⁵⁹ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 27/12 1666, till MG DIG, Läckö 17/1 1667; LUB, DGA, Släktarkiven 97:1, register över inkomna brev 1675.

⁴⁶⁰ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Husgärdet 4/4 1677, till MG DIG, Höjentorp 25/4 1677, till MG DIG, Husgärdet 23/5 1677, till MG DIG, Husgärdet 5/6 1677, till MG DIG, Husgärdet 21/6 1677, E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Lidköping 30/6 1675, med bifogad lista, till MG DIG, Läckö 27/6 1676.

⁴⁶¹ RA, DGS E 1513, kopia av Anders Granberg till Anders Stålhandske, Lindholmen 10/4 1678, i Anders Ollonberg till MG DIG, Uvered 31/1 1678, Anders Ollonberg till MG DIG, Uvered 24/6 1678; Quensel 1968–1969, s. 70.

⁴⁶² RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Husgärdet 26/4 1661, till MG DIG, Husgärdet januari 1664 (presenterat på Jakobsdal 28/1), till MG DIG, Läckö 7/12 1675, till MG DIG, Husgärdet 4/4 1677, till MG DIG, Husgärdet 20/9 1677, E 1530, Wilhelm Johan Quensel till MG DIG, odaterat (1678, ligande med brev från detta år).

⁴⁶³ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Husgärdet 11/9 1656, E 1640, relation angående besvärsposter undertecknad Sigge Torsson, Läckö 8/2 1656.

⁴⁶⁴ Krigsarkivet, Rullor 1620–1723 1657:1, fol. 147r, 1658:3, fol. 159r, 1659:3, fol. 85r, 87r, 121r; RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, odaterat (före 8/3 1676, i fascikel med brev från detta år; citerat härifrån).

⁴⁶⁵ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Husgärdet 26/4 1661, till MG DIG, Husgärdet januari 1664 (presenterat på Jakobsdal 28/1), E 1514, extrakt av MG DIG:s brev till hauptmannen Tore Olofsson Ollonberg och andra betjänter 1660–1662 (liggande i fascikel med brev från 1660), E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, häradstinget i Örslösa 28/5 1662, till MG DIG, Läckö slott 24/7 1662.

befattning där en militär bakgrund och medföljande auktoritet kunde vara värdefull.⁴⁶⁶ Drygt tre år senare sattes han av De la Gardie i hauptmannens ställe, till dess en ny sådan kunde anställas. Bråms menade att han ”ickie stort vaann, ähr mädh en sådan tjänst, att vmgåås”, men han fick hjälp av befallningsmannen Sigge Torsson, som skulle ha inseende över grevskapets fogdar och tillsammans med Bråms tog emot den förre hauptmannens ”skriffter och beskieder”.⁴⁶⁷ Han begärde också att få behålla tjänsten som slottsloven den dag en ny hauptman skulle tillsättas. Näste innehavare av tjänsten blev dock Bråms själv, som titulerades hauptman 1674.⁴⁶⁸

Ännu en hauptman som tidigare haft inseende över De la Gardies gods var Per Larsson. Han hade till en början gjort karriär i den statliga förvaltningsapparaten och hade befattningar vid landsstaten i Östergötland, Lennart Torstensons fältkansli i Tyskland och artilleriet i Stralsund innan han 1645 blev ränt- och proviantmästare i Greifswald. Åren 1653–1660 innehade han samma tjänst i Göteborg, utöver uppdraget som krigskommissarie vid armén mot Norge 1657, då han bland annat lånade upp pengar till krigsmaktens behov.⁴⁶⁹ Snart engagerades han dock i De la Gardies förvaltning genom att arrendera Skålltorpsgodset, som greven kort tid dessförinnan köpt och som Per Larsson dessutom erhöll pantsäkerhet i.⁴⁷⁰ År 1662 blev han arrendator av Höjentorps-, Skålltorps- och vederlagsgodsen på fem års tid, ett arrende som året därpå utökades till att omfatta Läckö grevskap och övriga gods i Västergötland. Han behöll arrendet till 1666 och fick samtidigt åtskilliga gånger i uppdrag av greven att låna upp stora summor pengar, vilket han gjorde med hjälp av kontakter i Göteborg och sin bror i Stockholm.⁴⁷¹ Hans förmåga att skaffa fram pengar tycks ha varit viktig, då han inför De la Gardie påpekade att han behövde bevara sin kredit för att i framtiden kunna göra greven någon tjänst.⁴⁷² I gengäld förlitade han sig på greven i hoppet om att bli hjälpt till

---

⁴⁶⁶ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Husgårdet 3/6 1669, E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 1/12 1670, E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 28/5 1669. För Bråms verksamhet som slottsloven se även RA, DGS E 1358, brev från Olof Bråms till MG DiG 1669–1672.

⁴⁶⁷ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Läckö 16/10 1672 (det första citatet härifrån), E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, Läckö slott 23/10 1672 (det andra citatet härifrån).

⁴⁶⁸ RA, DGS E 1358, Olof Rolandssons uppsats i Olof Bråms till MG DiG, Läckö 6/1 1675, E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, grevskapet 11/2 1674.

⁴⁶⁹ Riddarhusets arkiv (RHA), Sköldebrevsavskrifter 3B, nr 309; Elgenstierna 1925–1936, bd 3, s. 158.

⁴⁷⁰ Revera 1975, s. 98f, 153 not 107.

⁴⁷¹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Göteborg 21/4 1662, till MG DiG, Göteborg 6/6 1662, till MG DiG, Göteborg 23/7 1662, till MG DiG, Skålltorp 5/2 1663, med bifogade dokument, till MG DiG, Skålltorp 5/3 1663, till MG DiG, Skålltorp 19/3 1663, till MG DiG, Höjentorp 11/2 1664, till MG DiG, Höjentorp 25/2 1664, till MG DiG, Skålltorp 25/7 1665, till MG DiG, Skålltorp 31/8 1665, till MG DiG, Skålltorp 22/2 1666, till MG DiG, Skålltorp 31/5 1666, till MG DiG, Skålltorp 12/7 1666, till MG DiG, Skålltorp 20/9 1666, till MG DiG, odaterat (presenterat i Stockholm 19/3 1667).

⁴⁷² RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Göteborg 23/7 1662.

något bättre ämbete hos kronan.⁴⁷³ Efter arrendetiden, då han fortfarande förfogade över Skålltorp som förpantning, fortsatte hans strävan efter statlig tjänst. Han påminde greven om dennes löften till honom, bland annat om att få bli president i Göteborg efter sin svärfar, något som förmått honom att genom uppoffringar och oegennyttighet ”komma uhti Eders höggrefl: excell:z förskått”.⁴⁷⁴ I stället för att erhålla ett statligt ämbete utsågs han emellertid till ny hauptman över grevskapet med början år 1670.⁴⁷⁵ Vid det laget bör Per Larsson ha erhållit god kunskap om förvaltningen, och själv hade han vid arrendets ingående – dock utan resultat – menat att han som arrendator kunde ersätta både hauptman och befallningsman i grevskapet, eftersom han i stor utsträckning skulle fylla deras funktioner.⁴⁷⁶

Förutom de förvaltare som redan tidigare ansvarat för De la Gardies gods fanns det några som hade haft andra uppdrag i grevens tjänst innan de fick en sådan anställning. En av dessa var Sigge Torsson, som omkring 1632 trädde i Jakob De la Gardies tjänst och sedan fortsatte hos sonen Magnus Gabriel De la Gardie.⁴⁷⁷ Han var landsskrivare i Läckö grevskap då han 1654 utsågs till befallningsman över grevskapsgodset, vilket motiverades med att hans långa, trogna och tillfredsställande tjänstgöring gjort honom meriterad för befordran.⁴⁷⁸ Johan Pedersson var i stället De la Gardies hovkassör då han fick fullmakt som befallningsman vid Höjentorp 1667. Som kassör vid den centrala ekonomiska förvaltningen hade han hand om grevens kontanta medel och skulle varje månad inkomma med sin räkenskap till kammarkontoret, vilket bör ha varit en viktig kvalifikation då han övertog administrationen av ett landbogods.⁴⁷⁹ Ett sådant samband är vid en första anblick mindre tydligt i Erik Palms fall. Palm hade antagits i De la Gardies tjänst sedan han fått reda på att greven sökte en tjänare som ”kunde förstå och omgåss medh jackter och galleijer till siöss, och elliest hwadh som till sådant wässede hörer”. Han hade nämligen lärt sig detta under sju år i Ostindien i holländsk tjänst, något han kunde bevisa med skriftliga intyg.⁴⁸⁰ Hans kunskaper verkar dock inte ha kommit till användning på det maritima området, för 1668 var han i stället trädgårdsmästare på Höjentorp – möjligen tack vare sina resor och Hollands status som trädgårdsodlingens centrum. Han fick dock fler uppgifter än dem som hörde till trädgårdsskötseln. Redan 1668

---

⁴⁷³ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 19/3 1663, till MG DiG, Höjentorp 3/9 1663.

⁴⁷⁴ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 20/9 1666, till MG DiG, odaterat (presenterat i Stockholm 19/3 1667; citatet härifrån), med bilagor, till MG DiG, Göteborg 7/8 1667; Revera 1975, s. 99.

⁴⁷⁵ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 28/9 1669, till MG DiG, Skålltorp 23/12 1669.

⁴⁷⁶ RA, DGS E 1421, lista med punkter angående arrendet i Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 5/2 1663.

⁴⁷⁷ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, grevskapet 26/6 1661, till MG DiG, Läckö grevskap 8/10 1667.

⁴⁷⁸ RA, DGS E 1219, MG DiG:s fullmakt för befallningsmannen Sigge Torsson, Läckö 8/9 1654.

⁴⁷⁹ RA, DGS E 1256, MG DiG:s fullmakt för kassören Johan Persson Öring, Stockholm maj 1667, MG DiG:s fullmakt för befallningsmannen Johan Pedersson, Stockholm 24/5 1667; Lindahl 1968, s. 11.

⁴⁸⁰ RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DiG, odaterat (liggande med brev från 1669 och 1670).

var han i befallningsmannens ställe närvarande vid en sockenstämma och fem år senare fick han i uppdrag att besikta en skog.⁴⁸¹ I samband med att den förre Höjentorpsfogden avsattes 1677 fick Palm ansvar för arbetet vid gården, och han verkar i praktiken ha fungerat som ny befallningsman över godset redan innan han följande år blev officiellt utnämnd.⁴⁸² Det sistnämnda skedde sedan hauptmannen Anders Stålhandske skrivit till De la Gardie att Palm skulle vara lämplig som ny landbofogde vid Höjentorp, så länge han kunde erhålla landboskrivarens hjälp med att uppbära räntan tills han blivit mer förtrogen med verksamheten.⁴⁸³ Han gick därmed före Gustav Lundin, som hade meddelat Stålhandske att han var intresserad av tjänsten och enligt dennes brev till De la Gardie var van vid skrivande, bosatt i närheten och släkt med en annan av grevens tjänare.⁴⁸⁴ En successiv inskolning och långvarig tjänstgöring tycks alltså ha varit viktiga faktorer för en lyckad karriär som förvaltare.

Enligt Hainsworth var det ovanligt att engelska godsförvaltare avsattes eller gick över i en annan godsherres tjänst, i synnerhet på grund av svårigheten att finna kompetenta ersättare. Konflikterna mellan förvaltare och överhet var ofta små och tjänstgöringstiden lång, och i allmänhet avträdde förvaltarna endast på grund av ålder eller bristande fysik. Samtidigt fanns det vissa möjligheter att genom sitt herrskaps förmedling bli befordrad, exempelvis till en tjänst inom armén eller flottan.⁴⁸⁵ En annan bild ger Mats Hallenberg av 1500-talets svenska lokalförvaltning, där personalomsättningen var hög till följd av statsmaktens krav och kontroll. För ett lyckligt fåtal kunde dock fogdetjänsten möjliggöra en framgångsrik karriär. Fogdarnas militära kunskaper, lokalkännedom och auktoritet gjorde dem till lämpliga innehavare av befattningar inom krigsmakten. Att de hade erfarenheter från tingen och ofta var kunniga i lagen kunde dessutom bana vägen för senare anställning som häradshövding eller lagläsare. Andra lyckades i stället samla på sig tillräckligt med kapital för att bli framgångsrika borgare eller statliga arrendatorer.⁴⁸⁶ Huruvida tjänsten som förvaltare av ett adels gods i 1600-talets Sverige kunde ge utdelning i form av karriärmöjligheter har däremot

---

⁴⁸¹ E 1521, Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 27/11 1673; Landsarkivet i Göteborg (GLA), Eggby kyrkoarkiv C:1, s. 26; Åhrland 2006, s. 179.

⁴⁸² RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Husgärdet 23/5 1677, till MG DiG, Husgärdet 13/6 1677, E 1521, Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 5/4 1677, till MG DiG, Höjentorp 23/4 1677, E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, Tranum 14/3 1678, E 1640, Olof Rolandsson till MG DiG, Amundtorp 13/6 1677, till MG DiG, odaterat (efter 2/10 1678), till MG DiG, Torp 9/6 1680.

⁴⁸³ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, Höjentorp 4/4 1678.

⁴⁸⁴ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, roteringsplatsen i Kållands härad 17/4 eller 19/4 1678.

⁴⁸⁵ Hainsworth 1992, s. 29f, 41.

⁴⁸⁶ Hallenberg 2001a, s. 194–218, 291–294, 308–325; 2001b, s. 55f.

inte undersökts närmare, vilket motiverar en studie av de De la Gardieska förvaltarnas fortsatta karriärer, både inom och utanför godshushållet.

För majoriteten av De la Gardies förvaltare var befattningen som hauptman eller befallningsman en avslutande höjdpunkt i karriären, och det fanns flera som stannade länge i tjänsten och var aktiva in i slutet. En av dessa var Olof Bråms, som senast 1674 blev ordinarie hauptman och skötte denna tjänst parallellt med befattningen som slottsloven fram till 1676.⁴⁸⁷ Strax därefter försvagades hans krafter av sjukdom, men han behöll hauptmanstjänsten ännu ett drygt års tid innan han fick avträda några månader före sin död.⁴⁸⁸ En annan var befallningsmannen Sigge Torsson, som redan 1661 kallade sig en gammal tjänare och bad att få slippa befatta sig med räkenskaper och få en lugnare tjänst, då han var ”möödd och trött”.⁴⁸⁹ Hans begäran villfors två år senare, men år 1666 fick han ta över dispositionen av räntorna i grevskapet efter en inspektor som hade misskött sin tjänst.⁴⁹⁰ År 1672 fick han i uppdrag att ha inseende över grevskapets fogdar tills en ny hauptman kunde förordnas och ännu år 1674 – få år före sin död – var han aktiv i grevens tjänst som befallningsman.⁴⁹¹ Ytterligare en förvaltare som behöll tjänsten länge var Olof Rolandsson. Visserligen avsattes han 1677 från befattningen som befallningsman vid Höjentorp, då han inte lyckades fullgöra de utbetalningar han blivit ålagd, men efter att ha anhållit om en annan tjänst blev han från 1678 befallningsman över Kållandsö med Rackeby och Sunnersbergs gäll, en befattning som även benämndes slottsfogde.⁴⁹² Då De la Gardie efter reduktionen fick arrendera Läckö och Jönslanda ladugårdar med bönderna på Kållandsö blev Olof Rolandsson befallningsman under arrendatorn Tore Olofsson Ollonberg. När arrendetiden gick ut 1684 blev han tjänstlös och bad greven om en rekommendation till drottningen, som han hade hört skulle få förfoga över Läckö framöver och som han hoppades skulle kunna ge honom någon

---

⁴⁸⁷ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Läckö 2/5 1676.

⁴⁸⁸ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Husgärdet 11/4 1677, till MG DIG, Husgärdet 23/5 1677, till MG DIG, Husgärdet 26/6 1677, till MG DIG, Husgärdet 30/7 1677, till MG DIG, Husgärdet 20/9 1677, E 1530, Wilhelm Johan Quensel till MG DIG, odaterat (1678, liggande med brev från detta år), till MG DIG, saknad datering (1678, liggande med brev från 1673 och 1678), till MG DIG, Husgärdet 16/4 1678.

⁴⁸⁹ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 26/6 1661.

⁴⁹⁰ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 8/4 1663, till MG DIG, Läckö 18/8 1663, till MG DIG, grevskapet 2/9 1663, till MG DIG, grevskapet 27/12 1666, till MG DIG, Läckö 17/1 1667.

⁴⁹¹ RA, DGS E 1513, Anders Ollonberg till MG DIG, Uvered 26/7 1675, E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, Läckö slott 23/10 1672, till MG DIG, grevskapet 11/2 1674; *Svenska släktkalendern* 1967, s. 134.

⁴⁹² RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Husgärdet 13/6 1677, E 1503, räkning undertecknad Hans Mörk, Läckö 7/6 1681, och kopia av MG DIG till Olof Rolandsson, Läckö 26/11 1679, i Hans Mörk till MG DIG, Läckö 7/6 1681, E 1640, Olof Rolandsson till MG DIG, Amundtorp 13/6 1677, till MG DIG, odaterat (efter 2/10 1678), till MG DIG, Traneberg 4/12 1678.

tjänst där.⁴⁹³ Det är dock osäkert huruvida han lyckades erhålla någon ny anställning, och vid sin död 1697 bar han ännu titeln befallningsman.⁴⁹⁴ Hans efterträdare på Höjentorp sedan 1678, Erik Palm, kunde däremot fortsätta i tjänsten som befallningsman vid gården även efter reduktionen, då Maria Eufrosyne av Pfalz fick behålla den i sin livstid. Palm hade då uttryckligen bett De la Gardie om att få bli kvar, eller att i annat fall få en rekommendation till grevens son Gustav Adolf De la Gardie, och han innehade sin tjänst ännu 1684 och benämndes alltjämt befallningsman vid sin död.⁴⁹⁵

Långt ifrån alla De la Gardies förvaltare var långvariga trotjänare som utförde sitt uppdrag till grevens belåtenhet. Hauptmannen Anders Stålhandske innehade exempelvis sin befattning endast åren 1678 och 1679 och ställdes efter sitt avträde inför både bönders och anställdas klagomål.⁴⁹⁶ Då han ännu 1687 titulerades hauptman verkar han inte heller ha fått någon annan tjänst.⁴⁹⁷ Sven Hall var befallningsman på Höjentorp endast från 1662 till 1666, då han drabbades av anklagelser och mot sin vilja avsattes från tjänsten. Trots sina försök att åter erhålla anställning hos greven hade han ännu inte fått någon ny tjänst vid sin död 1672.⁴⁹⁸ Att Halls efterträdare som befallningsman, Jon Nilsson, redan efter några månader återgick till att endast vara gårdsfogde var dock en skenbar degradering. I själva verket tycks Jon snarast ha fungerat ställföreträdande, och hans frånträde motiverades med hans ålder och att ansvaret för såväl gården som landbogodset var för krävande.⁴⁹⁹ Ännu 1673 och troligen fram till sin död var han alltså gårdsfogde på Höjentorp.⁵⁰⁰ Det förekom dock även uppenbara misslyckanden bland förvaltarna, något som kunde få förödande konsekvenser. Sven Månsson Höök hade varit befallningsman vid Höjentorp sedan 1647 då hans förvaltning granskades åren 1661–1662 och det framkom att hans räkenskapsföring var bristfällig och att han hade ägnat sig åt förskingring. Han lyckades varken erlægga den pengasumma han blev ålagd att

---

⁴⁹³ RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 10/11 1683, E 1640, Olof Rolandsson till MG DiG, Källegården 31/3 1684, till MG DiG, Källegården 16/4 1684, med bifogat brev från Per Örneklo till Olof Rolandsson, Marieholm 5/4 1684.

⁴⁹⁴ GLA, Sunnersbergs kyrkoarkiv C:1, s. 446.

⁴⁹⁵ RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 23/10 1681, attest undertecknad Sigge Gunnarsson, Per Palm, Axel Quensel och Anders Jonsson, Höjentorp 19/10 1683, i Erik Palm till MG DiG, Höjentorp oktober 1683 (presenterat 26/10), Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 26/6 1684; GLA, Skaraborgs läns landskontor < 1900 EIIIa:5, s. 515; Fähræus 1936, s. 250.

⁴⁹⁶ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DiG, Lidköping 25/2 1680, till MG DiG, Lidköping 3/3 1680, till MG DiG, Filsbäck 4/5 1680.

⁴⁹⁷ Elgenstierna 1925–1936, bd 8, s. 28.

⁴⁹⁸ RA, DGS E 1421, kopia av MG DiG till Per Larsson (lit. B), Jakobsdal 22/11 1666, i Per Larsson till MG DiG, odaterat (presenterat i Stockholm 19/3 1667), E 1428, Sven Hall till MG DiG, Kyrkebo 31/5 1666, till MG DiG, Kyrkebo december 1666, till MG DiG, Kyrkebo 17/1 1667, E 1640, Johan Pedersson till MG DiG, Höjentorp 2/5 1672.

⁴⁹⁹ RA, DGS E 1256, MG DiG:s fullmakt för befallningsmannen Johan Pedersson, Stockholm 24/5 1667.

⁵⁰⁰ RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DiG, oläslig ort 10/11 1683, E 1640, Johan Pedersson till MG DiG, Höjentorp 20/3 1673, förteckning i Johan Pedersson till MG DiG, Höjentorp 3/4 1673.

betala eller hitta några godtagbara borgensmän och fick därför sitta fängslad på Läckö i fem års tid. Först efter trägna böner blev han frisläppt 1667, och han fick inte något nytt uppdrag av greven trots att han levde ännu 1679.⁵⁰¹

Tjänsten som förvaltare kunde för ett fåtal vara en språngbräda, liksom uppdraget som kunglig fogde under 1500-talet. Det har redan framgått att förvaltarna ofta satte sitt hopp om befordran till De la Gardie, och i vissa fall var detta ett framgångsrecept. Efter knappt åtta år som befallningsman vid Höjentorp fick Johan Pedersson De la Gardies fullmakt som borgmästare i Lidköpings nya stad, som grundats av greven och fram till reduktionen stod under hans makt. När Johan tillträdde ämbetet 1675 fick han också överta den förre borgmästarens tomt, hus och mark. Han skötte sitt ämbete ända till 1705 och övergick alltså efter några år till att verka på kungligt uppdrag, varmed hans position tryggades trots De la Gardies fall.⁵⁰² För andra tjänare kunde dock reduktionen innebära en svår motgång. Räfsten drabbade Läckö grevskap då Hans Mörk endast hade varit hauptman ett drygt år, och han beklagade sig över att hans företrädare inte ”wetat af så beswerlig tider, som sig förorsakade i min lilla tidh jag war hauptmann, som Gudh bettere alle olyckor stötte tilsammans”. Samtidigt hotades hans egna tillgångar av indragning på grund av pengasummor som inte levererats till kronan. Mörk hade dock hopp om att på De la Gardies rekommendation kunna bli inspektor över det indragna grevskapet, men detta infriades inte. I stället återgick han till en militär karriär och blev 1682 på nytt regementskvartermästare, denna gång vid artilleriet i Stockholm, för att senare avancera till kapten.⁵⁰³

I vissa fall framträder hos förvaltarna en tydlig ambition att göra en framgångsrik karriär, i vilken tjänsten som förvaltare endast var ett steg på vägen. Sedan Per Larsson blivit hauptman 1670 klagade han snart över det mödosamma arbetet och sin tilltagande ålder. I samband med att han lämnade uppdraget 1672 bad han De la Gardie att inte släppa honom

---

⁵⁰¹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Höjentorp 12/11 1663, kopia av MG DIG till Per Larsson (lit. C), Stockholm 15/1 1664, i Per Larsson till MG DIG, odaterat (presenterat i Stockholm 19/3 1667), Per Larsson och Nicolaus Sparman till MG DIG, Höjentorp februari 1664, E 1451, Sven Månsson Höök till Jon Bengtsson, Höjentorp 23/4 1647, till MG DIG, Höjentorp 5/9 1661, till Maria Eufrosyne av Pfalz, Höjentorp 5/9 1661, till MG DIG, Höjentorp 7/11 1661, till MG DIG, Läckö 19/3 1662, till MG DIG, ”aff medt fängellsse på Läcköö” 7/6 1666, till MG DIG, ”af mitt fengelse på Läcköö slott” 5/9 1667, till MG DIG, Hålltorp 5/10 eller 25/10 1667, E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Kollängen 14/6 1679, med bifogad handling, E 1640, Sven Månsson Höök till MG DIG, Läckö slott 23/3 1664 (bland Sigge Torssons brev); RA, Biographica H 38 a, Hök och Höök, Sven Månsson Höök till Erik Månsson Hasselgren, barnhuset 30/5 1663; Revera 1975, s. 44–48.

⁵⁰² RA, DGS E 1640, Johan Pedersson till MG DIG, Höjentorp 11/2 1675, till MG DIG, Höjentorp 3/4 1675; Nils Hjalmar Holmberg, *Lidköpings historia till 1860*, Lidköping 1946, s. 88f, 103; Hans Gilberg, *Akademisk avhandling om staden Lidköping i Västergötland*, översatt från latinet av Sven Blomgren, Skara 2000 (1 utg. 1744), s. 63.

⁵⁰³ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Mellby 2/3 1681, till MG DIG, Läckö 7/6 1681 (citatet härifrån), med bifogad räkning, till MG DIG, odaterat (1681, liggande med brev från januari 1680); Elgenstierna 1925–1936, bd 4, s. 531.

”handlöst” utan bistå med ett avskedspass, och som tidigare begärde han hjälp med att få tjänst hos kronan.⁵⁰⁴ Om han fick det är inte känt, men 1675 blev han överkommissarie när armén skulle inkvarteras i Bohuslän.⁵⁰⁵ Sedan han blivit påkommen med att ”han nu som för brukat dhe gamble streken och snillatt vndan militien” och därmed råkat ut för kungens vrede tog han dock sitt liv året därpå.⁵⁰⁶

En hauptman som lyckades bättre i sin karriärmässiga strävan var Tore Olofsson Ollonberg. Den brevskrivande unge adelsmannen Johan Ekeblad häcklade på 1650- och 1660-talen hans påstådda strävan att bli landshövding i Värmland, vilket antyder Ollonbergs ambitioner.⁵⁰⁷ Efter ett drygt decennium som hauptman bad han 1666 om att få avträda på grund av sin ålder och långa tjänstgöring. Samtidigt begärde han att få grevens avskedspass samt rekommendation och bistånd till att få en assessorstjänst i Bergskollegium. I gengäld lovade han att även fortsättningsvis ge underrättelse om tillståndet i grevskapet och fullgöra grevens befallningar.⁵⁰⁸ När Ollonberg samma år avgick fick han också ett rekommendationsbrev där hans trogna och flitiga tjänstgöring framhölls.⁵⁰⁹ Tanken var att han skulle efterträdas av De la Gardies sekreterare Erik Månsson Hasselgren, som officiellt utnämndes men inte hann tillträda innan han 1667 begick självmord.⁵¹⁰ Ollonberg fick därför på nytt hauptmanstjänsten, men 1669 och 1670 begärde han att få lämna denna med tanke på sin ålder. Samtidigt bad han greven, sin ”patron och befordrare”, om att hjälpa honom att bli assessor i Bergskollegium eller Göta hovrätt, då han ”störste dhelen af mine vnge åhr vthj dhenne tiensten till bracht hafuer”.⁵¹¹ Han fortsatte dock att utföra uppdrag åt De la Gardie, och hans efterträdare klagade över att ”mons^r Ållenberg blifuer i sin tienst som want”. Bland annat ledde han byggnadsarbetet vid Varnhems klosterkyrka, besiktade ägor, förhandlade med långivare och deltog i krigsförberedelserna i mitten av 1670-talet.⁵¹² Parallellt med detta

---

⁵⁰⁴ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Läckö slott 20/4 1671, till MG DIG, Skålltorp 2/5 1672, till MG DIG, Skålltorp 2/5 1672, till MG DIG, Katrineberg 30/5 1672 (citatet härifrån).

⁵⁰⁵ Elgenstierna 1925–1936, bd 3, s. 158.

⁵⁰⁶ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Lidköping 8/2 1676.

⁵⁰⁷ Se nedan, avsnittet ”Adelskap”.

⁵⁰⁸ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Jakobsdal 18/9 1666, till MG DIG, odaterat (1666, i fascikel med odaterade skrivelser), till MG DIG, odaterat (1666 eller 1667, i fascikel med odaterade skrivelser).

⁵⁰⁹ LUB, DGA, Släktarkiven, De la Gardie 88:1D, MG DIG:s dimission för Tore Olofsson Ollonberg, Stockholm 12/10 1666.

⁵¹⁰ Hedar 1935, s. 68–71.

⁵¹¹ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Kristinehamn 26/7 1667, till MG DIG, odaterat (efter 6/4 1669, liggande med brev från december detta år; citatet härifrån), till MG DIG, Rangeltorp 14/1 1670, till MG DIG, Läckö 16/2 1670, till MG DIG, odaterat (liggande med brev från februari och mars 1670), till MG DIG, Rangeltorp 31/3 1670, till MG DIG, Läckö 6/6 1670.

⁵¹² RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 28/4 1670 (citatet härifrån), E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Höjentorp 28/6 1670, till MG DIG, Ryrsoholm 12/12 1673, till MG DIG, Lidköping 27/4 1675, till MG DIG, Siggetorp 20/5 1675, med bilagor, till MG DIG, Traneberg 21/6 1675, till MG DIG, Lidköping 18/8 1675, till MG DIG, Siggetorp 8/9 1675, till MG DIG, Hälle 27/9 1675, till MG DIG, Göteborg

lyckades han utverka De la Gardies rekommendation till kungen om att bli häradshövding i Valle och Skånings härader i Västergötland, och han bad dessutom om grevens muntliga befrämjande och ytterligare bistånd i saken.⁵¹³ Tack vare detta fick han 1676 kunglig försäkran om dessa härader så fort de blev lediga. Anders Granberg lyckades dock få fullmakt på samma tjänst 1677, och först året därefter uppdagades det tidigare löftet och Ollonberg kunde tillträda. Redan två år senare blev han emellertid ersatt av Granberg, och hans försök att med De la Gardies medling återvinna ämbetet – eller alternativt bli häradshövding på annat ställe – var förgäves.⁵¹⁴ Ollonberg erhöll emellertid ytterligare ett uppdrag, nämligen som kunglig arrendator av en del av det forna Läckö grevskap åren 1681–1684. De la Gardie ansåg att han skulle vara användbar, eftersom han hade god kunskap om godset, och såg samtidigt en möjlighet att behålla viss kontroll över sitt förlorade grevskap. Han lovade att inte låta någon ekonomisk skada drabba Ollonberg, vars många tjänster han ville visa sin tacksamhet för, och Ollonberg tackade i sin tur sin patron för dennes nåd.⁵¹⁵ När arrendetiden var slut krävdes han dock på den återstående avgiften, och då han ansåg att han endast hade lånat ut sitt namn och inte tjänat något på avtalet bad han De la Gardie om hjälp att bli befriad från kraven.⁵¹⁶ Det är osäkert om han verkligen fick något bistånd, och höjdpunkten i karriären var snarare häradshövdingtiteln, som senare användes på hans huvudbaner.⁵¹⁷

Adelskap

Som har framgått i studien av förvaltarnas familjebakgrund var den absoluta majoriteten av ofrälse härkomst. Undantaget utgörs av Anders Stålhandske, som tillhörde en lokal lågadlig släkt. Att tjänsten som förvaltare hos den yppersta eliten i förlängningen kunde leda till adelskap för särskilt dugliga individer har dock framhävts av Tom Söderberg.⁵¹⁸ Mycket

---

10/11 1675, till MG DIG, Aspberg 12/6 1678, med bifogat brev från Tord Bonde till Tore Olofsson Ollonberg, Stensholmen 10/6 1678, till MG DIG, Siggetorp 2/7 1678, till MG DIG, Aspberg 5/7 1678, till MG DIG, Aspberg 20/7 1678, till MG DIG, Aspberg 24/8 1678, med bifogat brev från Tord Bonde till Tore Olofsson Ollonberg, Öredal 22/8 1678, till MG DIG, Aspberg 20/10 1678, till MG DIG, Aspberg 5/11 1678.

⁵¹³ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö slott 16/3 1675, till MG DIG, Ryrsboholm 8/5 1675, till MG DIG, Lidköping 17/6 1675, till MG DIG, Ryrsboholm 13/9 1675.

⁵¹⁴ RA, Biographica O 4, Ollonberg, Karl XI:s öppna brev för Tore Olofsson Ollonberg angående häradshövdingetjänst, Göteborg 5/5 1676; RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Aspberg 1/6 1680, med bilagor, till MG DIG, Aspberg 10/8 1680, med bifogade kopior av fullmakter, till MG DIG, odaterat (efter sommaringet i Skånings härad 1680, liggande i fascikel med odaterade skrivelser); J. E. Almquist 1954–1955, del 1, s. 250f, 253, del 2, s. 97.

⁵¹⁵ RA, DGS E 1516, kopia av MG DIG till Tore Olofsson Ollonberg, Stockholm 23/4 1681, i Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Aspberg 2/5 1684, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Aspberg 10/5 1681, till MG DIG, Aspberg 29/5 1681, till MG DIG, Aspberg 7/10 1681.

⁵¹⁶ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Aspberg 2/5 1684, till MG DIG, Skara maj 1684, till MG DIG, odaterat (presenterat 26/6 1684).

⁵¹⁷ Se nedan, avsnittet ”Begravningskultur”.

⁵¹⁸ Söderberg 1956, s. 104–107.

riktigt finns det sådana exempel bland De la Gardies västgötska förvaltare, och deras väg till adlandet kan ge ytterligare insikter i den sociala mobilitetens förutsättningar.

Jakob De la Gardies hauptman på Läckö Tore Olofsson adlades med namnet Ollonberg 1648 och introducerades på Riddarhuset året efter.⁵¹⁹ Han började omgående bruka sitt nya namn och undertecknade redan 1648 som ”Tore Oluffson Ob”.⁵²⁰ I ett odaterat brev till Magnus Gabriel De la Gardie som han har signerat utan adelsnamnet, vilket innebär att det bör ha tillkommit före adlandet, kallar han greven sin ”högtmächtighe patron” och ber denne att vara hans ”promotor” hos drottningen. Det han åstundade var att få något – vad drottningen helst behagade – för de tjänster han gjort kronan. Det han åsyftade var att han hade utrustat och avlönat soldater samt gjort leveranser till Göteborgs garnison och skansarna under kriget mot Danmark, vilket dessutom hade föranlett fienden att bränna ned två av hans gårdar. Han framhävde sin tioåriga inspektion över kronans räntor i Läckö grevskap och försäkrade greven om sin fortsatta tjänstvillighet för den nåd han hoppades få njuta.⁵²¹ Det går visserligen inte att fastställa om det verkligen var De la Gardie som lyckades utverka adelskap åt Tore Olofsson genom att lägga in ett gott ord hos regenten efter sin tjänares uttryckliga begäran om bistånd. Åtminstone i den sistnämndes föreställningsvärld kunde emellertid greven fungera som befrämjare hos drottningen. Det som tyder på att så verkligen skedde är dels att De la Gardie vid den här tiden var drottning Kristinas gunstling, dels att det var just Tore Olofssons insatser i kriget – alltså precis det han själv framhöll i brevet till greven – som fick motivera nobiliseringen.⁵²² Det rörde sig i det här fallet om en tydlig patron–klientrelation, som sprungit ur Tore Olofssons gjorda tjänst hos De la Gardies far, och greven kan alltså även ha fungerat som sponsor hos drottningen. Det sistnämnda var i så fall en belöning som Tore Olofsson hade gjort sig förtjänt av genom sin uppvisade lojalitet och försäkran om framtida tjänst.

En annan förvaltare som blev adlad var hauptmannen Per Larsson. Han adlades med namnet Gripenwaldt 1675 och introducerades på Riddarhuset samma år.⁵²³ I sköldebrevet nämns hans statliga tjänst i såväl civilförvaltningen som krigsmakten under 1630-, 1640- och 1650-talen, och i synnerhet att han som krigskommissarie vid armén mot norska gränsen i slutet av 1650-talet gjorde flera försträckningar åt kronan. För det sistnämnda hade han fått

---

⁵¹⁹ Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 553.

⁵²⁰ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 23/3 1648.

⁵²¹ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson till MG DiG, odaterat (senast 1648, liggande i fascikel med odaterade skrivelser).

⁵²² Fåhræus 1936, s. 31–67; *Riddarhusets vapensköldar*, bd 1, s. 335.

⁵²³ Elgenstierna 1925–1936, bd 3, s. 158.

Karl X Gustavs tillsägelse att få förbli i kunglig ynnest och bli ihågkommen. Adlandet motiverades därför med att han ännu inte hade fått åtnjuta det kungliga löftet och att han på sin ålderdom skulle få något att hugna sig med och en anledning att även fortsättningsvis tjäna kronan.⁵²⁴ Orsaken till att hans belöning kom så sent och just vid den här tiden skulle kunna vara förmedling från De la Gardies sida. Per Larsson bodde ännu på grevens gård Skålltorp och så sent som i april 1675 skrev han till denne sin ”patron” och tackade för det stipendium till utrikes resor som hans son fått.⁵²⁵ Vid den här tiden hade De la Gardie ännu ett stort inflytande hos den unge kungen Karl XI, vilket han mycket väl kan ha utnyttjat för att hjälpa sin tidigare tjänare.⁵²⁶ Även här är det alltså möjligt att en gammal tjänare kunde utnyttja sin personliga relation till De la Gardie i termer av klientskap för att få del av den kungliga nåden. Om så skedde är det ett exempel på att klientens belöning också kunde komma långt i efterhand, till skillnad från den skjuts framåt i sitt sociala avancemang som Tore Olofsson – troligen med De la Gardies hjälp – fick relativt tidigt i sin bana som hauptman. Karakteristiskt för patron–klientrelationer var nämligen en fördröjd ömsesidighet, som innebar att klienten redan från början var förpliktad att utföra tjänster, medan den belöning patronen kunde erbjuda främst var ett framtida mål.⁵²⁷ Detta förhållande är för övrigt synligt i båda fallen. Per Larsson hoppades nämligen få den resterande summan av sonens stipendium utbetalad flera år efter att han avslutat sin tjänst som hauptman, och Tore Olofsson bad om De la Gardies hjälp sedan han redan hade tjänat dennes far en längre tid.⁵²⁸

Ytterligare en hauptman kom i sinom tid att adlas, nämligen Hans Mörk. År 1687 blev han adlad med namnet Leijondahl, och introduktionen på Riddarhuset ägde rum 1689.⁵²⁹ Medan det finns indicier som knyter upphöjandet i adligt stånd i Tore Olofssons och Per Larssons fall till deras tjänstgöring hos De la Gardie och dennes inflytande hos regenten, är ett sådant samband inte närvarande när det gäller Hans Mörks nobilisering. De la Gardie hade nämligen avlidit året före och hade redan långt dessförinnan fallit i kunglig onåd och drabbats hårt av reduktionen, som dessutom innebar att Mörk förlorade befattningen som hauptman.⁵³⁰ I stället hade Mörk återgått till en militär karriär och uppnått kaptens grad då han tillsammans

---

⁵²⁴ RHA, Sköldebrevsavskrifter 3B, nr 309.

⁵²⁵ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 23/4 1675.

⁵²⁶ Georg Wittrock med bidrag av Tord O:son Nordberg, ”Magnus Gabriel De la Gardie”, i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 10, Stockholm 1931, s. 670f.

⁵²⁷ Persson 1992, s. 322f.

⁵²⁸ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 23/4 1675, E 1516, Tore Olofsson till MG DIG, odaterat (senast 1648, liggande i fascikel med odaterade skrivelser).

⁵²⁹ Elgenstierna 1925–1936, bd 4, s. 531.

⁵³⁰ RA, DGS E 1503, Hans Mörk till MG DIG, Läckö 7/6 1681; Fåhræus 1936, s. 263–274, 282–298.

med brodern Nils Mörckendahl – även han kapten – erhöll adelskap av Karl XI.⁵³¹ Sannolikt var alltså hans och broderns militära meriter det avgörande, inte den korta tid han ägnade åt godsförvaltning i De la Gardies tjänst. Det fanns alltså andra vägar till adelskap för före detta förvaltare, och en grundläggande förutsättning var att man hade gjort tjänster till kronan. Med förbehåll för svårigheterna att avgöra de närmare orsakerna bakom de enskilda förvaltarnas adlande finns det dock tecken på att relationen till De la Gardie åtminstone kunde fungera som en genväg för uppåtsträvande individer att vinna inträde på Riddarhuset.

Adelskap medförde självfallet en generellt sett höjd social status, och dess betydelse för möjligheterna att manifesteras sin ställning kommer att diskuteras utförligare i kommande avsnitt. Som uppkomlingar i ett annat samhällsstånd hade dock de nyadlade stundtals en utsatt position, vilket kan belysas med utgångspunkt i Tore Olofsson Ollonbergs ställning som adelsman. Genom att hans vägar korsades med den bekante brevskrivaren Johan Ekeblad har denne ädlings syn på Ollonberg bevarats åt eftervärlden. Ekeblad, själv tillhörande en gammal ätt, hade en nedlåtande och förlöjligande syn på ofrälse och nyadliga ämbetsmän.⁵³² Det är alltså inte förvånande att Ollonberg genomgående benämns med sitt patronymikon i stället för sitt adelsnamn i Ekeblads brev. När Ekeblad 1653 fick höra att hans bror Claes hade givit Ollonberg en örfil svarade han att det förmodligen var förgäves, då ”många tillförne deras omak på honom förlorat hava”. Visserligen skulle Ollonberg ha kunnat klaga inför De la Gardie, men denne betraktade honom som en ”vocativus” (skälm) och skulle antagligen inte ha brytt sig.⁵³³ Ollonberg blev tydligen upprörd över skymfen och ville försvara sig inför rätta, men Johan Ekeblad tyckte att ”det kommer något ovan för att blifva citerad till hofrätt för en örefils skull”.⁵³⁴ Han mindes också att Ollonberg inte hade gjort mycket väsen av sig då han två år tidigare blev slagen hos Ture Turesson på Traneberg. Ekeblad kunde lugna sin bror, som oroade sig för att bli förtalad hos De la Gardie. Greven hade ”mest lett åt hans klagomål och tyckt nästan som vore rätt för den narren” och svarat att Ollonberg kunde försöka ge igen om han kände sig kränkt.⁵³⁵ Enligt Ekeblads utsago hade alltså även De la Gardie en förringande syn på sin tjänare.

Att Ekeblad såg ned på uppkomlingen Ollonberg skiner igenom i hans brev, och den nära relationen till De la Gardie fungerade i detta sammanhang närmast hämmande i

---

⁵³¹ Elgenstierna 1925–1936, bd 4, s. 531.

⁵³² Norrhem 1993, s. 39.

⁵³³ *Johan Ekeblads bref*, del 1, s. 237f (citert enligt Ekeblad 2004, s. 82).

⁵³⁴ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 31/3 1653; *Johan Ekeblads bref*, del 1, s. 247 (citertet härifrån).

⁵³⁵ *Johan Ekeblads bref*, del 1, s. 249 (citert enligt Ekeblad 2004, s. 83).

statushänseende. Ollonberg framstår som totalt avhängig sin grevlige herre, som inte ens hade respekt för honom eller tog notis om hans klagan. Ytterligare ett exempel på Ekeblads inställning är då han 1653 vidarebefordrade rykten om att Ollonberg skulle bli avsatt på grund av klagomål och noterade att Ollonberg därefter knappast skulle kunna bli landshövding i Värmland. Glädjen över denna motgång för uppkomlingen delade Ekeblad med presidenten i Göteborg, som hade sagt sig vilja sälja sina gods i landskapet hellre än att låta dem hamna under Ollonbergs styre.⁵³⁶ Ännu tio år senare kunde Ekeblad hänvisa till Ollonbergs misslyckade strävan efter landshövdingedöme.⁵³⁷ I ett annat sammanhang påtalade han Ollonbergs opålitlighet.⁵³⁸ När denne stod i konflikt med byggmästaren Frans Stimer på Läckö kunde Ekeblad meddela att De la Gardie fann stort nöje i saken och inbillade Stimer att Ollonberg, ”så vida som han numer var en cavalier, hade i sinnet att låta fodra ut’en till att slåss med honum, hvilket har mycket väl behagat byggmästaren” – ytterligare ett exempel på hur en bördssstolt adelsman kunde roa sig åt en uppkomlings statusanspråk.⁵³⁹

Äktenskap

Under 1600-talet hade äktenskapet stor betydelse för den sociala mobiliteten, vilket berodde på kvinnornas egendoms- och tjänsteförmedlande roller. Den förstnämnda hade sin grund i att den fasta egendom som en hustru erhöll genom arv i allmänhet kom under hennes mans disposition, varmed jorden i praktiken överfördes mellan olika män eller släkter. Den tjänsteförmedlande funktionen tog sig i stället uttryck i fenomenet konservering, som innebar att män gifte sig med sina företrädares döttrar eller änkor för att kunna få en tjänst. En förutsättning för det sistnämnda var dock att männen hade den nödvändiga kompetensen.⁵⁴⁰ Utöver detta kunde ett gott äktenskap höja individens sociala status genom att möjliggöra en ställning och ett umgänge i lokalsamhället, liksom erbjuda fördelaktiga kontakter som i förlängningen kunde främja den sociala rörligheten.⁵⁴¹

Den ovan beskrivna förmedlingen av egendom, tjänst och anseende via giftermål kan betraktas som delar av utbytet i de nätverk som förvaltarna byggde upp. Förhållandevis ofta

---

⁵³⁶ *Johan Ekeblads bref*, del 1, s. 265, 270f (även i Ekeblad 2004, s. 95f).

⁵³⁷ *Johan Ekeblads bref*, del 2, s. 375f.

⁵³⁸ *Johan Ekeblads bref*, del 1, s. 387 (även i Ekeblad 2004, s. 141).

⁵³⁹ *Johan Ekeblads bref*, del 2, s. 215 (citatet härifrån); Fabian Persson, ”Bättre livlös än ärelös. Symbolik och sociala funktioner i stormaktstidens dueller”, i *Scandia* 65:1 (1999a), s. 24f.

⁵⁴⁰ Maria Sjöberg & Maria Ågren, ”Egendom, kön och förändring”, i Maria Ågren (red.), *Hans och hennes. Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*, Opuscula Historica Upsaliensia 30, Uppsala 2003, s. 18–24; H. Ågren 2006, s. 64f, 94; Simander & Ågren 2007, s. 218.

⁵⁴¹ Åström 1950, s. 207–216; Stenroth 1965, s. 67; Svante Norrhem, *Kvinnor vid maktens sida 1632–1772*, Lund 2007, s. 115–146.

ingicks äktenskapen inom ramen för det aristokratiska hushållet, vilket naturligtvis hade ett samband med förvaltarnas umgänge, men även tyder på en vilja att bygga upp ett skyddsnät i en relativt utsatt position. I samband med att han blev hauptman gifte sig Tore Olofsson med företrädarens änka, varigenom han också kom i åtnjutande av hennes livstidsfrihet på gården Rangeltorp.⁵⁴² Befallningsmannen Johan Pedersson, som i början av sin tjänstgöring gifte sig med änkan efter slottsloven på Läckö, som också var dotter till en av grevskapets befallningsmän under Jakob De la Gardies tid, kunde på samma sätt överta livstidsfriheten på hemmanet Broby.⁵⁴³ När Olof Bråms blev slottsloven och senare hauptman var han däremot sedan mer än ett decennium gift med grevefamiljens före detta kammarpiga, som i likhet med sin make uppges ha åtnjutit grevens nåd sedan barndomen, vilket för Bråms kan ha varit en genväg in i hushållet.⁵⁴⁴ Det finns alltså tecken på att såväl tjänst som egendom kunde förmedlas via äktenskap inom det De la Gardieska hushållet, även om det endast finns direkta belägg för det sistnämnda.

Förvaltarnas giftermålsförbindelser var dock inte begränsade till godsmiljön. De knöt i själva verket kontakter med åtskilliga andra grupper genom sina äktenskap. Adliga giften ingicks dock uteslutande av förvaltare som själva hade denna rang. Ollonberg gifte sig till exempel andra gången 1670 med en dotter till en adlad borgmästare, vars söner var officerare. Detta bör ha utgjort en markering av Ollonbergs sociala avancemang, som han dessutom försökte förgylla genom att bjuda in De la Gardie med familj till bröllopet i Göteborg.⁵⁴⁵ Att äktenskap inom adeln även kunde fungera egendomsförmedlande framgår av att Anders Stålhandske, sedermera inspektor och hauptman, genom sitt äktenskap med en änka efter en västgötsk adelsman kom i besittning av säteriet Ölanda och kunde sätta bo där.⁵⁴⁶

⁵⁴² Äktenskapet ingicks mellan 1632 och 1636 (Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 553; Szabad (red.) 2008, del 2, s. 693) och enligt senare uppgifter om Ollonbergs tjänstgöringstid bör han ha blivit hauptman 1635 eller 1636 (RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 26/10 1664; LUB, DGA, Släktarkiven, De la Gardie 88:1D, MG DIG:s dimission för Tore Olofsson Ollonberg, Stockholm 12/10 1666). Om Rangeltorp se RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 16/7 1657, med kopior av MG DIG:s och Jakob De la Gardies frihetsbrev för Tore Olofsson Ollonberg, Läckö slott 5/6 1654, respektive Måns Börjesson, Skara 2/4 1629.

⁵⁴³ RA, DGS E 1219, MG DIG:s brev om Tore Olofsson Ollonbergs lön, Höjentorp 13/9 1654 (i tre exemplar), E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 31/3 1669, E 1640, rote- och mantalslängd 1678 i Erik Palm till MG DIG, Höjentorp 10/5 1678; GLA, Lidköpings rådhusrätts och magistrats arkiv FIIa:1, s. 421–424, 431–434, FIIa:2, s. 85–87; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 46; Carl C:son Kjellberg, ”Per Olofsson i Källstorp och några av hans efterkommande”, i *Släkt och hävd* 1980:3, s. 141.

⁵⁴⁴ RA, DGS E 1530, Wilhelm Johan Quensel till MG DIG, odaterat (1678, liggande med brev från detta år), E 1640, relation angående besvärsposter undertecknad Sigge Torsson, Läckö 8/2 1656.

⁵⁴⁵ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 4/3 1670; GLA, Göteborgs Gustavi eller Domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv C:1, vigda år 1670; Elgenstierna 1925–1936, bd 7, s. 185f.

⁵⁴⁶ GLA, Eggby kyrkoarkiv C:1, s. 26; Elgenstierna 1925–1936, bd 4, s. 734. Se även nedan, avsnittet ”Boende”.

Endast en förvaltare gifte sig med en kvinna ur prästeståndet, nämligen Olof Rolandsson. Att han själv kom från ett kyrkoherdehem förklarar dock hans äktenskap med en domprostdotter från Skara, vars syskon antingen var prästmän eller gifta med sådana.⁵⁴⁷ En grupp som flera förvaltarhustrur hämtades ur var däremot borgerskapet, vilket gav en värdefull förankring i de omkringliggande städerna. Ollonbergs första hustru var i det första av sina tre äktenskap gift med en borgmästare i Lidköping. Tack vare detta särbehandlades enligt Sigge Torsson hauptmannens brev genom att slippa igenom utan betalning vid posten i Lidköping, som då förestods av Ollonbergs svägerska – en änka som genom giftermål tycks ha varit besläktad med den nämnde borgmästaren.⁵⁴⁸ Även i sitt tredje och sista äktenskap 1674 knöt Ollonberg kontakter med de närbelägna städernas borgerskap, denna gång genom att äkta dottern till en köpman i Göteborg.⁵⁴⁹ Detsamma gjorde Johan Pedersson, då hans första hustrus syskon och deras närmaste släkt var etablerade borgare i Lidköping och Göteborg.⁵⁵⁰ Att liknande kontakter åtminstone kunde ge förvaltarna hopp om befordran framgår av att Per Larsson efter sitt andra giftermål med dottern till en president i Göteborg hoppades på De la Gardies hjälp att få tillträda sin avlidne svärfars ämbete – dock utan resultat.⁵⁵¹

Förvaltarnas hustrur kan emellertid inte endast betraktas som medel för sina mäns ambitioner. Svante Norrhem har i en studie av 1600- och 1700-talens svenska riksrådshustrur visat på den makt dessa kvinnor besatt. För sin släkts eller sitt hushålls räkning kunde de nämligen fungera som en informell maktresurs, bland annat genom eget utnyttjande av sina kontakter.⁵⁵² På samma sätt var förvaltarhustrurna viktiga aktörer i de nätverksrelationer som formades mellan deras män och herrskapet. Att valet av hustru även kunde angå De la Gardie framgår tydligt av att den före detta hauptmannen Ollonberg 1670 bad om grevens samtycke till sitt förestående äktenskap med Brita Silfverlås.⁵⁵³ Enligt Arnold Soom var det dessutom vanligt på svenska herremäns estländska gods att förvaltarens hustru fungerade som värdinna

⁵⁴⁷ Warholm 1871–1874, del 1, s. 52.

⁵⁴⁸ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till Conrad Quensel, Ettrum 17/7 1661; Elgenstierna 1925–1936, bd 7, s. 299. Borgmästaren hette Asmund Olofsson Liedberg medan änkans man hette Per Asmundsson, och hon uppges ha varit mor till postmästaren Erik Asmundsson Liedberg (Ernst Grape, *Postkontor och postmästare*, Stockholm 1951, s. 283).

⁵⁴⁹ VaLA, Göta hovrätt. Huvudarkivet EXIa:16, nr 1361, Tore Olofsson Ollonberg till Göta hovrätt, Aspberg 29/10 1682, med Karl XI:s dispens för Tore Olofsson Ollonberg att träda i ofrälse gifte, Stockholm 10/9 1674, och Tore Olofsson Ollonbergs morgongåvobrev (lit. C), Ryrsboholm 21/10 1674; Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 553. Se även ovan, avsnittet ”Kontakter med personer i lokalsamhället och det högdliga hushållet”.

⁵⁵⁰ GLA, Lidköpings rådhusrätts och magistrats arkiv FIIa:1, s. 421–424, 431–434, FIIa:2, s. 85–87.

⁵⁵¹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, odaterat (presenterat i Stockholm 19/3 1667); Elgenstierna 1925–1936, bd 7, s. 371.

⁵⁵² Norrhem 2007.

⁵⁵³ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 4/3 1670.

eller fatburshustru.⁵⁵⁴ Detta synes ha varit fallet med befallningsmannen Erik Palms hustru Christina Ingelsdotter Dufva, som 1683 var avlönad fatburshustru vid Höjentorp och tillsammans med maken förplägade förnåma besökare.⁵⁵⁵ I andra fall var förvaltarhustrurna inte officiellt anställda, men likväl engagerade i arbete med ölbrygging, textilproduktion, osttillverkning eller besiktning av klädförråd.⁵⁵⁶ Sådana tjänster var ibland frivilliga initiativ, förmodligen med målet att erhålla något annat i utbyte. Exempelvis lät Ollonbergs hustru 1648 genom sin man hälsa De la Gardie och hans hustru och samtidigt sända den sistnämnda en fjärdedels tunna färska ostron, och vid ett senare tillfälle lät hon föda upp en kronhind som hon tänkte ge till greven.⁵⁵⁷ Mycket riktigt hände det också att änkor efter förvaltare kom i åtnjutande av De la Gardies beskydd, som då befallningsmännen Sigge Torssons och Sven Halls änkor fick bo kvar på de hemman som männen haft på livstidsfrihet.⁵⁵⁸ Då deras män levde kunde hustrurna i stället fungera som medlare om något behövde utverkas av överheten. Sigge Torsson bad 1667, med hänvisning till sin långa tjänstgöring, om att bli förunnad ”eet stycke brödh” till underhåll i sin ålderdom.⁵⁵⁹ En dryg månad senare kunde han tacka De la Gardie för att denne meddelat ett gott utslag på den supplik som hans hustru rest upp till Stockholm med och dessutom givit hustrun en ”ähreskiänck” på resan.⁵⁶⁰ Ungefär samtidigt försökte Ollonbergs hustru förlänga makarnas innehav av hemmanet Vänsjö genom suppliker till greven, vari hon framhävde sin långa tjänst och fortsatta tjänstvillighet.⁵⁶¹ Då hade hon redan skrivit och bett De la Gardie att låta hennes man försvara sig inför rätta mot uppkomna klagomål, vilket också tilläts.⁵⁶² Det är alltså uppenbart att hustrurna spelade en roll för den sociala mobiliteten, då deras tjänster och förmedling kunde skydda och förbättra deras makars ställning och relation till herrskapet.

---

⁵⁵⁴ Soom 1954, s. 317–319; 1958, s. 105.

⁵⁵⁵ RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 10/6 1680, förteckning i Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 28/2 1683, Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 26/7 1683; GLA, Ekby kyrkoarkiv C:2, s. 301; Viktor Millqvist, *Svenska riksdagens borgarstånd 1719–1866. Personhistoriska anteckningar*, Skrifter utgivna av Personhistoriska samfundet 5, Stockholm 1911, s. 123.

⁵⁵⁶ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Läckö 13/12 1675, E 1503, Hans Mörk till MG DiG, Lidköping 8/6 1680, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till Maria Eufrosyne av Pfalz, Rangeltorp 24/9 1656, E 1515, till Maria Eufrosyne av Pfalz, Läckö slott 8/10 1663, E 1573, Anders Stålhandske till MG DiG, Ölanda 28/3 1679.

⁵⁵⁷ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 23/3 1648, E 1516, till MG DiG, Rangeltorp 31/1 1666.

⁵⁵⁸ RA, DGS E 1640, Johan Pedersson till MG DiG, Höjentorp 2/5 1672, förteckning i Johan Pedersson till MG DiG, Höjentorp 3/4 1673; *Svenska släktkalendern* 1967, s. 134; Olsson 1996, s. 19.

⁵⁵⁹ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, Läckö grevskap 8/10 1667.

⁵⁶⁰ RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 10/10 1667, E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, Läckö grevskap 8/10 1667, till MG DiG, Läckö 21/11 1667 (citatet härifrån).

⁵⁶¹ RA, DGS E 1516, Anna Persdotter Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 4/2 1667, E 1516, till MG DiG, Rangeltorp 4/4 1667.

⁵⁶² RA, DGS E 1515, Anna Persdotter Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 21/3 1665, E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 3/5 1666.

Boende

Under tidigmodern tid var huset och boendet ett viktigt sätt att manifestera status, då deras utformning med hjälp av symboliska medel kunde uttrycka individens självbild och samhällsposition. Detta gällde alla grupper i samhället, även om adeln ofta hade störst möjligheter att materialisera sin prestige i byggnadens form. Detta uttrycktes till exempel i det faktum att adelns säterier skulle vara ståndsmässigt bebyggda för att därigenom representera det stånd innehavaren tillhörde. Stora herresäten, gärna byggda i sten, var särskilt tydliga manifestationer av status och något som individen direkt förknippades med genom dessa gårdars funktion i titulerandet.⁵⁶³

Det finns flera uppgifter om karaktären hos de gårdar som förvaltarna antingen ägde själva eller hade möjlighet att disponera som De la Gardies tjänare. På gården Rangeltorp, som den ännu ofrälse hauptmannen Tore Olofssons hustru hade på livstidsfrihet, fanns redan omkring 1640 en huspredikant – en tydlig statusmarkör.⁵⁶⁴ År 1648 köpte hauptmannen några hemman i Fuxerna socken av kronan, där han sex år senare började bygga säteriet Ryrsoholm. Detta hade 1664 utrustats med ett stenhus, troligen i tegel, som var 15 x 11 meter stort och två våningar högt. Ollonberg lät dessutom anlägga en karpdam i parken intill.⁵⁶⁵ Att innehavet av Ryrsoholm och den intilliggande gården Haneström var statusfyllt märks också av att dessa egendomar framhävdes i texten på hans huvudbaner i Råda kyrka.⁵⁶⁶

Som lön- och beställningshemman i tjänsten fick Ollonberg och hans efterträdare Per Larsson nyttja gården Vänsjö.⁵⁶⁷ Enligt Ollonbergs och hans hustrus vittnesbörd hade egendomen dock endast bestått av förfallna hus då de tillträdde den, men de hade själva låtit förbättra gården och bygga 15 ”gode och laggille” hus på nytt, vilket antyder att den var väl utrustad.⁵⁶⁸ Gården övertogs sedan av den nye hauptmannen Per Larsson, som 1670 bad De la Gardie om material för att bygga ”et lijtet wakert huus” på Vänsjö, där han själv såväl som greven skulle kunna husera vid behov.⁵⁶⁹ Mycket riktigt fanns där tre år senare ”en tämbelig stor bygning” av trä, dock ännu utan tak, som efterträdaren Olof Bråms tyckte var överflödigt

---

⁵⁶³ Samuelson 1993, s. 148–150; Gudrun Andersson, *Stadens dignitärer. Den lokala elitens status- och maktmanifestation i Arboga 1650–1770*, Stockholm 2009, s. 107f.

⁵⁶⁴ Warholm 1871–1874, del 1, s. 247.

⁵⁶⁵ RA, Biographica O 4, Ollonberg, Tore Olofsson Ollonberg till Kungl. Maj:t, odaterat (efter 22/5 1665); Bo Björklund, *Göta älvdalen. Berättelser och bilder*, Älvängen 2016, s. 280.

⁵⁶⁶ Se nedan, avsnittet ”Begravningskultur”.

⁵⁶⁷ Revera 1975, s. 134.

⁵⁶⁸ RA, DGS E 1516, Anna Persdotter Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 4/2 1667, till MG DIG, Rangeltorp 4/4 1667 (citatet härifrån), Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 20/8 1670.

⁵⁶⁹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Tranum 17/11 1670.

för bönderna som då tagit över gården och som därför flyttades till Lidköping.⁵⁷⁰ Gården tycks dock ha varit eftertraktad även efter reduktionen, då häradshövdingen Anders Granberg ville få den som boställe.⁵⁷¹

Per Larssons huvudsakliga bostad var inte Vänsjö utan säteriet Skålltorp, som ägdes av De la Gardie men jämte underlydande gods var pantsatt till denne hauptman. En uppfattning om gårdens utseende ges i ett antal dokument från slutet av 1650-talet, då godset nyligen hade förvärvats av De la Gardie. Vid denna tid var Skålltorp en välskött egendom försedd med ladugårdar, dammar, träd- och humlegårdar, stengårdsgårdar och kvarn samt byggnader med dörrar, fönster, lås, spjäll, spisar, kakelugn och källare med annan lös inredning.⁵⁷² Även Per Larssons efterträdare Olof Bråms hade en ståndsmässig bostad, nämligen säteriet Husgårdet inklusive två torp på livstidsfrihet.⁵⁷³ I samband med en jordrannsaking år 1680 antyddes att det var försett med passande byggnader, då det jämfördes med ett annat ”nogorlunda bebyggt” hemman och fick behålla sin säterifrihet.⁵⁷⁴

När Anders Stålhandske blev hauptman hade han genom sin hustru kommit i besittning av säteriet Ölanda, som dock snart såldes till De la Gardie.⁵⁷⁵ Stålhandske kunde emellertid fortsätta bruka gården under sin tid i De la Gardies tjänst. Som inspektor lät han laga gårdsgårdarna samt bygga en ny lada och ”hallfft aff nyo” brygg- och torkhus under ett tak vid Ölanda. Dessutom fanns planer på att uppföra en ny huvudbyggnad.⁵⁷⁶ I samband med detta uppdagades dock ett misstänkt fall av förskingring, som vittnar om betydelsen av ekonomiska resurser då den sociala statusen skulle manifesteras. Då Erik Palm 1679 fick i uppdrag att undersöka vart bräderna från den nedmonterade Katrinebergsbyggnaden hade tagit vägen, berättade nämligen gårdsfogden att hauptmannen Stålhandske hade låtit föra dem till sin gård Ölanda för att fortsätta byggnadsverksamheten där, och att ytterligare bräder från Lerdala sågkvarn transporterats dit.⁵⁷⁷ Stålhandske erkände visserligen att han tagit fyra tolfter

---

⁵⁷⁰ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, odaterat (presenterat i Stockholm 25/3 1673; citatet härifrån), E 1573, bifogad lista i Anders Stålhandske till MG DIG, Lidköping 30/6 1675.

⁵⁷¹ RA, DGS E 1513, Anders Ollonberg och Hans Classon till MG DIG, Läckö 21/5 1681.

⁵⁷² RA, DGS E 1451, Gustav Ribbing Erikssons och Harald Posses besvärspunkter, Skålltorp 20/10 1658, i Sven Månsson Höök till Maria Eufrosyne av Pfalz, Höjentorp 23/10 1658, E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 8/3 1659 (med dubblett), med bifogade kopior av dokument; Revera 1975, s. 98f, 140, 153 not 108.

⁵⁷³ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Tranum 30/6 1676, E 1640, förteckning i Johan Pedersson till MG DIG, Höjentorp 3/4 1673.

⁵⁷⁴ RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp 22/1 1680 (citatet härifrån), till MG DIG, Höjentorp 10/6 1680.

⁵⁷⁵ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Läckö 16/12 1673; GLA, Eggby kyrkoarkiv C:1, s. 26; Elgenstierna 1925–1936, bd 4, s. 734; Revera 1975, s. 140.

⁵⁷⁶ RA, DGS E 1573, bifogad lista i Anders Stålhandske till MG DIG, Lidköping 30/6 1675.

⁵⁷⁷ RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DIG, Höjentorp 22/11 1679.

bräder till dörrar, fönster och portar, men att de varit odugliga och att han på samma sätt som De la Gardies andra gårdar ville iståndsätta Ölanda till grevens nytta – inte sin egen.⁵⁷⁸ Från 1670-talet stammar också Ölanda kapell, som från början troligen var jaktpaviljong eller gårdskapell.⁵⁷⁹

Hauptmännen kunde alltså bo som herremän, men även befallningsmännens boendestandard skilde ut sig från allmogens. Till exempel bodde Olof Rolandsson som befallningsman på gården Torp, där han lät uppföra ”en wacker stoor stuga, medh wind oppå”, som hauptmannen Bråms senare

ansåg vara onödig för de bönder som övertagit gården och i stället lämplig att flytta till en tomt i Lidköping.⁵⁸⁰ Vid sidan av Vänsjö var Torp också en av de gårdar som utpekades som tjänliga boställen åt kronans fogde efter reduktionen, vilket ytterligare antyder dess goda anseende.⁵⁸¹

Fig. 2. Ölanda kapell från 1670-talet, som under hauptmannen Anders Stålhandskes tid på gården troligen var jaktpaviljong eller gårdskapell. Foto: anonym, Wikimedia Commons, 2011.

Namnskick

Det finns ett samband mellan social mobilitet och huruvida individer antar eller byter släktnamn. Gudrun Utterström menar att antagandet av släktnamn under 1600-talet – då detta bruk ännu var i sin linda – kunde möjliggöra eller bekräfta individens sociala avancemang. I ett ståndssamhälle som var upptaget av hur det egna anseendet uttrycktes kunde viljan att förändra sin position manifesteras i namnet. Ofta var detta dessutom förbundet med en geografisk rörlighet, som gjorde särskiljande tillnamn praktiska.⁵⁸² Då de släktnamn som blev

⁵⁷⁸ RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Ölanda 13/12 1679 (1671 enligt felaktig senare påskrift).

⁵⁷⁹ Lars Thure Ljunghammar, ”Ölanda ’kapell’”, i *Svenska turistföreningens årsskrift* 1930, s. 333f; Sanfrid Welin, ”Ölanda kapell”, i *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift* 4:3–4 (1930), s. 112–120; Karling 1931, s. 370.

⁵⁸⁰ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DIG, Husgärdet 9/5 1677.

⁵⁸¹ RA, DGS E 1513, Anders Ollonberg och Hans Classon till MG DIG, Läckö 21/5 1681.

⁵⁸² Gudrun Utterström, ”Släktnamn och social identitet – en studie i svensk ståndscirkulation”, i Thorsten Andersson, Eva Brylla & Anita Jacobson-Widding (red.), *Personnamn och social identitet. Handlingar från ett Natur och Kultur-symposium i Sigtuna 19–22 september 1996*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 42, Stockholm 1998, s. 259–261.

vanligare under 1600-talet dessutom var ämnade för officiellt bruk, bör de kunna betraktas som utåtriktade manifestationer av den status individen hade eller strävade mot.⁵⁸³

Tre förvaltare – befallningsmännen Sigge Torsson, Jon Nilsson och Johan Pedersson – hade aldrig släktnamn. Dessa utgör emellertid undantag från det generella mönstret. Åtminstone två förvaltare bar ärvda släktnamn. Olof Rolandsson hade namnet Bure då han skrevs in som student i Uppsala 1645, kallade sig 1659 Burman och nyttjade i sigillet initialerna ORB. I övrigt använde han dock endast patronymikon.⁵⁸⁴ Anders Stålhandske bar visserligen patronymikonet Svensson, men använde själv endast sitt adliga namn.⁵⁸⁵ I ett par fall – Olof Bråms, som veterligen aldrig använde sitt patronymikon Johansson, och Sven Månsson Höök – är det oklart huruvida släktnamnen var ärvda eller antagna av förvaltarna själva.⁵⁸⁶ Den sistnämndes talande vapen – fågeln i hans sigill kan antas avbilda en hök – och en möjlig bror med samma släktnamn tyder dock på att namnet hade använts i släkten tidigare.⁵⁸⁷

En del förvaltare antog själva nya släktnamn, vilket kan diskuteras i termer av social mobilitet. Adelskap innebar således ett socialt upphöjande ackompanjerat av namnbyte, som då Tore Olofsson blev Tore Olofsson Ollonberg.⁵⁸⁸ Under större delen av 1600-talet var denna typ av tvåledade, tre- eller fyrstaviga adelsnamn på modet, då de markerade gruppstillhörighet och signalerade exklusivitet. Ibland hände det därför att individer antog sådana namn redan innan de eventuellt adlades.⁵⁸⁹ Hans Mörk använde som hauptman sin styvfars släktnamn, men hans sigill visade initialerna HMD.⁵⁹⁰ Bokstäverna antyder att han åtminstone tidvis nyttjade samma adelsklingande namn som sin bror Nils Mörckendahl. Detta kan betraktas som ett försök av de bågge officerarna att skilja ut sig från mängden, även om de i stället fick namnet Leijondahl när de sedermera adlades.⁵⁹¹ Även andra förvaltare antog nya släktnamn, men av mer modest art. Erik Palm, med det sällan använda patronymikonet Eriksson, upptog jämte sina bröder ett nytt släktnamn.⁵⁹² Även Sven Hall tog förmodligen

---

⁵⁸³ Lennart Ryman, *Salanus, Tunström och Sporrang. Tillnamnsbruk och framväxten av släktnamn i Uppland*, *Anthroponymica Suecana* 13, Uppsala 2002, s. 53.

⁵⁸⁴ RA, DGS E 1514, kopia av Olof Rolandsson Burman till Göta hovrätt, Jönköping 24/10 1659 (med dubblett), E 1640, brev från Olof Rolandsson; *Uppsala universitets matrikel*, bd 1, s. 106.

⁵⁸⁵ RA, DGS E 1573, brev från Anders Stålhandske.

⁵⁸⁶ Olof Bråms patronymikon nämns postumt i RA, DGS E 1530, Wilhelm Johan Quensel till MG DIG, odaterat (före 26/5 1678).

⁵⁸⁷ RA, DGS E 1451, brev från Sven Månsson Höök och Per Månsson Höök.

⁵⁸⁸ Se ovan, avsnittet ”Adelskap”.

⁵⁸⁹ Utterström 1998, s. 262f.

⁵⁹⁰ RA, DGS E 1503, brev från Hans Mörk.

⁵⁹¹ Se ovan, avsnittet ”Adelskap”.

⁵⁹² Se ovan, avsnittet ”Familjebakgrund”.

själv sitt namn, då han stundom benämndes Sven Hallsson och troligen hade omvandlat sitt ursprungliga patronymikon till ett mer statusfyllt släktnamn.⁵⁹³ I andra fall dröjde det till efterföljande generation innan släktnamn började användas. Sigge Torssons barn antog i unga år namnet Eneroth, vilket torde avspegla deras sociala ambitioner.⁵⁹⁴ Per Larsson – vars far kom från Greifswald och bar namnet Greiff – hade i sin tur söner som redan före faderns nobilisering kallade sig Gripenwaldt. Detta adelsklingande släktnamn blev alltså senare faderns formella adelsnamn, men det saknas belägg för att han själv använde det.⁵⁹⁵ Att Per Larssons söner, ännu utan adlig status, antog ett sådant namn var dock en tydlig markering av deras strävan att öka sin sociala status och leva som adelsmän.

Sigillmotiv

Under 1600-talet hade nästintill alla ståndspersoner sina egna sigill för att producera och bekräfta skriftliga handlingar, och då skriftbruket i samhället ökade blev det dessutom allt vanligare att bönder skaffade sig sådana. Sigillen kunde ha olika utformning och innehålla exempelvis initialer, monogram, bomärken eller andra bilder – däribland heraldiska, som kunde kompletteras med sköld, hjälm, hjälmtäcke och hjälmprydnad.⁵⁹⁶ Att föra vapen var under medeltiden förbehållet adeln och förknippat med hög social status, varför det under tidigmodern tid blev allt vanligare att även andra uppåttstigande grupper började bruka heraldiska motiv i sina sigill och överge sina tidigare bomärken, även om övergången inte behövde vara helt skarp.⁵⁹⁷ Med andra ord borde det vara möjligt att urskilja uttryck för social mobilitet i förvaltarnas sigillmotiv. Sigillens utformning kan dessutom betraktas som utåtriktade manifestationer av förvaltarnas sociala status, då de var synligt placerade utanpå brev som färdades långa avstånd och kunde cirkulera mellan åtskilliga individer.

Att sigillet motiv kunde förändras parallellt med en persons status indikerar Johan Pederssons byte av sigill under sin tid som befallningsman vid Höjentorp. På sina brev daterade 1667–1669 fäste han nämligen ett sigill med ett bomärke. Under perioden 1672–1675 brukade han i stället ett annat sigill med en heraldisk svan i en sköld med hjälm och

---

⁵⁹³ T.ex. RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Göteborg 23/7 1662, promemoria för Sven Hall undertecknad Per Larsson, Höjentorp 9/7 1664, E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 26/2 1663, E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, grevskapet 22/7 1663, till MG DiG, grevskapet 30/5 1667.

⁵⁹⁴ RA, DGS E 1398, brev från Jakob Siggesson Eneroth och Magnus Siggesson Eneroth.

⁵⁹⁵ RA, DGS E 1420, Johan Gripenwaldt till MG DiG, Skålltorp 16/6 1670, E 1421, Per Larsson till MG DiG, Läckö augusti 1670, till MG DiG, Skålltorp 23/4 1675; Elgenstierna 1925–1936, bd 3, s. 158.

⁵⁹⁶ Magnus Bäckmark, "Bondesigill i Västsverige 1752", i *Släktforskarnas årsbok* 2008, s. 41, 46f, 51.

⁵⁹⁷ Allan Tønnesen, "Lavadelens brug af bomærker", i Tommy P. Christensen, Jens Villiam Jensen, Vagn Skovgaard-Petersen & Allan Tønnesen (red.), *Slægter, skjolde, steder. Festskrift til Knud Prange 6. juni 1990*, Odense University Studies in History and Social Sciences 126, Odense 1990, s. 143, 153.

hjälm-täcke.⁵⁹⁸ Däremellan, den 5 augusti 1669, använde han sin hustrus förre mans sigill – även nyttjat av änkan efter dennes död – som visar en värja och en pistol lagda i kors i en sköld med hjälm, hjälm-täcke och hjälmprydnad.⁵⁹⁹ Det är alltså möjligt att hans eget sigill gick förlorat, och att han därför tog tillfället i akt att ersätta bomärket med ett mer statusfyllt heraldiskt motiv i det nytillverkade.

Fig. 3. Befallningsmannen Johan Pederssons bomärkessigill från 1667 (till vänster) och hans heraldiska sigill från 1672 (till höger). Förändringen i motivet återspeglar förmodligen en vilja att manifestera sin status i den nya tjänsten. RA, DGS E 1640, Johan Pedersson till MG DIG, Höjentorp 25/10 1667, till MG DIG, Höjentorp 25/1 1672. Foto: författaren, 2020.

Kopplingen mellan heraldiskt sigillmotiv och högre status är dock inte entydig. Befallningsmannen över Läckö grevskap Sigge Torsson använde 1659–1664 ett heraldiskt sigill med ett hjärta i en sköld med hjälm och hjälm-täcke. Sistnämnda år bytte han dock ut detta mot ett annat, som uppvisar ett bomärke i en sköld och som han använde ännu 1667. Detta år kan det ha förkommit, eftersom han under åren 1667–1671 nyttjade ett sigill som troligen tillhörde någon annan, då det innehåller initialerna GM. Parallellt började han 1669 att bruka sitt gamla heraldiska sigill, vilket han gjorde ännu 1674.⁶⁰⁰ Han tycks alltså under en tid med vilje ha ersatt detta med ett bomärkessigill, vilket talar mot att bomärken alltid hade lägre status än vapenbilder.

Några av förvaltarna hade på grund av sin tillhörighet till adeln sina heraldiska ättevapen i sigillet. Hit hör den vapenbild Anders Stålhandske nyttjade åtminstone 1677–1679, som utgörs av ett svärd i en sköld med hjälm, hjälm-täcke och hjälmprydnad – den sistnämnda i form av två horn och mellan dessa en arm hållande ett svärd.⁶⁰¹ Tore Olofsson Ollonberg, som adlades 1648, använde fyra olika sigill från detta år och fram till 1684 som

⁵⁹⁸ RA, DGS E 1640, brev från Johan Pedersson.

⁵⁹⁹ RA, DGS E 1516, Johan Pedersson till MG DIG, Höjentorp 5/8 1669. Den sista siffran i årtalet är oläslig, men att brevet är skrivet 1669 framgår av att Johan Pedersson gifte sig med Anders Nilsson Rases änka detta år (RA, DGS E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 31/3 1669). Att det rör sig om Rases sigill framgår vid en jämförelse med RA, DGS E 1531, brev från Anders Nilsson Rase och hans änka Anna Jönsdotter.

⁶⁰⁰ RA, DGS E 1640, brev från Sigge Torsson.

⁶⁰¹ RA, DGS E 1573, brev från Anders Stålhandske. Att det rör sig om en variant av det vapen som fördes av adliga ätten Stålhandske i Västergötland framgår av Bernhard Schlegel & Carl Arvid Klingspor, *Den med sköldebref förlänade men ej å Riddarhuset introducerade svenska adelns ättar-taflor*, Stockholm 1875, s. 297, och Elgenstierna 1925–1936, bd 8, s. 27. Det sigill han använde 30/6 1675 tillhörde förmodligen någon annan, då både initialerna och vapenbilden är annorlunda (RA, DGS E 1573, Anders Stålhandske till MG DIG, Lidköping 30/6 1675).

alla innehåller hans adliga vapen: tre ollon på stjälkar på ett berg i en sköld med hjälm, hjälmtäcke och hjälmprydnad, den sistnämnda i form av de tre stjälkarna med ollon placerade mellan två horn. Av de fyra sigillen användes åtminstone tre parallellt.⁶⁰² Även Ollonbergs hustru Anna Persdotter, som år 1665 hade ett eget sigill med sina initialer, använde 1665–1667 sin makes adliga vapen i ett sigill märkt med initialerna AOB.⁶⁰³ Efter hennes död kunde detta sedan övertas av sonen Anders Ollonberg.⁶⁰⁴ Hela familjen bidrog alltså till att framhäva den gemensamma statusen med hjälp av den adliga skölden i sigillet.

Att en stor del av förvaltarna nyttjade heraldiska motiv i sina sigill trots att de inte var adliga måste ses som en tydlig vilja att markera status. Att Johan Pedersson och Sigge Torsson under delar av sina liv använde sådana bilder har redan nämnts. Per Larsson fäste åren 1662–1672 ett sigill på sina brev som visar en grip i en sköld med hjälm, hjälmtäcke och en hjälmprydnad i form av tre blommor.⁶⁰⁵ Även Hans Mörk använde åren 1680 och 1681 ett heraldiskt sigill som troligen visar tre blommor i en sköld med hjälm, hjälmtäcke och en hjälmprydnad i form av en halvmåne. Dock använde han det sistnämnda året även ett sigill som uteslutande innehåller ett monogram.⁶⁰⁶ Sven Månsson Höök hade under åren 1647–1654 ett sigill med en fågel i en sköld med hjälm, hjälmtäcke och en hjälmprydnad i form av tre blommor. År 1658 hade han dock övergått till ett annat, som visar en människoliknande figur i en sköld med hjälm, hjälmtäcke och en hjälmprydnad i form av en fågel, vilket han brukade ännu 1667.⁶⁰⁷ Erik Palm använde åtminstone 1675–1684 ett heraldiskt sigill med ett träd i en sköld med hjälm, hjälmtäcke och hjälmprydnad. Åren 1683 och 1684 hade han emellertid samtidigt ett sigill med ett monogram som huvudsakligt motiv, precis som Hans Mörk.⁶⁰⁸ Trots detta är det tydligt att heraldiska figurer var vanligt förekommande i förvaltarnas sigill. Alla sådana motiv behövde dock inte ha en sköld, vilket Olof Rolandssons sigillmotiv under åren 1667–1684 är ett exempel på. Detta visar ett hjärta genomkorsat av två pilar och omgivet av fyra blommor.⁶⁰⁹ Sannolikt antog han själv detta vapen, eftersom en av hans bröder förde en annan heraldisk bild.⁶¹⁰

---

⁶⁰² RA, DGS E 1514–1516.

⁶⁰³ RA, DGS E 1515, Anna Persdotter Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 21/3 1665, till MG DiG, Rangeltorp 14/9 1665, E 1516, till MG DiG, Rangeltorp 4/2 1667, till MG DiG, Rangeltorp 4/4 1667.

⁶⁰⁴ RA, DGS E 1513.

⁶⁰⁵ RA, DGS E 1421. Vapnet kom att förändras något då han adlades 1675 (Elgenstierna 1925–1936, bd 3, s. 158).

⁶⁰⁶ RA, DGS E 1503, brev från Hans Mörk. Han kom att få ett annat vapen då han adlades 1687 (Elgenstierna 1925–1936, bd 4, s. 531).

⁶⁰⁷ RA, DGS E 1451, brev från Sven Månsson Höök.

⁶⁰⁸ RA, DGS E 1521.

⁶⁰⁹ RA, DGS E 1640, brev från Olof Rolandsson.

⁶¹⁰ *Svenska släktkalendern* 2018, s. 99.

Det har ovan framgått att Hans Mörk och Erik Palm parallellt använde heraldiska bilder och monogram som motiv i sina sigill. Ytterligare en av förvaltarna som hade ett monogramsigill var Olof Bråms, närmare bestämt under åren 1675–1677. Dessförinnan, under perioden 1664–1673, använde han ett annat sigill, som antingen synes ha innehållit ett monogram eller en enkel icke-heraldisk bild.⁶¹¹ Genom det förhållandevis anspråkslösa innehållet i sigillen skilde han alltså ut sig från majoriteten av förvaltarna, som nyttjade en heraldisk symbolik.

Alla förvaltare hade dock inte egna sigill. Befallningsmannen Sven Hall använde under åren 1665–1667 inte mindre än tre olika sigill, men alla dessa innehåller andra initialer än hans egna.⁶¹² Förmodligen är detta ett tecken på ett enkelt ursprung och en lägre social position jämfört med andra förvaltare. Inte heller sonen Hall Svensson tycks till en början ha ägt ett eget sigill, då han åren 1670–1675 använde tre andra personers sigill, däribland ett som tillhörde befallningsmannen på Höjentorp Johan Pedersson. Från 1675 till 1677 använde han dock ett eget heraldiskt sigill med sköld, hjälm och hjälmtäcke, vilket kan ha ett samband med att han detta år blev befallningsman och därför ville markera sin nya ställning.⁶¹³

Begravningskultur

Under svensk stormaktstid var begravningen, i synnerhet hos adeln, ett sätt att skapa social status och skilja ut sig från andra grupper i samhället eller markera skiljelinjer inom det egna ståndet.⁶¹⁴ Även om endast ett fåtal förvaltare uppnådde adlig rang bör alltså deras begravningskultur kunna bidra till kunskapen om hur de manifesterade och sökte förbättra sin sociala status.

Samhällets högre skikt lade under 1600-talet stora summor på att begrava sina döda ståndsmässigt för att därigenom visa upp familjens status.⁶¹⁵ Även av förvaltarnas brev framgår att omsorgen om avlidna familjemedlemmars begravningar var stor. Exempelvis skrev hauptmannen Olof Bråms 1677 att han hade måst sätta sig i skuld för sin hustrus begravning, varför han bad greven om att få sin lön.⁶¹⁶ Det finns även andra, mer konkreta exempel på att De la Gardie kunde bistå med ekonomisk hjälp då förvaltarnas närstående

---

⁶¹¹ RA, DGS E 1358.

⁶¹² RA, DGS E 1428, brev från Sven Hall.

⁶¹³ RA, DGS E 1640, brev från Hall Svensson. Att det rör sig om Johan Pederssons sigill framgår vid en jämförelse med RA, DGS E 1640, brev från Johan Pedersson. Om hans tjänst se nedan, avsnittet ”Omsorg om barnens framtid”.

⁶¹⁴ Alexander Engström, *Olikhetens praktiker. Adlig begravningskultur i Sverige c:a 1630–1680*, Studia Historica Upsaliensia 266, Uppsala 2019.

⁶¹⁵ Inga von Corswant-Naumburg, *Huvudbaner och anväpen under stormaktstiden*, Visby 1999, s. 70f.

⁶¹⁶ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Husgärdet 20/9 1677.

skulle begravas. Sven Månsson Höök tackade sålunda 1653 De la Gardies kassör för att denne bemödade sig om Hööks svåger stallmästaren Bengt Nilsson Rases begravning.⁶¹⁷ Anna Jönsdotter, änka efter den tidigare slottsloven vid Läckö Anders Nilsson Rase och senare omgift med befallningsmannen Johan Pedersson, bad 1666 greven att få sin mans lön för samma år, för att kunna begrava honom på ett tillbörligt sätt. Hon förklarade samtidigt att hon sökte grevens beskydd mot dem som ville ”misgynna” henne.⁶¹⁸ År 1658 kunde Tore Olofsson Ollonberg framföra sitt tack till De la Gardie för att denne på ett hedervärt sätt låtit begrava hans bror Reor Olofsson i Helsingör. Ollonberg skrev att han inte skulle kunna avtjäna en sådan välgärning, men att han skulle be Gud att belöna greven.⁶¹⁹ När sedan Ollonbergs hustru Anna Persdotter hade avlidit skrev änkemannen 1668 om sina knappa medel till att låta begrava henne. Han bad greven att ta detta samt den avlidnas långa och trogna tjänst i beaktande och ge sitt bistånd till en hedersam begravning, och försäkrade att han själv skulle förbli en underdånig, ödmjuk och trogen tjänare resten av livet.⁶²⁰ Som framgår av exemplen var den ekonomiska situationen och relationen till De la Gardie av stor vikt för möjligheterna att manifesteras social status. Utbytet i förhållandet gick åtminstone i idealfallet ut på att förvaltarna fick grevens ekonomiska hjälp mot trogen tjänst och tacksamhet. Ibland krävdes dock att fler delar av nätverket togs i anspråk i form av mellanhänder, vilket blir tydligt då Höök tackade De la Gardies kassör för dennes bemödanden till hans svågers begravning.

I många fall kunde alltså relationen till De la Gardie innebära att förvaltarnas anhöriga fick ståtligare begravningar än vad som annars hade varit möjligt. Förhållandet till greven kunde emellertid utnyttjas på andra sätt, vilket framgår av ett brev som De la Gardies sekreterare Wilhelm Johan Quensel 1678 skrev å sina egna och den avlidne hauptmannen Olof Bråms barns vägnar, av vilka han själv hade äktat en av döttrarna. Quensel meddelade när begravningen av hans svärfar skulle ske och försäkrade med sedvanlig blygsamhet att de efterlevande inte vågade hoppas på De la Gardies personliga närvaro, men att denna skulle ge stor tröst och att greven fick besluta vad han ville göra.⁶²¹ Detta vittnar åtminstone om hoppet att kunna förgylla den avlidnes begravning med grevens glans, och att relationen till De la Gardie potentiellt sett kunde bidra till att förhöja den dödes status.

---

⁶¹⁷ RA, DGS E 1451, Sven Månsson Höök till Arvid Andersson, Höjentorp 10/3 1653.

⁶¹⁸ RA, DGS E 1531, Anna Jönsdotter till MG DIG, Broby 8/5 1666.

⁶¹⁹ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö slott 10/12 1658.

⁶²⁰ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 19/11 1668.

⁶²¹ RA, DGS E 1530, Wilhelm Johan Quensel till MG DIG, odaterat (före 26/5 1678). Om Quensels äktenskap se nedan, avsnittet ”Omsorg om barnens framtid”.

Som har framhållits av Göran Stenberg var likpredikan en central del i 1600-talets begravningar i Sverige, och det var under detta sekel som genren hade sin storhetstid. Om det fanns efterlevande som var villiga att betala kunde de efteråt ges ut i tryck, men detta förekom endast bland ståndspersoner. Likpredikan, särskilt den tryckta, var enligt Stenberg ett sätt för de efterlevande att markera eller förhöja sin sociala ställning lika mycket som det var ett sätt att hedra den avlidna.⁶²² I en undersökning av hur 1600-talets godsförvaltare manifesterade sin sociala status är det alltså nödvändigt att ta hänsyn till denna sepulkrala retorik. Det hölls säkerligen likpredikningar över flera av förvaltarna, även om ingen tryckts eller bevarats till vår tid. Lyckligt nog finns det en bevarad likpredikan som ändå kan kasta ljus över hur de utnyttjades av förvaltarna för att manifestera status. Det rör sig om den predikan som superintendenten i Göteborg Ericus Brunnus höll över Tore Olofsson Ollonbergs mor i Göteborgs stadskyrka 1649. I dedikationen skrev Brunnus att de efterlevande hade bett honom att ”medhdeela” den likpredikan han hade hållit vid deras mors begravning, vilket han nu levtt upp till genom att den befordrats till trycket. På titelsidan betonas att begravningen i stadskyrkan ägde rum inför en folkrik församling. De efterlevandes namn är placerade på en framträdande plats precis i början av skriften, och först bland dessa nämns Tore Olofsson Ollonberg, hauptman över Läckö grevskap, med sin fru Anna Persdotter Ollonberg, varefter de andra barnen och två svärsöner nämns med sina respektive titlar.⁶²³ Ingen av dessa hade en lika framskjuten position som den nyligen adlade hauptmannen, varför det är troligt att det i första hand var han som bekostade tryckningen av likpredikan för att manifestera sin och familjens ställning i samhället.

Ytterligare en källa till förvaltarnas och deras familjers begravningskultur är föremål som bevarats i kyrkorna fram till nutiden, såsom gravstenar, begravningsvapen, epitafier och kistor. Enligt Peter Ullgren hade dessa objekt stor betydelse i dåtiden, eftersom kyrkorummet var en central offentlig arena i lokalsamhället. Föremålen där fungerade som ständigt närvarande maktsymboler, som tack vare sitt symboliska innehåll appellerade direkt till menigheten och inte fordrade läskunnighet. De fungerade dessutom bekräftande av den egna ständsidentiteten och var många gånger avsedda att sprida glans även över kommande generationer av familjen.⁶²⁴

---

⁶²² Göran Stenberg, *Döden diktar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen*, Stockholm 1998, s. 37, 51f, 348f.

⁶²³ Brunnus 1649.

⁶²⁴ Peter Ullgren, *Lantadel. Adliga godsägare i Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut*, Lund 2004, s. 30f.

Stormaktstidens gravhällar var i allmänhet gemensamma monument över en familj. Oftast var de gjorda av kalksten och försedda med utsmyckning och inskription. Inom adeln var de dock vanligast bland mellanskiktet och lägre grupper.⁶²⁵ Ingen gravsten över någon av förvaltarna har bevarats till i dag, men innan Sankt Nicolai kyrka i Lidköping brann 1849 fanns där en utsmyckad häll över den tidigare befallningsmannen och sedermera borgmästaren Johan Pedersson och hans två hustrur. Det som i synnerhet framhävdes i inskriptionen var mannens gudfruktiga leverne och att han ”warit kongl. borgmästare uti 31. år” i staden. Gravstället, som var beläget i koret, hade köpts redan under Johan Pederssons livstid, vilket visar en medveten strävan att manifestera sin ställning på en framträdande och statusfylld plats i kyrkan.⁶²⁶ När det gäller en annan av förvaltarna, Tore Olofsson Ollonberg, finns i stället flera familjemedlemmars gravmonument kvar. Dessa kan indirekt belysa vilket slags grav som anstod en framstående adlig hauptman. Det rör sig bland annat om Ollonbergs första hustrus tidigare make, Jakob De la Gardies befallningsman på Läckö Måns Börjesson – som alltså hade en befattning liknande den Ollonberg senare skulle få. Måns skulpterade kalkstensgravhäll, som bland annat avbildar en kransomgiven sköld, ligger i långhusets golv i Råda kyrka. Det som lyfts fram i inskriften och förmodligen uppfattades som statusfyllt är innehavet av gården Rangeltorp samt tjänsten som grevlig befallningsman och ståthållare på Läckö, det vill säga den personliga relationen till De la Gardie.⁶²⁷ Om en motsvarande gravhäll lagts över Ollonbergs egen grav är okänt, men enligt sonen Carl Ollonbergs gravsten i Fuxerna kyrka låg hans far och dennes fru begravda i Råda kyrka.⁶²⁸ Där hade modern Elisabet Ollonberg efter sin andre make Johan Leijonbielkes bortgång 1710 låtit förfärdiga en kalkstenshäll till dennes grav, som också ligger i långhusets golv.⁶²⁹ Att även Tore Olofsson Ollonbergs grav varit försedd med en sådan gravsten verkar alltså troligt, med tanke på hans samhällsställning och bruket i den övriga familjen.

Ett iögonfallande inslag i 1600-talets begravningskultur, främst förknippat med adliga individer, var bruket av huvudbaner som visade den avlidnas vapensköld och bars på stång i begravningsståget.⁶³⁰ Endast ett sådant begravningsvapen för en förvaltare i den undersökta gruppen har bevarats, och liksom i fallet med gravstenarna har det koppling till Tore Olofsson Ollonberg. Även här syns ett tydligt samband med ett etablerat bruk inom den adliga familjen,

⁶²⁵ Engström 2019, s. 256, 258.

⁶²⁶ GLA, Lidköpings församlingars kyrkoarkiv CI:1, s. 53/59, KI:3, s. 356 (citatet härifrån).

⁶²⁷ *Sveriges kyrkor*, Västergötland bd 1, häfte 2, s. 210f.

⁶²⁸ ”Gravhällar”, Svenska kyrkan i Lilla Edet, Fuxerna kyrka, 2016, <https://www.svenskakyrkan.se/lillaedet/gravhallar-i-vapenhuset> (hämtad 12/5 2021).

⁶²⁹ *Sveriges kyrkor*, Västergötland bd 1, häfte 2, s. 211.

⁶³⁰ von Corswant-Naumburg 1999, s. 17f, 60–62.

då huvudbaner också sattes upp över två av Ollonbergs söner samt hans sista hustrus andre man.⁶³¹ Efter Ollonbergs egen död hängdes ett skulpterat huvudbaner med bärstång – som alltså använts i begravningsprocessionen – upp i Råda kyrka. Det saknar i dag den ursprungliga bemålningen och domineras av Ollonbergs adliga vapen, under vilket det finns en kartusch som tidigare har burit följande inskrift: ”Kongl. Maj:ts tro-tienare och fordom häradshöfdinge uti Skaraborgs län. den wälborna herren herr Thore Olufsson Ollonberg til Ryssboholm och Haneström, hvilken i Herranom afsomnade d. 1 decembr anno 1690 på sin gård Haneström”.⁶³² Den adliga, heraldiska symboliken var direkt synlig för menigheten i kyrkan, och knöt enligt

Fig. 4. Den före detta hauptmannen Tore Olofsson Ollonbergs skadade huvudbaner från början av 1690-talet, ursprungligen upphängt i Råda kyrka, före restaurering. Foto (beskuret): Anders Roland, Riksantikvarieämbetet, 1900-talets början.

Peter Ullgren samman individen med ätten och ståndet.⁶³³ Den avlidnes status manifesterades emellertid också i den tillhörande texten. Här poängteras Ollonbergs adliga rang och hans tjänst hos kronan som häradshövding. Vidare nämns två sätesgårdar i hans ägo: Ryssboholm och Haneström. Sådana här fraser på begravningsvapen var enligt Ullgren tydliga sociala markörer.⁶³⁴ Ollonbergs huvudbaner, med sin kombination av visuella och textuella meddelanden, kan alltså betraktas som ett sätt att manifesteras och legitimera hans och familjens sociala uppgång.

En annan sorts minnestavlor över döda var epitafier, som inte ingick i en procession utan sattes upp i kyrkan antingen före eller efter begravningen – eller ibland redan innan personen avlidit. Förutom något slags motiv förekom ofta en längre text om personen.⁶³⁵ Liksom i fråga om gravstenarna har inga epitafier över de undersökta förvaltarna bevarats. I Sankt Nicolai kyrka i Lidköping fanns emellertid ett epitafium över borgmästaren Johan Pedersson, som hängde på korets södra vägg innan det förstördes i branden 1849. Enligt en

⁶³¹ GLA, Lidköpings församlingars kyrkoarkiv KI:3, s. 352; *Sveriges kyrkor*, Västergötland bd 1, häfte 2, s. 215–217; Gilberg 2000, s. 51; von Corswant-Naumburg 2006, s. 262–265.

⁶³² *Sveriges kyrkor*, Västergötland bd 1, häfte 2, s. 214–216; Lindahl 1999, s. 241; von Corswant-Naumburg 2006, s. 266f (citatet från s. 267).

⁶³³ Ullgren 2004, s. 233.

⁶³⁴ Ullgren 2004, s. 237f.

⁶³⁵ von Corswant-Naumburg 1999, s. 18.

beskrivning avbildade det ett ”mycket väl måladt” religiöst motiv inom ramen för en oval krans, som omgavs av lövverk, änglar, förgänglighetssymboler och annat rikt förgyllt bildhuggeriarbete. Inskriften lydde: ”Att främja Guds ära och dess helga tempels prydnad; samt betyga ett wisst uppståndelse hopp är detta upprättadt af borgmästaren i staden herr Joh: Pederson. A^o 1685”.⁶³⁶ Minnesvården hade alltså satts upp under Johan Pederssons livstid och bör ha signalerat borgmästarens status till stadsborna från sin framträdande plats i kyrkan.

Den kista vari den dödas lik placerades både avspeglade och skapade status, genom att fungera som ersättare för den sociala kroppen. Inom adeln skedde detta vanligtvis genom en praktfullt dekorerad utsida. Enligt de styrandes synsätt var detta ett problem, och under 1660-talet utfärdades kungliga bestämmelser om kistornas utsmyckning. Bland annat stadgades att kistor endast fick tillverkas av koppar eller trä och att de skulle göras i enkelt utförande, dock med möjlighet att sätta dit uppgifter om den dödas namn, titel, vapen och anor samt dödsballe och krucifix.⁶³⁷ Från samma tid, närmare bestämt 1669, stammar Anna Persdotter Ollonbergs kista från hennes begravning i Råda kyrka. Den är tämligen påkostad, med klotfötter, reliefutsmyckning på metallhöljet – bland annat i form av ett kors på locket – samt vapensköld och inskription. Det är tydligt att den var avsedd att visas upp i samband med begravningen, då den bekräftade den sociala status som den efterlevande maken upprätthöll. Denna enstaka bevarade kista ger alltså en fingervisning om hur en del förvaltare och deras närmaste familj använde smyckade kistor för att uttrycka sin position i samhället.

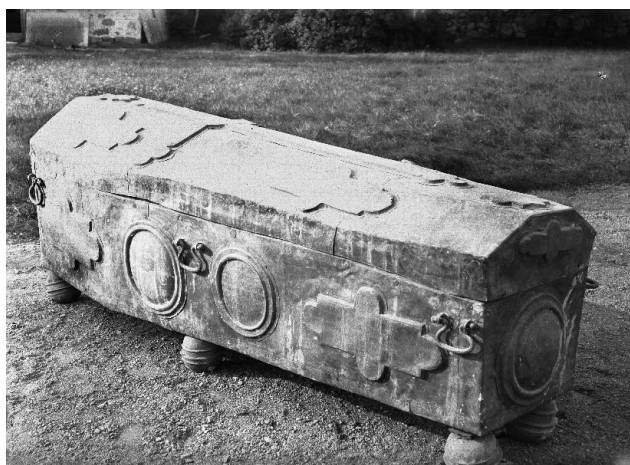

Fig. 5. Hauptmannen Tore Olofsson Ollonbergs hustru Anna Persdotters kista med utsmyckat metallhölje från 1669, tagen ur Råda kyrka. Foto: Anders Roland, Riksantikvarieämbetet, 1900-talets början.

De tydliga materiella statusdemonstrationer som kan knytas till förvaltarnas begravningskultur tycks ha haft ett samband med adelskap. Det är framför allt i kretsen kring den adlade hauptmannen Tore Olofsson Ollonberg som gravhällar, huvudbaner och påkostade kistor kan beläggas. Detta innebär dock inte att de övriga förvaltarnas sociala status inte manifesterades i samband med begravningar. Johan Pedersson, som blev borgmästare i Lidköping, lät under sin livstid förfärdiga ett epitafium över sig själv och köpa ett exklusivt gravställe i kyrkan. I förvaltarnas och deras anhörigas brev märks också en omsorg om att

⁶³⁶ GLA, Lidköpings församlingars kyrkoarkiv KI:3, s. 349 (citat från härifrån); Gilberg 2000, s. 51.

⁶³⁷ Ullgren 2004, s. 244f; Engström 2019, s. 54f, 227f, 235f.

begrava sina döda på ett ståndsmässigt – och följaktligen ofta kostsamt – sätt. Av stor betydelse var den nära relationen till De la Gardie – ibland förmedlad genom en mellanhand – som innebar att förvaltarna och deras familjemedlemmar kunde erhålla ekonomiskt stöd till begravningar mot att de i gengäld visade tjänstvillighet och tacksamhet. De la Gardies egen närvaro kunde dessutom i idealfallet förgylla en förvaltares begravningsakt och den statusfyllda positionen som grevens förvaltare kunde framhållas i texten på gravhällen.

Omsorg om barnens framtid

En viktig aspekt av individers strävan efter en mer framskjuten position i samhället är hur den uppnådda sociala statusen befästs och överförs till nästa generation. Under 1600-talet fanns det en rad möjligheter för personer ur samhällets övre skikt att redan i livstiden trygga sina efterkommandes position, i form av investeringar i jord, byggande av gårdar, knytande av band till mäktiga patroner och satsningar på utbildning. Detta var särskilt viktigt i en tid då manslinjens fortlevnad betydde mycket för släktens anseende, i synnerhet inom adeln.⁶³⁸ Förvaltare kunde naturligtvis utnyttja liknande strategier för att befästa familjens ställning, men deras situation hade också sina särskilda kännetecken. David Roger Hainsworth har visat att förvaltares familjemedlemmar också kunde få del av godsägarens patronage, till exempel genom att sönerna fick hjälp med utbildning eller befördran och att döttrarna fick anställning i adliga hushåll eller assistans med lämpliga giftermål.⁶³⁹ Med andra ord bör förvaltarnas barn ha haft synnerligen goda möjligheter att uppnå idealet av ett generationsöverbryggande klientskap.⁶⁴⁰ I själva verket kunde detta vara helt nödvändigt på grund av förvaltarnas osäkra position. Tore Olofsson Ollonberg fruktade nämligen att hans ovänner skulle förfölja hans hustru och barn, bespotta hans namn och eftertrakta hans tillgångar om han ”i hast aff folle” utan att De la Gardie i framtiden hjälpte hans familj.⁶⁴¹

Barnens roll i förvaltarnas relation till herrskapet kunde etableras tidigt. Att en adelstjänare lät en inflytelserik person stå fadder till en son kunde enligt Fabian Persson vara ett försök att säkerställa en framtida patron åt denne.⁶⁴² Ett troligt uttryck för detta var då Per Larsson 1668 skrev till De la Gardie att hans hustru fött en son och att han hade tänkt uppkalla denne efter grevens äldste son Gustav Adolf. Just därför passade han på att be greven vara vittne vid dopet, som ”icke kan skie vthan förnåme och christlige fälkz

---

⁶³⁸ Lappalainen 2007, s. 314f, 321.

⁶³⁹ Hainsworth 1992, s. 40.

⁶⁴⁰ Persson 1993, s. 54, 60.

⁶⁴¹ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö slott 16/2 1656.

⁶⁴² Persson 2002, s. 396.

wittnen”.⁶⁴³ Det är inte känt om De la Gardie verkligen stod fadder till sonen, men seden att uppkalla sina barn efter herrskapet var utbredd. Sigge Torssons söner Magnus och Jakob bar samma namn som greven och dennes far, vilka i tur och ordning haft Sigge i sin tjänst, och Erik Palm hade åtminstone fyra barn som var uppkallade efter medlemmar av den De la Gardieska familjen: Magnus Gabriel, Maria Eufrosyne, Gustav Adolf och Carl Magnus.⁶⁴⁴

Att hoppet om en säkrad framtid för barnen var inbäddat i denna namngivningssed framgår tydligt av föräldrarnas fortsatta omsorg om deras framgång, bland annat när det gällde utbildning. Att låta barnen gå i skola kunde enligt Alan S. Ross inleda en successiv uppåtgående social rörlighet, även om ekonomiska svårigheter ofta satte hinder i vägen.⁶⁴⁵ Sigge Torsson höll sina söner Magnus och Jakob i Skara skola, men när detta blev ekonomiskt påfrestande bad han greven om hjälp till deras försörjning. Om han fick något stöd är tveksamt, eftersom han snart tvingades låta den ene sonen lämna skolan på grund av sina otillräckliga tillgångar.⁶⁴⁶ Förvaltarnas ekonomiska ställning möjliggjorde dock skolgång för flera av deras barn, och även Sven Halls son Hall Svensson gick i skola en tid.⁶⁴⁷ Dessutom kunde en del söner idka universitetsstudier, vilket förutsatte en grundläggande skolgång.

Att gå vidare till högre studier var ett svårare steg, men inte desto mindre av stor betydelse för den sociala mobiliteten. Enligt Sven-Erik Åström kunde universitetet kanalisera en del av samhällets sociala rörlighet genom att göra präst- eller ämbetsmannabanan tillgänglig för personer ur lägre samhällsskikt.⁶⁴⁸ Det sociala arvet från fäderna var dock avgörande, och det kunde för 1700-talets kronofogdar möjliggöra universitetsstudier för barnen i högre utsträckning än för dem själva.⁶⁴⁹ Det är alltså inte förvånande att förvaltarna strävade efter att skicka sina söner till universitet och att de försökte dra nytta av relationen till De la Gardie i detta sammanhang. Ollonberg uttryckte till exempel i sitt testamente viljan

---

⁶⁴³ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 12/11 1668.

⁶⁴⁴ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, Läckö 18/8 1663, till MG DiG, Läckö grevskap 8/10 1667; Warholm 1871–1874, del 2, s. 150; Millqvist 1911, s. 123; Samuel E. Bring, ”’En svensk gudfruchtig fångas hiertröriga bref, skrifwit utur Siberien’ och något om fångarnas öfversättningsarbete”, i *Kyrkohistorisk årsskrift* 13 (1912), meddelanden och aktstycken, s. 168–172; Adam Lewenhaupt, *Karl XII:s officerare. Biografiska anteckningar*, Stockholm 1920–1921, del 2, s. 495; Lundqvist 1946–1975, bd 1, s. 259; Kjellberg 1980, s. 131f. Se även Olsson 1996, s. 25f. För namnen i den De la Gardieska familjen se Elgenstierna 1925–1936, bd 2, s. 226f.

⁶⁴⁵ Ross 2014, s. 328, 335–337.

⁶⁴⁶ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, Läckö 18/8 1663, till MG DiG, grevskapet 19/4 1665.

⁶⁴⁷ RA, DGS E 1428, Sven Hall till MG DiG, Kyrkebo december 1666.

⁶⁴⁸ Åström 1950, s. 230.

⁶⁴⁹ Frohnert 1993, s. 73.

att alla hans söner skulle studera, vilket också blev verklighet.⁶⁵⁰ Den äldste sonen Anders, född 1636, skrevs in vid Uppsala universitet redan 1650, men sju år senare fann fadern sina egna medel otillräckliga för att låta honom fortsätta studierna. Fadern bad därför De la Gardie att ge sin rekommendation till Kungl. Maj:t, så att sonen, som hade ”stoor lust sigh i bocklige konster at försökia”, skulle kunna få något stipendium.⁶⁵¹ År 1658, några månader efter att sonen hade disputerat i Uppsala, påminde han greven om sitt ansökande och bad återigen om hjälp med ett stipendium till sin son.⁶⁵² Kort därefter sände han De la Gardie en oration som sonen dedicerat till greven, jämte sonens försäkran om livslång tjänstvillighet – ett tydligt försök att förvärva grevens beskydd.⁶⁵³ Även Sigge Torssons son Jakob Siggesson Eneroth bad De la Gardie, som visat sin välvilja mot både hans föräldrar och bror, om ett stipendium för att kunna studera vid Uppsala universitet, vilket dock inte förverkligades.⁶⁵⁴ Större framgång hade den förskjutne Sven Månsson Hööks son Magnus, som 1676 skrevs in vid universitetet i Uppsala sedan han året före bett om att i likhet med sin syster få åtnjuta grevefamiljens nåd, samtidigt som han anhöll om De la Gardies ekonomiska hjälp till sina studier.⁶⁵⁵ Tack vare detta kunde han senare prästvigas och bli kyrkoherde i Tådene.⁶⁵⁶ Banden till De la Gardie var alltså i flera fall generationsöverskridande, om inte annat i förvaltarensöners föreställningsvärld.

Teoretisk utbildning behövde kompletteras med praktiska erfarenheter när barnens framtida karriärer skulle förberedas. En väg till detta, i synnerhet inom adeln, var att sända i väg söner på utrikes studieresor, så kallad peregrination, vilket i bästa fall kunde förbättra deras utsikter att få en god statlig tjänst.⁶⁵⁷ Detta mål hade Anders Ollonberg i sikte då han 1662 reste till Stockholm och uppvaktade De la Gardie, som tidigare lovat att ge honom bistånd. I en supplik förklarade han sin lust att peregrinera för att inhämta de kunskaper som

⁶⁵⁰ LUB, Biographica minora, Ollonberg, Tore Olofsson, Tore Olofsson Ollonbergs testamente, Rysboholm 16/9 1682; *Uppsala universitets matrikel*, bd 1, s. 126, 376; Lundqvist 1946–1975, bd 1, s. 84f, 232f.

⁶⁵¹ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 18/4 1657 (citatet härifrån); *Uppsala universitets matrikel*, bd 1, s. 126; Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 553.

⁶⁵² RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 14/10 1658; Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 553.

⁶⁵³ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 10/11 1658. Förmodligen avses Andreas Ollonberg, *Oratio de virtutibus boni imperatoris*, Uppsala 11 juni 1658.

⁶⁵⁴ RA, DGS E 1398, Jakob Siggesson Eneroth till MG DIG, odaterat. Han finns inte i *Uppsala universitets matrikel*.

⁶⁵⁵ RA, DGS E 1451, Magnus Svenonis Höök till okänd manlig medlem av den De la Gardieska familjen, ”calamo properanti” 8/6 1675, med bifogat odaterat brev från Magnus Svenonis Höök till MG DIG; *Uppsala universitets matrikel*, bd 1, s. 240; Lundqvist 1946–1975, bd 1, s. 161. Att han var Sven Månsson Hööks son framgår av namnet, hans ursprung i Västergötland, kronologin samt anknytningen till De la Gardie. Den förstnämnde hade flera barn enligt bl.a. RA, DGS E 1451, Sven Månsson Höök till MG DIG, Läckö 19/3 1662.

⁶⁵⁶ Warholm 1871–1874, del 1, s. 584.

⁶⁵⁷ Lappalainen 2007, s. 134–137, 292–297; Ola Winberg, *Den statskloka resan. Adelns peregrinationer 1610–1680*, Studia Historica Upsaliensia 260, Uppsala 2018, s. 123–127.

kunde behövas för tjänst inom krigsmakten, och bad De la Gardie om ett stipendium till resan – ”antingen för min gjorde tjenst, eller elliest af ynnest och nåde”.⁶⁵⁸ Det går dock inte att fastställa om De la Gardie faktiskt gav något bidrag, för i sitt testamente kunde Ollonbergs far senare konstatera att han bekostat denne sin äldste sons peregrination, varför han såg till att fördela arvet så att även de två yngre sönerna skulle kunna göra sådana studieresor.⁶⁵⁹ Även Per Larssons son Magnus Gripenwaldt hade planer på att ”giöra sigh capabell j fortificationen och artollerie konsten” genom utrikes resor och fick ett stipendium till detta av De la Gardie. När endast halva summan betalades ut skrev dock både far och son brev till greven för att utverka resten.⁶⁶⁰ Dessförinnan hade Per Larsson bett De la Gardie att rekommendera en eller två av hans söner till Per Sparre, då denne skulle till England som ambassadör. Fadern menade att sönerna skulle kunna uppvakta i Sparres följe, vilket skulle ge dem goda erfarenheter för en kommande anställning i grevens eller kronans tjänst.⁶⁶¹

Betydligt vanligare än peregrination utomlands var att förvaltarnas söner fick gå i lära hos befattningshavare av olika slag, ofta inom ramen för godsmiljön. Ett sådant förfarande kunde enligt Fabian Persson fungera som ett sätt att befästa den långvariga relationen till en patron, till exempel genom att en son blev dennes page.⁶⁶² Läringskapet gav dock även kunskaper, i allt från läsning, skrivning och räkning till praktiskt arbete och navigerandet i en specifik kultur.⁶⁶³ Hauptmannen Per Larssons son Johan Gripenwaldt fick av De la Gardie sex månaders underhåll vid Läckö, foder till sin häst och tillåtelse att öva sig i ridkonsten på grevens hästar. När tiden tog slut bad han om att få fortsätta övningen under stallmästarens ledning så länge hästarna skulle stanna vid Läckö, eftersom han därigenom kunde göra sig kapabel att tjäna kronan eller greven.⁶⁶⁴ Hall Svensson, son till befallningsmannen Sven Hall, fick tjäna på flera ställen sedan fadern tagit honom ur skolan, bland annat hos De la Gardies inspektor i Västergötland, hos vilken han fick lära sig att göra upp räkenskaper över ett landbogods.⁶⁶⁵ Flickor kunde också placeras i det högadliga hushållet, vilket var fallet med tre av Olof Bråms döttrar som ingick i De la Gardies och hans hustrus hovfruntimmer.⁶⁶⁶

---

⁶⁵⁸ RA, DGS E 1513, Anders Ollonberg till MG DiG, Stockholm 27/6 1662.

⁶⁵⁹ LUB, Biographica minora, Ollonberg, Tore Olofsson, Tore Olofsson Ollonbergs testamente, Rysboholm 16/9 1682.

⁶⁶⁰ RA, DGS E 1420, Magnus Gripenwaldt till MG DiG, Kalmar 22/8 1675, E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 23/4 1675 (citatet härifrån).

⁶⁶¹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DiG, Skålltorp 28/4 1670.

⁶⁶² Persson 1993, s. 60.

⁶⁶³ Brooks 1994.

⁶⁶⁴ RA, DGS E 1420, Johan Gripenwaldt till MG DiG, Skålltorp 16/6 1670.

⁶⁶⁵ RA, DGS E 1428, Sven Hall till MG DiG, Kyrkebo december 1666, till MG DiG, Kyrkebo 17/1 1667.

⁶⁶⁶ Alice Quensel, ”Släkten Quensels andra generation i Sverige. 1600-talsbilder från familjen De la Gardies hov”, i *Personhistorisk tidskrift* 65:1–2 (1967), s. 74; 1968–1969, s. 89.

Tjänstgöring utanför godsmiljön förekom emellertid också. Ett exempel på det är Sigge Torssons son Magnus Siggesson Eneroth, som efter avslutad skolgång fick tjäna hos en underlagman i Småland.⁶⁶⁷

Förvaltarsönernas karriärer var inte sällan avhängiga faderns och deras egen relation till De la Gardie. Paradexemplet är Anders Ollonberg, som fadern tidigt förklarade skulle vara förpliktad att tjäna greven i framtiden.⁶⁶⁸ När han av ekonomiska orsaker inte kunde fortsätta sina studier önskade fadern 1658 att greven skulle rekommendera honom till tjänst hos kronan.⁶⁶⁹ Möjligen var det så han fick anställning som konduktör – det vill säga arbetsledare under befästningsväsendet – vid svenska armén i Danmark 1659–1660.⁶⁷⁰ År 1662, då han tjänat under krigsmakten och fortifikationen i både Danmark och Livland och hjälpt sin far med att göra planritningar, bad han om grevens bistånd till att få någon tjänst under befästningsväsendet eller krigsmakten i övrigt.⁶⁷¹ Fyra år senare bad han med faderns uppbackning om De la Gardies hjälp till någon tjänst inom rättsväsendet, exempelvis hos greven. Först fick han dock endast grevens löfte om militära tjänster, bland annat som kapten.⁶⁷² År 1667 påminde han emellertid greven om att hans sikte var inställt på juridisk tjänst. Han bad om att bli befordrad till den lediga posten som häradshövding i Läckö grevskap, alternativt något liknande ämbete eller hjälp till att bli extraordinarie assessor i Göta hovrätt.⁶⁷³ Sedan han dessutom agerat ställföreträdare för sin far på ett häradsting fick han följande år fullmakt som grevskapets häradshövding.⁶⁷⁴ Hans anhållanden om hjälp till ett ytterligare häradshövdingedöme var dock fruktlösa.⁶⁷⁵ Detsamma gällde grevens försök att hjälpa honom till en assessorstjänst vid hovrätten, vilket var ett bakslag eftersom han hade satt sin ”lycka och opkompst hoos Gudh och Edhers höhgreffl ex:s” och gärna hade velat ”niuta en något förnämmare titull och ställe att iag icke måtte altijdh skattas för Johanne in eodem, och dhe som för hafua warit mine gelijkar, mott avangera alt fort”.⁶⁷⁶ År 1680 fick han dock

---

⁶⁶⁷ RA, DGS E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 19/4 1665.

⁶⁶⁸ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 18/4 1657.

⁶⁶⁹ RA, DGS E 1514, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 14/10 1658.

⁶⁷⁰ Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 553.

⁶⁷¹ RA, DGS E 1513, Anders Ollonberg till MG DIG, Stockholm 27/6 1662, E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Läckö 3/4 1662.

⁶⁷² RA, DGS E 1513, Anders Ollonberg till MG DIG, Stockholm 30/10 1666, till MG DIG, Rangeltorp 17/1 1667, E 1516, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Jakobsdal 18/9 1666, till MG DIG, saknad datering (presenterat i Stockholm 26/3 1667).

⁶⁷³ RA, DGS E 1513, Anders Ollonberg till MG DIG, Läckö 27/12 1667.

⁶⁷⁴ RA, DGS E 1513, Anders Ollonberg till MG DIG, odaterat (efter 15/1 1668, liggande med brev från 1681); J. E. Almquist 1954–1955, del 1, s. 263.

⁶⁷⁵ RA, DGS E 1513, Anders Ollonberg till MG DIG, Uvered 6/11 1672, till MG DIG, Lidköping 1/10 1680; J. E. Almquist 1954–1955, del 1, s. 224, 231, 236, 239f.

⁶⁷⁶ RA, DGS E 1513, Anders Ollonberg till MG DIG, Kollängen 29/5 1675, till MG DIG, Läckö slott 4/3 1676, till MG DIG, Uvered 31/1 1678 (citatet härifrån). Det latinska uttrycket *Johannes in eodem* kan översättas med

på begäran De la Gardies fullmakt som vice lagman över Västergötland och Dal, en tjänst han förlorade i samband med reduktionen, varefter han fick nöja sig med ett häradshövdingedöme.⁶⁷⁷ Den ärvda relationen till De la Gardie, som han tidvis benämnde patron, var alltså avgörande för hela hans karriär.⁶⁷⁸

Anders Ollonbergs bana var inte unik; omsorgen om sönerns karriärer synes tvärtom ha varit genomgående bland förvaltarna. Befallningsmannen Sven Hall försökte 1666 och 1667 få sin son Hall Svensson antagen i grevens tjänst och betonade då att sonen var särskilt bekant med godsräkenskaper. Samtidigt såg fadern till att visa upp sonens skrivkunnighet med ett bifogat textstycke.⁶⁷⁹ Snart blev också Hall Svensson landbo-, gårds- och byggningsskrivare vid Höjentorp, en tjänst han 1675 använde som motivering för att få efterträda befallningsmannen på godset.⁶⁸⁰ Samma år blev han också befallningsman, fast över Kinne härad och Mariedalsgodset.⁶⁸¹ År 1678 förlorade han emellertid tjänsten på grund av missförhållanden. Han försökte beveka De la Gardie och få dennes hjälp till en tjänst i krigsmakten, alternativt att få bli grevens befallningsman i Åse härad – synbarligen utan resultat.⁶⁸² I stället blev han länsman i Kinnefjärdings härad, ett klart steg nedåt i rang.⁶⁸³

Förvaltarnas relation till De la Gardie behövde dock inte betyda att sönerna endast kunde göra karriär i grevens hushåll. Sigge Torsson bad De la Gardie om att få sin son Magnus Siggesson Eneroth antagen hos en av grevens sekreterare eller skrivare för att informeras och sedan komma i grevens tjänst, alternativt bli hjälpt till någon post inom krigsmakten.⁶⁸⁴ Mycket riktigt blev Magnus anställd som skrivare i grevens kammarkontor, men han fann undervisningen bristfällig och bad därför att få lämna tjänsten för att lära sig bokhålleri på annan plats.⁶⁸⁵ Sedermera blev han mantalskommissarie och vice lagläsare i

---

⁶⁷⁷ 'Johannes på samma ställe' och avser en person som levtt länge utan att ha uträttat något (Theodor Hjelmqvist, *Förnamn och familjenamn med sekundär användning i nysvenskan. Onomatologiska bidrag*, Lund 1903, s. 69f).

⁶⁷⁸ RA, DGS E 1513, Anders Ollonberg till MG DIG, Uvered 10/12 1680, till MG DIG, Uvered 21/12 1680, till MG DIG, Uvered 3/1 1681; J. E. Almquist 1954–1955, del 1, s. 209, 263, 270, del 2, s. 97, 188.

⁶⁷⁹ Han kallar De la Gardie sin patron i RA, DGS E 1513, Anders Ollonberg till MG DIG, Mariedal 4/1 1672, till MG DIG, Uvered 31/1 1672, till MG DIG, Höjentorp 12/7 1672.

⁶⁸⁰ RA, DGS E 1428, Sven Hall till MG DIG, Kyrkebo 31/5 1666, med bifogad skrift undertecknad Hall Svensson, Kyrkebo 24/5 1666, till MG DIG, Kyrkebo december 1666, till MG DIG, Kyrkebo 17/1 1667.

⁶⁸¹ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Läckö slott 11/8 1670, till MG DIG, Tranums tingsplats 20/6 1672, E 1640, Hall Svensson till MG DIG, Höjentorp 18/2 1675.

⁶⁸² LUB, DGA, Släktarkiven, De la Gardie 88:1D, kautionsskrift för Hall Svensson undertecknad Jon Nilsson och Erik Larsson på Torp, Höjentorp 20/4 1675.

⁶⁸³ RA, DGS E 1640, Hall Svensson till MG DIG, Läckö 20/5 1678, till MG DIG, Hangelösa 20/11 1678, till MG DIG, Hangelösa 4/12 1678, till MG DIG, Hangelösa 18/12 1678, till MG DIG, Hangelösa 21/1 1680.

⁶⁸⁴ GLA, Hangelösa kyrkoarkiv AI:1, fol. 132r.

⁶⁸⁵ RA, DGS E 1398, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 19/4 1665, till MG DIG, grevskapet 29/8 1666.

⁶⁸⁶ RA, DGS E 1398, Magnus Siggesson Eneroth till MG DIG, odaterat, till MG DIG, odaterat (presenterat i Stockholm 20/12 1670), till MG DIG, odaterat (presenterat i Stockholm 26/5 1671), E 1640, Sigge Torsson till MG DIG, grevskapet 26/9 1666.

Älvsborgs län, som ingick i De la Gardies lagsaga, innan han fick tjänsten som borgmästare i Åmål.⁶⁸⁶ Kontakterna med greven förefaller alltså ha haft betydelse för hans karriärutveckling, som började i det högadliga hushållet men sedan övergick till den statliga sfären. Även två av Per Larssons söner fick hjälp av De la Gardie i sin karriär, i deras fall på det militära området. Johan Gripenwaldt ville få tjänst under rytteriet och bad därför 1670 om grevens rekommendation till en kornettstjänst under Östgöta eller Västgöta kavalleriregemente. Fadern bistod genom att låta sonen infinna sig med tre hästar under Östgötaregementet, och bad dessutom De la Gardie om rekommendationer för sonens räkning till generalmönstringskommissarierna och regementets överste.⁶⁸⁷ Greven biföll detta och Johan var följaktligen reformerad kornett 1671, varefter han successivt avancerade till överstelöjtnants grad, utöver ett mellanspel som häradshövding.⁶⁸⁸ År 1676 sökte han också hjälp av greven då hans lön uteblivit en längre tid, och då han samma år var missnöjd med att behöva föra befäl över ”een hooper vnga gässar” bad han att bli ihågkommen om någon bättre plats skulle yppa sig.⁶⁸⁹ De la Gardie spelade alltså en stor roll för hans karriär, och likaså för brodern Magnus Gripenwaldts avancemang. Denne, som också var officer, blev nämligen utsedd till generaladjutant av greven år 1677 och skulle i sinom tid bli överstelöjtnant.⁶⁹⁰ Även här framgår alltså vikten av den ärvda relationen till gynnaren De la Gardie.

Barnens giftermålsförbindelser var centrala för säkrandet av social status i kommande generation, i synnerhet för döttrarnas del. I detta avseende fungerade barnen som tillgångar för att trygga släktens framtid, och familjens uppfattningar om vad som var ett önskvärt parti styrde ofta äktenskapsstrategierna.⁶⁹¹ När Anders Ollonberg 1673 bad om De la Gardies samtycke till sitt stundande äktenskap med Christina Stake och skrev att det skulle ske ”effter släckt och förwanter åstundhan” låg det sannolikt något i detta yttrande.⁶⁹² Båda hennes föräldrar tillhörde nämligen gamla västgötska adelsätter – något som bör ha varit attraktivt för de nyadliga Ollonbergarna – och i sin roll som hauptman hade brudgummens far tidigare haft

⁶⁸⁶ Elgenstierna 1925–1936, bd 2, s. 468.

⁶⁸⁷ RA, DGS E 1420, Johan Gripenwaldt till MG DiG, Skålltorp 16/6 1670, E 1421, Per Larsson till MG DiG, Läckö augusti 1670.

⁶⁸⁸ RA, DGS E 1421, extrakt av Per Larssons brev, resolverat på Ekholmen 18/8 1670, Per Larsson till MG DiG, Mariedal 1/9 1670, odaterat extrakt av Per Larssons brev; Elgenstierna 1925–1936, bd 3, s. 159; J. E. Almquist 1954–1955, del 1, s. 321, del 2, s. 167.

⁶⁸⁹ RA, DGS E 1420, Johan Gripenwaldt till MG DiG, Östby 3/8 1676, till MG DiG, Lidköping 7/9 1676 (citatet härifrån).

⁶⁹⁰ RA, DGS E 1420, Magnus Gripenwaldt till MG DiG, Bohus 8/7 1677; Elgenstierna 1925–1936, bd 3, s. 161.

⁶⁹¹ Simander & Ågren 2007, s. 219f, 253f.

⁶⁹² RA, DGS E 1513, Anders Ollonberg till MG DiG, Uvered 2/4 1673.

kontakter med brudens morbror och morfar.⁶⁹³ Andra exempel på förvaltarnas inflytande över sina barns äktenskap visar dessutom att godshushållet var en viktig social arena i sammanhanget. Befallningsmannen Sigge Torsson lät sin dotter Barbro Siggisdatter Eneroth gifta sig med Per Olofsson Luthman, en av De la Gardies fogdar i Västergötland. Detta kunde han själv tjäna på, vilket framgår av att hauptmannen Per Larsson 1670 besvärade sig över att Sigge egenmäktigt tog sin penninglön i förväg ”af almogen och sin måg”.⁶⁹⁴ Det finns indicier på en liknande äktenskapsallians mellan Hall Svensson, son till den tidigare befallningsmannen vid Höjentorp Sven Hall, och en dotter till gårdsfogden Jon Nilsson vid samma gods.⁶⁹⁵ Även två av hauptmannen Olof Bråms döttrar gifte sig under faderns livstid med personer som stod under De la Gardies beskydd, möjligen som ett resultat av att flera av flickorna tjänat vid De la Gardies hov. Dottern Maria gifte sig 1675 med grevens sekreterare Wilhelm Johan Quensel och samma år äktade dottern Anna läkaren Johan Svensson Rothman, som i samband med detta blev antagen i De la Gardies tjänst och fick åtnjuta dennes protektion.⁶⁹⁶ Dessa förbindelser skulle visa sig ge god utdelning efter Bråms och hans hustrus fränfalle, då Quensel i sina brev till greven bad om dennes fortsatta stöd till sin hustrus många omyndiga syskon och visade omsorg om sin svärfars begravning.⁶⁹⁷ Även Rothman tycks ha tagit ansvar för de omyndiga barnens försörjning och fick De la Gardies löfte att denne skulle vara ”een hög patron och fadher” för dem.⁶⁹⁸

I tryggheten av kommande generations sociala ställning kunde även fast egendom spela en väsentlig roll, även om den inte alltid räckte för att säkra alla barns framtid.⁶⁹⁹

⁶⁹³ RA, DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg till MG DIG, Rangeltorp 2/7 1663; Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 574f, bd 7, s. 525; Szabad (red.) 2008, del 2, s. 695.

⁶⁹⁴ RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 1/12 1670 (citatet härifrån); GLA, Tengene kyrkoarkiv C:2, s. 254, Örslösa kyrkoarkiv C:1, fol. 95v. Luthmans brev till De la Gardie återfinns i RA, DGS E 1494.

⁶⁹⁵ Jon Nilsson var en av Hall Svenssons två borgensmän då han blev fogde vid Mariedal 1675 (LUB, DGA, Släktarkiven, De la Gardie 88:1D, kautionsskrift för Hall Svensson undertecknad Jon Nilsson och Erik Larsson på Torp, Höjentorp 20/4 1675) och hans hustru hette Elin Jonsdotter (GLA, Källby kyrkoarkiv AI:1, s. 188). En dotter till Jon Nilsson hade bröllop vid Höjentorp 1671 och Hall Svensson hade 1675 hustru och små barn (RA, DGS E 1421, Per Larsson till MG DIG, Skålltorp 15/6 1671, E 1640, Hall Svensson till MG DIG, Mariedal 9/6 1675).

⁶⁹⁶ Karl A. K:son Leijonhufvud (utg.), *Ny svensk släktbok*, Stockholm 1901–1906, häfte 1, s. 65; Inga Lindskog, ”Amiralitetssjukhuset i Karlskrona genom tiderna”, i *Forum navale* 10 (1951), s. 108; ”Johan Rothman och den första medicinska doktorspromotionen i Sverige”, i *Lychnos* 1952, s. 247–255; Gösta Gideon Molin & Paul Wilstadius, *Smolandi Upsalienses. Smålandsstudenter i Uppsala på 1500- och 1600-talen. Biografier med genealogiska notiser*, Uppsala 1955–1990, del 3, s. 757–759; Quensel 1968–1969, s. 62f, 89; Lars-Olof Skoglund & Andreas Tjerneld, ”Quensel”, i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 29, Stockholm 1997, s. 550; Tomas Anfält, ”Johan Stensson Rothman”, i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 30, Stockholm 1999, s. 584.

⁶⁹⁷ RA, DGS E 1530, Wilhelm Johan Quensel till MG DIG, odaterat (1678, liggande med brev från detta år), till MG DIG, saknad datering (1678, liggande med brev från 1673 och 1678), till MG DIG, Husgärdet 16/4 1678, till MG DIG, odaterat (före 26/5 1678).

⁶⁹⁸ RA, DGS E 1538, Johan Svensson Rothman till MG DIG, Stockholm 6/10 1680 (tryckt i Lindskog 1952, s. 252).

⁶⁹⁹ Simander & Ågren 2007, s. 220, 253–255.

Förmögenhet kunde investeras i jord och särskilt inom adeln förekom det att barnen försågs med egna gårdar, ibland utrustade med ståtliga stenbyggnader som symboliserade släktens position.⁷⁰⁰ En strategi av detta slag kan spåras hos hauptmannen Ollonberg, som 1682 reglerade hur arvet efter honom skulle fördelas mellan barnen och hustrun. Den äldste sonen Anders hade redan fått några hemman, och nu specificerades vilka egendomar som skulle tillfalla de yngre sönerna Olof Jakob och Carl Magnus samt hustrun Elisabet Ollonberg. Tidigare hade Anders blivit försäkrad att få ärva Ryrsboholms säteri med dess stenhus, men för att de yngre sönerna skulle kunna få samma möjligheter till studier och peregrination tilldelades de i testamentet andelar av denna gård.⁷⁰¹ Redan omkring 1660 hade emellertid Anders Ollonberg fått säteriet Uvered av sin far, vilket var en av två gårdar han skrevs till i inskriptionen på sitt begravningsvapen.⁷⁰² Att Tore Olofsson Ollonberg hade utverkat besittningsrätt till De la Gardies gård Rangeltorp i sin och sina barns livstid föll dock inte ut som planerat, eftersom denna sätesgård i stället donerades till Ollonbergs styvson.⁷⁰³

Förvaltarnas ekonomiska situation var i hög grad beroende av De la Gardies välvilja, och därför var det även viktigt att försöka säkra fast egendom vars egentliga ägare var greven. Hauptmannen Olof Bråms hade säteriet Husgårdet med två torp på livstidsfrihet och bad före sin död De la Gardie att unna hans döttrar dessa egendomar tills de gifte sig, så att de skulle slippa bli utan bostad.⁷⁰⁴ När Bråms hade avlidit anhöll i stället svärsonen Quensel om förlängning av donationen till hauptmannens barn. Ifall detta inte skulle vara möjligt, bad han att själv få byta till sig donationen, så att några av barnen skulle kunna få njuta av föräldrarnas nedlagda arbete på gården. Quensel tilldelades mycket riktigt räntor från Husgårdet och valde att arrendera ut egendomen.⁷⁰⁵ Även hauptmannen Per Larsson kunde överlämna besittningsrätten till ett av De la Gardies säterier till sina arvingar, då han vid sin död hade pantsäkerhet i gården Skålltorp med tillhörande gods för en utlånad pengasumma.⁷⁰⁶ Hans änka Margareta Spalding försökte efter makens död att lösa in panten mot gods och pengar,

---

⁷⁰⁰ Lappalainen 2007, s. 134, 246–248, 287–291.

⁷⁰¹ LUB, Biographica minora, Ollonberg, Tore Olofsson, Tore Olofsson Ollonbergs testamente, Ryrsboholm 16/9 1682; VaLA, Göta hovrätt. Huvudarkivet EXIa:16, nr 1361, Tore Olofsson Ollonbergs testamente (lit. A), Ryrsboholm 16/9 1682.

⁷⁰² RA, DGS E 1514, kopior av ekonomiska handlingar i Tore Olofsson Ollonberg till MG DiG, Rangeltorp 21/3 1661, E 1640, Sigge Torsson till MG DiG, Läckö grevskap 9/7 1662, till MG DiG, grevskapet 12/11 1662; GLA, Lidköpings församlingars kyrkoarkiv KI:3, s. 352.

⁷⁰³ Se ovan, avsnittet ”Ekonomiska risker, förmåner och möjligheter”.

⁷⁰⁴ RA, DGS E 1358, Olof Bråms till MG DiG, Tranum 30/6 1676, till MG DiG, Husgårdet 20/9 1677. Om Husgårdet se ovan, avsnittet ”Boende”.

⁷⁰⁵ RA, DGS E 1521, Erik Palm till MG DiG, oläslig ort 10/11 1683, E 1530, Wilhelm Johan Quensel till MG DiG, saknad datering (1678, liggande med brev från 1673 och 1678); Quensel 1968–1969, s. 90.

⁷⁰⁶ Revera 1975, s. 98f, 140, 153 not 108.

men utan större resultat. I samband med arvskiftet efter maken 1680 föll förpantningen på hennes lott, men godset drabbades kort därefter av reduktionen och hon beklagade sig över sin prekära situation i åtskilliga brev till De la Gardie.⁷⁰⁷ Även Per Larssons son Johan Gripenwaldt försökte utnyttja Skålltorps förpantning, till exempel då han bad att få några av grevens hästar mot avräkning på sin ärvda fordran.⁷⁰⁸ När Margareta Spalding avlidit skrev också Per Larssons barn till De la Gardie och bad om ersättning för den minskning av pantgodset som reduktionen inneburit, vilket visar på den betydelse innehavet tillmättes.⁷⁰⁹

---

⁷⁰⁷ RA, DGS E 1421, Margareta Spalding till MG DiG, Skålltorp 20/3 1676, till MG DiG, Skålltorp 10/1 1681, till MG DiG, Skålltorp 17/8 1681, till MG DiG, Skålltorp 4/9 1681, till MG DiG, saknad datering (liggande med brev från 1681 och 1682), till MG DiG, Skålltorp 11/3 1682, E 1503, Hans Mörk till MG DiG, Höjentorp 16/11 1680, till MG DiG, Höjentorp 18/3 1681, E 1521, Erik Palm till MG DiG, Höjentorp 18/5 1680.

⁷⁰⁸ RA, DGS E 1420, Johan Gripenwaldt till MG DiG, Fyrby 24/4 1681.

⁷⁰⁹ RA, DGS E 1420, Jakob Gripenwaldt till MG DiG, odaterat (presenterat 7/11 1683).

Förvaltare på frammarsch – sammanfattning och slutsatser

Syftet med föreliggande undersökning av Magnus Gabriel De la Gardies västgötska förvaltare har varit att ge insikter i förutsättningarna för social mobilitet i 1600-talets Sverige och de högadliga godsmiljöernas roll i sammanhanget. Fokus har legat på de mekanismer som möjliggjorde social rörlighet i aristokratins godshushåll, med utgångspunkt i den betydelse kunskap och sociala nätverk hade och hur dessa faktorer samspelade i relation till de historiska aktörerna. Den huvudfråga som uppställdes i inledningen handlade om vilka förutsättningar för social mobilitet som stod till buds för förvaltare vid ett svenskt högadligt gods under 1600-talet. Detta konkretiserades sedan i två grupper av underfrågor, som i analysen behandlades utifrån sammanlagt 19 teman. I den första gruppen ingick två frågor: dels om vilka ekonomiska risker, förmåner och möjligheter tjänsten som förvaltare innebar, dels om vilka kunskaper förvaltarna inhämtade och vilka nätverk de byggde upp i tjänsten, hur detta skedde och vilken betydelse det hade för den sociala mobiliteten. Den andra gruppen bestod av tre frågor: för det första om vilken familjebakgrund förvaltarna hade, för det andra om vilka medel de kunde använda för att röra sig socialt och hur de manifesterade sin sociala status, och för det tredje om hur de kunde befästa sin och familjens sociala status och överföra den till nästa generation. I det följande kommer den empiriska undersökningens resultat att sammanfattas, vilket sedan mynnar ut i en avslutande konklusion.

Ekonomiska förutsättningar

Hela undersökningen har kretsat kring begreppet social mobilitet, som med utgångspunkt i Pitirim Sorokins definition har använts om rörlighet inom samhällets vertikala sociala stratifiering. Denna stratifiering har knutits till Max Webers sociala dimension i samhällets maktfördelning, som handlar om människors anseende, grundat på livsstil, och uppdelning i stånd eller statusgrupper. Även om Webers ekonomiska och politiska dimensioner tillmätts mindre betydelse i sammanhanget, har det varit nödvändigt att studera även den ekonomiska sidan av förvaltarnas situation. Ofta är nämligen de olika stratifieringstyperna varandras förutsättningar, och ekonomiska faktorer kan ha betydelse för individens prestige. Mycket riktigt har den ekonomiska situationens inverkan på social mobilitet dryftats inom tidigare forskning. Enligt Sten Carlsson verkade de ekonomiska förutsättningarna ofta begränsande på individens möjligheter under 1600-talet, medan Sven-Erik Åström och Henrik Ågren i stället har lyft fram deras positiva inverkan. När det gäller förvaltare och kungliga fogdar har såväl deras ekonomiskt riskabla ställning som deras förmåner och möjligheter betonats av flera

forskare. Min studie har bekräftat bilden av förvaltarnas dubbelbottnade ekonomiska situation, som visserligen kunde orsaka skuldsättning och kräva kännbara uppoffringar, men framför allt bjöd på en rad fördelar. Dessa var också fler och mer varierande än vad andra forskare gjort gällande. Bland förmånerna märks i synnerhet penninglönen, underhållet med mat och dryck, tillgången till ett ståndsmässigt boende på slottet, förläningar av hemman, möjligheterna att arrendera gods samt gåvor av olika slag och hjälp med att få ekonomisk kompensation av staten. Till detta kan läggas illegala inkomstmöjligheter i form av förskingring och plundring av underlydande. Allt sammantaget gjorde detta tjänsten som förvaltare till en lönande verksamhet för dem som lyckades hålla sig väl med sitt herrskap.

Kunskaps-cirkulation

Bland de grundläggande förutsättningarna för social mobilitet återfinns kunskaper av olika slag. Ingvar Elmroth har hävdad att 1600-talets svenska befordringsväsende var ett kompetensbestämt meritokratiskt system, men att kunskapsinhämtningen i huvudsak byggde på praktisk erfarenhet. Det saknas studier av hur detta skedde bland adelns förvaltare, men Åsa Ahrlund har med avseende på 1700-talets trädgårdsmästare framhållit att mycket av deras kunskaper grundade sig på erfarenhet i form av handling och sinnesintryck. I anslutning till Johan Östlings uppfattning har jag i min studie haft en öppen syn på vad kunskap kan ha varit i den aktuella kontexten. Med inspiration från Östlings och David Larsson Heidenblads förståelse av begreppet kunskaps-cirkulation har fokus lagts på kunskapens rörelse och förändring samt de förutsättningar som inverkade på detta – med andra ord vad som kännetecknade kunskaps-cirkulationen i godsmiljön. För att fördjupa analysen av kunskapens betydelse för den sociala mobiliteten har dessutom Anna Nilsson Hammars triad *theoria*, *praxis* och *poiesis* använts. Uppdelningen i dessa tre former av kunskap – teoretisk, praktisk-interaktiv och produktiv-instrumentell – har gjort det möjligt att studera relationen mellan olika sorters kunskap samt hur kunskapen ändrade form och samtidigt cirkulerade i godsmiljön. Detta har i min studie resulterat i nya insikter i hur kunskapen rörde sig i de aristokratiska hushållen och hur den informella kunskapsinhämtningen gick till i praktiken.

De la Gardies förvaltare inhämtade vissa kunskaper som var teoretiska till formen (*theoria*). På grund av överhetens kontrollmöjligheter och den inbördes konkurrensen mellan de anställda i godsmiljön tvingades de i breven reflektera över och försvara sitt agerande, stundtals genom att hänvisa till skriftliga dokument, vilket fungerade som en läroprocess och krävde att kunskaperna om det önskvärda beteendet kunde omvandlas i praktisk handling. Fullmakter, instruktioner och planer från De la Gardie och dennes centrala förvaltning

fungerade som referenspunkter och var viktiga för förvaltarnas möjligheter att tillägna sig kunskaper om lokalsamhället och godsdriften. Den nedskrivna teoretiska kunskapen var dessutom viktig för uppbyggandet av juridisk kompetens genom förvaltarnas hantering av skriftliga domar och beröring med de lagar och förordningar som de behövde vara förtrogna med. Betydligt vanligare var dock att kunskaperna inhämtades i det praktiska förrättandet av tjänsten (*praxis*). Förvaltarna fick i sina brev och i sitt agerande visa prov på de egenskaper och uppträdanden som antingen värderades högt eller var nödvändiga – lojalitet, hängivenhet, auktoritet, inställsamhet och misstänksamhet – vilket byggde på goda kunskaper i det sociala samspelet. Lokalkännedom och kunskaper i godsdrift inhämtades genom egna erfarenheter i samband med ständiga resor, och förvaltarnas juridiska och militära kompetens var i grunden erfarenhetskunskap grundad på egna uppgifter knutna till rättsprocesser och försvarsväsende. Även förvaltarnas skrivfärdigheter stärktes genom deras praktiska arbete i en skriftlig kultur. Deras nätverk var samtidigt en förutsättning och ett medium för cirkulationen av praktiska kunskaper – en del av kunskapens system, enligt Östlings och Larsson Heidenblads terminologi. Det var ofta tack vare den inbördes konkurrensen som förvaltarnas kunskaper i hur de borde agera aktualiserades och sattes på prov. Genom att låta sig undervisas av erfarna personer i godsmiljön och genom att inhämta upplysningar från andra personer i lokalsamhället byggde förvaltarna upp sin lokalkännedom och sina kunskaper i godsdrift – något som i sin tur kunde kräva social kompetens om uppgifterna var av känslig karaktär. Den regelbundna interaktionen med lagfarna personer och grevens kamrerer kan samtidigt ha stärkt förvaltarnas juridiska kunskaper och deras förmåga att föra räkenskaper. De praktiska kunskaperna kunde slutligen i vissa fall övergå till instrumentella sådana och användas produktivt (*poiesis*). Att uppvisa önskvärda egenskaper eller att uppträda på ett visst sätt var ett sådant instrumentellt nyttjande av de inhämtade kunskaperna, liksom att navigera i skriftkulturen genom att själv författa skrivelser av olika slag.

De kunskaper förvaltarna byggde upp i tjänsten inverkade på deras möjligheter att förbättra sin sociala och ekonomiska position. I tidigare forskning om förvaltare och fogdar har deras lokalkännedom och kunskaper om handel framhållits som viktiga för deras ekonomiska möjligheter. De kunskaper som har identifierats i min undersökning hade dock en större bredd och kunde gynna förvaltarna på fler sätt än så. Förvaltarnas förmåga att uppträda lojalt och hängivet tillmättes betydelse både från överhetens sida och på lokal nivå och kunde därför påverka deras utsikter att lyckas. Det gällde även de kunskaper om det ideala agerandet som aktualiserades och användes som vapen i den inbördes konkurrensen. Förvaltarnas lokalkännedom var viktig då de köpte egen jord, försökte välja ut de bästa lönehemmanen,

ägnade sig åt egen handel eller – i ett fall – blev befordrade till arrendatorer. Med hjälp av juridiska kunskaper kunde de försvara sin ekonomiska position och sitt anseende inför rätta eller själva erhålla ett ämbete inom domstolsväsendet. Överlappningen mellan den civila och militära verksamheten i tjänsten som förvaltare yttrade sig i att flera av personerna senare återgick till en karriär inom krigsmakten, och militära insatser i tjänsten kunde ge ekonomisk utdelning i form av kompensation från kronan. De kunskaper förvaltarna hade i godsdrift kunde nyttjas för egen vinning i förvaltningen av privata gods eller bedrivandet av industriell verksamhet. Slutligen bör deras erfarenheter av skriftkulturen ha varit en förutsättning för vidare befordran till tjänster som borgmästare eller häradshövding, liksom för att kunna hantera rättsprocesser, skriva suppliker och upprätthålla en god relation till De la Gardie, som även den till stor del förmedlades i skrift.

Nätverksbyggande

Bilden av den sociala mobilitetens förutsättningar blir ofullständig om inte även personliga relationer tas i beaktande. I tidigare forskning har patron–klientsystemets betydelse för den tidigmoderna tidens sociala rörlighet framhållits, liksom släktskapsrelationernas roll i karriären. Inom en rad områden – bland annat krigsmakten, den centrala och lokala förvaltningen, det kungliga hovet och akademien – var det nödvändigt att ha goda kontakter med patroner, släktingar eller vänner för att kunna uppnå en bättre position. Även förvaltare av adelsgods kunde dra nytta av sina godsherrars patronage och dessutom knyta band till andra grupper genom att förmedla herrskapets resurser, enligt David Roger Hainsworth. Dessutom har vikten av ett kontaktnät såväl i lokalsamhället som i patronens närhet poängterats av bland andra Mats Hallenberg och Fabian Persson. För att kunna analysera dessa varierande personliga relationer har begreppet nätverk använts – i en bred mening som inkluderar både formella och informella, horisontella och vertikala relationer, och med utgångspunkt i den enskilda individens kontakter. Ett förtydligande har dock gjorts utifrån Ylva Hasselbergs, Leos Müllers och Niklas Stenlås påpekande att utbyte är grundpelaren i ett nätverk. Gåvor alstrar gengåvor genom att skapa en tacksamhetsskuld, vilket skapar och befäster förtroendet i relationen. Fokus har alltså legat på vad som flödar genom nätverken, vilket har givit ny kunskap om den sociala mobilitetens förutsättningar hos högadelns förvaltare. Fler typer av kontakter än dem som framhållits i tidigare forskning har kunnat identifieras, både i lokalsamhället och i det aristokratiska hushållet, samtidigt som studien givit kunskap om det ömsesidiga utbytet och relationernas betydelse för den sociala rörligheten.

Förvaltarnas enskilt viktigaste förbindelse gick till godsherren, De la Gardie. I konkurrensen om dennes gunst var de tvungna att förtala sina motståndare och framhäva sig själva och sitt oklanderliga agerande. I breven till greven påpekade de sin utsatthet, sitt beroende och sin lojalitet – ofta i känsloladdade ordalag – för att i gengäld erhålla beskydd. På grund av det i regel långa avståndet till De la Gardie var det dessutom nödvändigt att nyttja mellanhänder i form av kontakter i grevens närhet, inom ramen för det aristokratiska hushållet. Genom dessa nätverk, som inkluderade grevens hustru Maria Eufrosyne av Pfalz och centralt anställda tjänare i grevens kansli och kammarkontor, kunde förvaltarna få del av information, medling hos greven och hjälp med att utverka fördelar, vilket byggde på ömsesidiga ansträngningar och återgäldades med andra tjänster. På lokalplanet byggde förvaltarna upp ännu mer omfattande nätverk. Som godsherrens representanter fick de eskortera kungligheter och ta emot förnäma gäster, och åtskilliga adelspersoner utnyttjade dem som kanal till greven och försäkrade i gengäld sin vänskap och tjänstvillighet. Tack vare De la Gardies patronatsrätt kunde de förmedla kyrkliga ämbeten till sökande, och de hade även inflytande över vilka som skulle anställas vid godset. Detta, i kombination med deras möjligheter att genom medling utverka skydd och ekonomiskt stöd till hjälpsökande, var den ena sidan av ett ömsesidigt utbyte som renderade förvaltarna mutor och tjänstvilliga klienter. Eftersom förvaltarna ofta fick i uppdrag att införskaffa kontanta medel var deras kontakter med långivare också centrala. Det var möjligt att i tjänsten bygga upp ett stabilt nätverk av pålitliga kreditorer, vilket kunde underlättas genom att förvaltarna i gengäld erbjöd medling hos De la Gardie. Upprätthållandet av den egna finansiella trovärdigheten – och i förlängningen de ekonomiska relationerna – krävde dock ett stort mått kunskaper i det sociala spelet. Det sistnämnda vittnar om den sociala kompetensens betydelse i nätverken, som tidigare framhållits av Marko Hakanen med avseende på patron–klientförbindelser.

Liksom de kunskaper förvaltarna inhämtade kunde de nätverk de byggde upp vara viktiga för deras sociala och ekonomiska avancemang. Kontakterna med De la Gardie och personer i hans närhet, som var nödvändiga att upprätthålla på grund av konkurrensen bland de anställda, syftade till att stärka banden till greven och öka chanserna att få del av dennes nåd. Som godsherrens representanter i lokalsamhället fick förvaltarna dessutom spegla sig i dennes glans när de tog emot fina gäster och förbipasserande eller stod i spetsen för högtidliga arrangemang. Den ställföreträdande rollen lade också grunden för ett exklusivt umgänge på regelbunden basis, vilket bör ha kunnat höja förvaltarnas anseende. Genom sina möjligheter att förmedla ämbeten, resurser och skydd kunde de ta emot mutor och bygga upp ett eget klientnät, något som i sig kunde vara statushöjande och dessutom gav dem en starkare

förankring lokalt. Goda relationer till kreditorer var ofta en förutsättning för att lyckas som förvaltare och ibland för att erhålla vidare befordran, exempelvis till borgmästare. Samtidigt kunde dessa kontakter underlätta egen industriell verksamhet och fungera som ett lokalt skyddsnät, eftersom de i flera fall var långvariga, ömsesidiga och resulterade i knytande av äktenskapsförbindelser.

Familj och karriär

För att förstå förvaltarnas förutsättningar att röra sig socialt räcker det inte att studera vad deras tjänstgöring innebar; de behöver även placeras in i sitt genealogiska och biografiska sammanhang. Att nätverk i form av släktskapsrelationer spelade en stor roll för individens framtidsutsikter har framhållits av åtskilliga forskare. Släktkontakter kunde enligt Svante Norrhem skapa karriärmöjligheter genom att visa upp familjens lojalitet och möjliggöra förmedling. Även för adelns förvaltare har familjebakgrunden ansetts betydelsefull, då David Roger Hainsworth och Kerstin Sundberg har visat att personer med ett visst ursprung föredrogs vid rekrytering. När det gäller kronans fogdar var enligt Mats Hallenberg lokalkännedomen, den lokala förankringen och överhetens personliga bekantskap med individerna det centrala. Min undersökning har visat att detsamma tycks ha gällt De la Gardies förvaltare, som visserligen hade en varierande bakgrund – med föräldrar som var adelsmän, fogdar, kyrkoherdar, officerare, borgare och förmodligen även bönder – men ofta stammade från samhällets mellanskikt. Många var lokalt förankrade i Västergötland, vilket tyder på att lokalkännedomen tillmättes betydelse, och deras släktnätverk kunde vara en fördel då de skulle låna upp pengar till grevens behov. Samtidigt är den regelbundna förekomsten av tidigare kontakter med den De la Gardieska familjen än mer påfallande, och förvaltarna kunde hämtas ur familjer där flera personer redan tjänade detta herrskap. Grevens personliga kännedom om de blivande förvaltarna tycks alltså ha varit utslagsgivande för deras möjligheter att lyckas.

Förvaltarna hade tillgång till flera strategier för att röra sig socialt, vilka ofta hade sin grund i nätverk eller kunskaper. Forskning av Alan S. Ross, Willem Frijhoff, Sven-Erik Åström och David Gaunt har i kvantitativa undersökningar visat att formell utbildning i form av skolgång, universitetsstudier och auskultering hade stor betydelse för social mobilitet under tidigmodern tid. Föreliggande studie har i stället bidragit till kunskapen om utbildningens konkreta inverkan på förvaltarnas situation. Det är dock svårt att avgöra om De la Gardies förvaltare hade gått i skola, även om det är sannolikt att vissa hade det och helt uppenbart att majoriteten kunde läsa, skriva och räkna – åtminstone hjälpligt. Ett par av dem

hade dessutom universitetsstudier bakom sig, men vilken roll dessa hade är svårt att belägga. De la Gardie ansåg själv att förmågan att skaffa fram pengar ofta var viktigare än lärdom, men lagkunnighet och argumentationsförmåga var kompetenser som kunde grundläggas vid akademien och sedan komma till nytta i tjänsten som förvaltare. I allmänhet tycks dock praktisk tjänstgöring ha varit viktigare än teoretisk utbildning, vilket i stället tyder på att kunskaper i en vidare mening var betydelsefulla för karriären.

Tidigare forskning har visat att patron–klientförbindelser samt nätverk av släkt och vänner var viktiga för personer som gjorde karriär inom staten. Fabian Persson och Heiko Droste har dock framhållit att patronage och meritokrati ofta samverkade genom att det i allmänhet var de dugligaste klienterna som gynnades. Även kunskaper och kompetenser var alltså viktiga för karriären, och i detta sammanhang kunde bland annat lärlingskap spela stor roll för individens framtidsutsikter, vilket Christopher Brooks och Karin Sennefelt visat. På samma sätt har Hainsworths och Otto Ulbrichts forskning om godsförvaltare visat att de kunde profitera på ett klientförhållande till sin herre, men att även erfarenheter från exempelvis militär tjänstgöring kunde vara av stor vikt i deras avancemang. Båda dessa tendenser går att urskilja i de karriärer som förvaltarna hos De la Gardies gjorde, och min undersökning visar också tydligt på sambanden dem emellan. Ett tydligt mönster framträder i det att förvaltarna successivt skolades in i tjänsten. Således hade några tidigare varit förvaltare hos De la Gardie eller dennes far, medan andra hade haft närbesläktade förvaltande uppgifter eller tjänster av annat slag som givit dem nyttiga kunskaper. De personliga relationernas betydelse framgår av att personerna i flera fall tidigt kom i åtnjutande av grevens beskydd och satte sitt hopp om karriär till denne. I gengäld kunde de hänvisa till släktens lojalitet, egen trogen tjänstgöring eller luta sig mot en förmåga att erbjuda krediter. Tjänsten som förvaltare blev i många fall en avslutande höjdpunkt i karriären, som avbröts av sjukdom, ålder, död eller reduktionens omvälvningar. Likafullt förekom det misslyckade förvaltare, som avsattes på grund av klagomål eller förskingring och i vissa fall satt mycket kort tid på tjänsten. I några fall fanns dock ambitioner om en fortsatt karriär, och flera förvaltare kunde med De la Gardies hjälp bli befordrade till högre ämbeten, även om reduktionen i en del fall satte stopp för sådana drömmar. Här kunde förvaltarnas inhämtade kunskaper vara av stor vikt, exempelvis i rollen som arrendator eller förvaltare av det indragna grevskapsgodset. Det förekom också att förvaltarna gjorde ett ännu mer markant socialt avancemang genom att bli adlade. Tom Söderberg har framhållit möjligheterna för dugliga adelsstjänare att själva uppnå adelskap genom sina mäktiga herrars förmedling. Mycket riktigt verkar relationen till De la Gardie ha kunnat inverka på förvaltarnas möjligheter att bli adlade, då det finns tecken på att

en eller två av dem fick grevens hjälp i sammanhanget. Detta var dock beroende av att de kunde uppvisa tjänster de gjort till kronan, och svårigheterna att belägga denna eventuella medling är stora.

Äktenskapets roll i den sociala mobiliteten har framhävts av bland andra Jan Samuelson, Ove Stenroth, Sven-Erik Åström och Henrik Ågren, vilka påpekat att kvinnor kunde förmedla ekonomiska resurser, tjänster och kontakter till sina män. Den här undersökningen har visat att denna typ av nätverksförbindelser även hade betydelse för högadelns förvaltare, som genom att gifta sig inom det aristokratiska hushållet kunde komma i åtnjutande av förlånade hemman. Om förekomsten av konservering, alltså giftermål med företrädarens änka, också ska tolkas som ett sätt att erhålla tjänsten i fråga är dock osäkert. Äktenskapsallianser ingicks också utanför godsmiljön, och även de förvaltare som gifte sig med adels- eller borgarkvinnor kunde få del av fast egendom eller värdefulla lokala kontakter, något som bland annat kunde inge hopp om att få företräde till den tjänst som innehafts av svärfadern. Hustrurna var samtidigt självständiga aktörer i förvaltarnas nätverk. Genom egna tjänster, gåvor och förmedling kunde de nämligen skydda och förbättra sina makars ställning och deras relation till herrskapet, och själva åtnjuta grevens beskydd om de blev änkor.

Manifestation och överföring av social status

Förvaltarnas manifestation av sin sociala status var i sig en del av deras strävan att förbättra sin ställning. Det handlade, för att anknyta till Max Weber, om att genom sin livsstil uttrycka en särskild grupptillhörighet, något som kunde göras på flera områden. Ett sådant var boendet, i form av såväl egna gårdar som egendomar förvaltarna disponerade i egenskap av De la Gardies tjänare. Gårdarna var i allmänhet ståndsmässigt bebyggda, ofta med trähus men i undantagsfall med byggnader av sten, och i övrigt var de i regel väl försedda med hus, trädgårdar, dammar och inredning. Det förekom att förvaltarna hade en huspredikant, vilket var en tydlig statussymbol. Många gånger förbättrade de själva sina egendomar, exempelvis genom att låta bygga nya, stora hus som skilde ut boendet från böndernas nivå. Ett annat attribut som kunde uttrycka social status eller en strävan efter en viss position var namnskicket. De förvaltare som adlades erhöll således ett nytt släktnamn, men även i andra fall var det vanligt att de antog ett namn som inte använts i generationen före. Detta var ett sätt att skilja ut sig från mängden, och att släktnamnen ibland var adelsklingande vittnar om sociala ambitioner. En sådan strävan kunde även manifesteras materiellt, bland annat i förvaltarnas sigill, som placerades synligt på cirkulerande skriftliga handlingar. Heraldiska vapen hade högre status än bomärken och dominerar bland förvaltarnas sigillmotiv, även hos

de ofrälse. En av dem bytte ut sitt bomärke mot en vapensköld då han nyligen blivit förvaltare, vilket kan tolkas som en vilja att manifestera en högre status. Ytterligare ett sätt att framhäva sin och familjens ställning, om än postumt, var i samband med begravningar. Ofta lades stora summor på dessa ceremonier, och det förekom att De la Gardie gav ekonomiskt bistånd till begravningarna – något som förvaltarna också anhöll om vid flera tillfällen. I en del fall kombinerades detta med en önskan om att förgylla akten med grevens egen närvaro. Förvaltarnas och deras familjemedlemmars status kunde även i detta sammanhang uttryckas materiellt, i form av tryckta likpredikningar, utsmyckade kistor, gravstenar, huvudbaner och epitafier. De sistnämnda föremålstyperna var ofta placerade på framträdande platser i kyrkorummet och försedda med såväl symboliska motiv som inskriptioner, allt för att framhäva den avlidnas ställning. Detta gällde dock i första hand de mest välbeställda förvaltarna, och endast ett fåtal av gravmonumenten har bevarats till vår tid.

Bilden av förvaltarnas strävan efter en mer framskjuten position är inte fullständig utan en diskussion av hur de försökte överföra statusen till sina barn. Inom tidigare forskning om tidigmodern tid har flera strategier för att befästa och överföra social status till nästa generation framhållits. Christopher Brooks har lyft fram lärlingskapets betydelse, då det gav teoretisk och praktisk utbildning och bidrog till socialisering in i en viss kultur. Mirkka Lappalainen har visat hur adeln byggde upp gods, satsade på barnens utbildning och knöt band till patroner för att säkra sina efterkommandes ställning. Även forskning om fogdar och förvaltare har visat att barnen ofta kunde dra nytta av föräldrarnas klientskap i förhållande till godsherren. Min studie visar dock att både nätverk och kunskaper var viktiga i sammanhanget, och då i form av flera olika typer av kontakter samt såväl formell som informell utbildning. Barnens roll i förvaltarnas relation till herrskapet kunde börja tidigt, genom att de uppkallades efter personer i De la Gardies familj och kanske fick dessa som faddrar vid dopet. Föräldrarna var uppenbarligen måna om att sönerna skulle gå i skola, och försökte i flera fall få De la Gardies ekonomiska stöd för att klara detta. Även när det gällde universitetsstudier och utrikes studieresor drog förvaltarna och deras barn nytta av relationen till De la Gardie och försökte utverka stipendier och rekommendationer, vilket i några fall lyckades. Relationen till greven kunde också befästas genom att sönerna fick gå i lära inom ramen för det aristokratiska hushållet, exempelvis hos stallmästaren eller inspektorn. I flera fall resulterade detta i att de även senare erhöll hjälp av De la Gardie i karriären, antingen genom att själva anställas hos denne eller genom att få rekommendationer. Nätverket kunde dock nyttjas på fler sätt för att säkra en god position åt nästa generation, exempelvis genom fördelaktiga äktenskap med personer som i flera fall verkade i godsmiljön. Slutligen spelade

den fasta egendomen en viktig roll i tryggheten av barnens framtid, oavsett om gårdarna var förvaltarnas egna eller endast disponerades av dem som De la Gardies tjänare. Denna strävan att överföra de ekonomiska förutsättningarna för den sociala ställningen kunde alltså vara avhängig såväl förvaltarnas egen ekonomiska position som deras relation till greven.

Konklusion

Som arena för social mobilitet var det aristokratiska hushållet ingen avgränsad enhet. Antony Buxton och Maria Ågren har påpekat att hushållet under tidigmodern tid var nära knutet till och beroende av omgivningen, och att det snarast konstituerades av ett öppet nätverk av relationer och praktiker. Dess roll i social och kulturell reproduktion, liksom i skapandet och upprätthållandet av personliga relationer, har framhållits inom tidigare forskning. Som har framgått ovan stämmer detta väl med förvaltarnas situation i det De la Gardieska hushållet, då deras nätverksbyggande, kunskapsinhämtning och karriärer ägde rum såväl inom som utanför godsmiljön. Hushållet var dock en viktig bas för kunskaps-cirkulationen och de mest betydelsefulla personliga banden knöts ofta inom ramen för detta. Följaktligen är det berättigat att tala om de aristokratiska hushållen och godsmiljöerna som viktiga arenor för social mobilitet i 1600-talets Sverige. I detta avseende ingick de i seklets dynamiska patron-klientsystem, som både uppvisade meritokratiska drag och möjliggjorde social mobilitet. Förvaltarnas situation förededde vidare många likheter med de villkor som omgav fogdarna i statens lokalförvaltning. Det går emellertid även att dra tydliga paralleller till det kungliga hovet, eftersom även det aristokratiska hushållet kretsade kring en mäktig familjs hov. Möjligheterna för förvaltarna att stiga socialt ska dock inte överbetonas. Enskilda framgångsrika karriärer förekom visserligen, men i allmänhet var det en rörlighet med små steg och många fallgropar. Att alla förvaltarkarriärer studerats – såväl de mest lyckade som de mer blygsamma eller rentav misslyckade – har givit en mångsidig bild av den sociala mobiliteten. Flera av förvaltarna kom alltså påfallande långt i sin klättring på samhällets rangstege, utan att för den skull nå dess topp. Sten Carlsson och Ingvar Elmroth har visat att den sociala mobiliteten i det tidigmoderna Sverige ofta skedde successivt under flera generationer, vilket enligt Mats Hallenberg och Pär Frohnert även gällde de kungliga fogdarna. Ofta har utbildningens roll framhävts i detta sammanhang, bland annat av Alan S. Ross och Sven-Erik Åström. Samma tendens är alltså skönjbar hos förvaltarna i en högadlig godsmiljö under 1600-talet, och min studie tydliggör vikten av breda, systematiska studier som även beaktar de mindre exceptionella karriärerna.

I undersökningen av godsförvaltarnas sociala mobilitet har fokus lagts på förändring av social status. Det sistnämnda begreppet är enligt Max Weber en form av prestige som grundar sig på livsstil och principer för konsumtion, och den är lättast åtkomlig i de sammanhang då förvaltarna medvetet manifesterade sin ställning. Det måste dock göras en distinktion mellan å ena sidan den sociala status förvaltarna själva strävade efter, och å andra sidan den status de tillskrevs av andra människor. Till exempel står det klart att även om förvaltarna blev adlade och alltså formellt fick högre rang, kunde de som nyadliga missaktas och förringas av bördsstolta herremän. I många fall är det alltså oklart hur förvaltarnas strävan efter en högre position uppfattades av personer i deras omgivning, och rollen som uppkomling var svår att lösgöra sig från. Utan tvekan försökte emellertid förvaltarna att associera sig med det som i allmänhet förknippades med hög social status i dåtidens samhälle, till exempel genom boende, namnskick, sigillmotiv och begravningskultur. Med andra ord kunde de förmodligen i flera fall uppnå sina egna mål. Dessutom förbättrades ofta deras ekonomiska ställning, vilket innebar en säkrare position i samhället och bättre förutsättningar att manifestera en hög social status – både för dem själva och för kommande generation.

En bred syn på kunskap och nätverk är ovanlig i studier av social mobilitet. Ofta görs på förhand begränsande kategoriseringar av kunskaperna och kontakterna, vilket riskerar att göra våld på de historiska sammanhangen och begränsa vår möjlighet att förstå dem. Samma sak gäller den gängse gränsdragningen mellan de två begreppen, som visserligen ofta betraktas som samverkande, men sällan som varandras förutsättningar. I föreliggande undersökning har perspektiven kombinerats och deras dialektik belysts. Detta har inneburit svårigheter, främst betingade av källmaterialets karaktär. Att belägga hur kunskaper inhämtades och cirkulerade är vanskligt och i vissa fall omöjligt. När det gäller nätverken är det ömsesidiga utbytet stundtals svårt att urskilja, eftersom förvaltarnas brev ofta endast belyser den ena sidan av relationerna. Den sociala kompetens som upprätthöll nätverken är också mer undflyende än de nätverk som utgjorde kunskaps-cirkulationens infrastruktur, eftersom denna aspekt inte berörs explicit i breven – som för övrigt endast visar en bråkdel av samspelet i relationerna. Trots dessa problem har emellertid sammankopplingen av de bägge teorierna varit fruktbar. Det står exempelvis klart att inhämtandet av kunskap var beroende av de personliga relationerna, oavsett om det handlade om mer erfarna godstjänstemän eller ämbetsmän som förmedlade sina erfarenheter, personer i lokalsamhället som delade med sig av sin lokalkännedom, en mäktig patron som gav ekonomiska bidrag till studier eller den inbördes konkurrensen som satte förvaltarnas kunskaper på prov. Vilken roll kunskaperna i det sociala samspelet hade i förvaltarnas nätverk har endast kunnat beröras antydningssvis, men det står

klart att de hade stor betydelse då känsliga uppgifter skulle spanas upp eller då förvaltarna skulle hålla sig på god fot med långivare. Eftersom det trots allt varit möjligt att spåra dessa typer av samband mellan nätverken och kunskaperna bör alltså detta kombinerade perspektiv kunna ge nya insikter i fenomenet social mobilitet, vars förutsättningar annars riskerar att spaltas upp i till synes isolerade kategorier. Ett sådant integrerat synsätt bör kunna hjälpa oss att ställa nya frågor och berika vår förståelse av den sociala dynamiken i andra historiska sammanhang liksom i vårt eget samhälle.

Undersökningen av hauptmännen och befallningsmännen vid Läckö och Höjentorp har givit nya insikter i den sociala mobilitetens förutsättningar i det tidigmoderna Sverige. Flera av resultaten har också givit uppslag för framtida studier. Att källmaterialet i huvudsak utgjorts av förvaltarnas brev har ofrånkomligen medfört vissa begränsningar, och en större inblick i personernas agerande och nätverk i både lokalsamhället och det aristokratiska hushållet hade erhållits om ytterligare källtyper inkluderats, såsom räkenskaper, De la Gardies utgående korrespondens och domböcker. Eftersom social status är något som till stor del ligger i betraktarens ögon hade likaså en studie av utomstående personers syn på förvaltarna, exempelvis i brevmaterial från andra anställda, kunnat nyansera resultaten om deras möjligheter att öka sitt anseende. En aspekt som endast berörts marginellt, framför allt på grund av karaktären hos det nyttjade källmaterialet, är vilka möjligheter det aristokratiska hushållet erbjöd för kvinnor, bland annat dem som ingick i de anställdas familjer. Slutligen har brevmaterialet god potential att ge kunskap om förvaltarnas föreställningsvärld och den sociala mobilitetens mentala dimension. Uppenbarligen kopplade förvaltarna samman sitt sociala avancemang med värderingar och inte minst känslor – något som är sällsynt närvarande i beskrivningen av den gråtande slottspredikanten Josias Gothilander vi mötte inledningsvis, som med bävan såg grevens beskydd glida honom ur händerna.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Krigsarkivet

Rullor 1620–1723 vol. 1657:1 (Sverige. Kavalleri), 1658:3 (Sverige. Finland. Kavalleri), 1659:3 (Sverige. Kavalleri)

Landsarkivet i Göteborg (GLA)

Eggby kyrkoarkiv

C Födelse- och dopböcker vol. 1 (1688–1698)

Ekby kyrkoarkiv

C Födelse- och dopböcker vol. 2 (1700–1737)

Göteborgs Gustavi eller Domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv

C Födelse- och dopböcker vol. 1 (1669–1671)

Hangelösa kyrkoarkiv

AI Husförhörlängder vol. 1 (1691–1695)

Källby kyrkoarkiv

AI Husförhörlängder vol. 1 (1689–1690)

Lidköpings församlingars kyrkoarkiv

CI Födelse- och dopböcker: huvudserien vol. 1 (1675–1739)

KI Sockenstämman's protokoll och handlingar vol. 3 (1827–1849)

Lidköpings rådhusrätts och magistrats arkiv

FIIa Bouppteckningar och arvskiften vol. 1 (1661–1690), 2 (1691–1710)

Skaraborgs läns landskontor < 1900

EIIIa Mantalslängder 1672–1755 1861 vol. 5 (1695)

Sunnersbergs kyrkoarkiv

C Födelse- och dopböcker vol. 1 (1688–1729)

Tengene kyrkoarkiv

C Födelse- och dopböcker vol. 2 (1744–1777)

Örslösa kyrkoarkiv

C Födelse- och dopböcker vol. 1 (1705–1710)

Landsarkivet i Uppsala

Eskilstuna, Kloster och Fors kyrkoarkiv

C Födelse- och dopböcker vol. 1 (1666–1689)

Landsarkivet i Vadstena (VaLA)

Göta hovrätt

Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv

EVIIAABA Domböcker från Skaraborgs, Älvsborgs, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Östergötlands, Hallands, Göteborgs och Bohus län 1701–1970 vol. 569 (Skåning, Kålland, Åse, Viste, Kinne, Kinnefjärding, Vadsbo, Vartofta, Frökind, Barne, Laske, Gudhem, Kåkind, Valle och Vilske 1719)

Göta hovrätt. Huvudarkivet

EXIa Bouppteckningar, testamenten och arvskiften vol. 16 (nr 1300–1376)

Lunds universitetsbibliotek (LUB)

De la Gardieska arkivet (DGA)

Biographica minora

Ollonberg, Tore Olofsson

Släktarkiven

De la Gardie vol. 88:1 (Handlingar rörande rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie), 94:2 (Brev och brevkoncept från Magnus Gabriel De la Gardie, kronologiskt ordnade, 1671–1683), 97:1 (Brevregister)

Riddarhusets arkiv (RHA)

Sköldebrevsavskrifter vol. 3B

Riksarkivet (RA)

De la Gardieska samlingen (DGS)

Magnus Gabriel De la Gardies samling

A Utgångna brev, koncept samt skrifter och anteckningar författade av M. G. De la Gardie

I Koncept

1 Allehanda koncept vol. E 1219 (1654 september–november), E 1256 (1667 maj–december)

C Inkomna brev och ansökningar

I Furstars, ämbetsmäns och enskilda personers brev och ansökningar vol. E 1358 (Olof Bråms), E 1398 (Ekeblad–Engelbrecht), E 1420 (Greck–Gråå), E 1421 (Per Larsson Gripenwald och hans maka Margareta Spalding), E 1428 (Haen–Hambræus), E 1451 (Höpken–Höök), E 1494 (Per Olofsson Luthman), E 1503 (Mylonius–Möwes), E 1513 (Anders Ollonberg), E 1514 (Tore Olofsson Ollonberg 1647–1661), E 1515 (Tore Olofsson Ollonberg 1662–1665), E 1516

(Tore Olofsson Ollonberg 1666–1684), E 1520 (Pac–Palthenius), E 1521 (Erik Palm), E 1530 (Qvanten–Qvosius), E 1531 (Raab–Rast), E 1538 (Rosenschantz–Rovin), E 1573 (Struch–Stålhandske), E 1591 (Wachtmeister–Wallman)
XI Skrivelser från underhavande och befallningsmän vol. E 1639 (Befallningsmän m.fl. å godsen i Västergötland), E 1640 (Befallningsmän m.fl. å godsen i Västergötland)

Mantalslängder 1642–1820

Skaraborgs län vol. 1 (1642)

Riksarkivets ämnessamlingar. Personhistoria

Biographica vol. H 38 a (Höckerberg–Höök), O 4 (Ollonberg–Onkel)

Tryckta källor

Brahe, Per, *Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk*, utg. med inledning, kommentar och ordförklaringar av John Granlund & Gösta Holm, Nordiska museets handlingar 78, Stockholm 1971.

Brunnius, Ericus, *Een christeligh lijk predijkan, hållen anno 1649. den 21. octob. vthi Götheborgz stadz-kyrckia, i en folckrijck försambling, tå then fordorm ehreborne, gudhfruchtighe och dygdesamme, numera i Herranom salige, matrona, h. Cecilia Anderszdotter Bange, denne loflighe stadzens förnemblige inwånerska, bleff medh öflighe christelige ceremonier beledsagat till sijn graeff och lägherstadh, i förbemälte stadz-kyrckia, aff Erico Brunnio, s. s.^{iae} theol. doct. et superintend. Gothoburgensi*, tryckt i Stockholm av Ignatius Meurer 1649.

Ekeblad, Johan, *Breven till Claes. Om livet och hovet på Kristinas tid*, under redaktion av och med inledning av Sture Allén, Stockholm 2004.

Johan Ekeblads bref, utg. av Nils Sjöberg, Stockholm 1911–1915.

Ollonberg, Andreas, *Oratio de virtutibus boni imperatoris*, Uppsala 11 juni 1658.

Rosenhane, Schering, *Oeconomia*, utg. av Torsten Lagerstedt, Lychnos-bibliotek. Studier och källskrifter utgivna av Lärdomshistoriska samfundet 8, Uppsala 1944.

Uppsala universitets matrikel, utg. av Aksel Andersson, Alfred Bernhard Carlsson, Josef Sandström & Paul Sjögren, Uppsala 1900–1960.

Westergötlands fornminnesförenings tidskrift 1:3 (1877).

Litteratur

- Ahrland, Åsa, *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*, 2 uppl., Stockholm 2006.
- Almbjör, Martin, ”En klättrande adelsman på 1600-talet. Johan Ekeblads karriär speglad i hans brev”, i *Personhistorisk tidskrift* 104:1 (2008), s. 63–82.
- Almquist, Helge, *Göteborgs historia. Grundläggningen och de första hundra åren*, Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté 1, Göteborg 1929–1935.
- Almquist, Jan Eric, *Lagsagor och domsagor i Sverige med särskild hänsyn till den judiciella indelningen*, Skrifter utgivna av Rättsgenetiska institutet vid Stockholms högskola 2, Stockholm 1954–1955.
- Almquist, Jan Eric, *Innehavare av frälsejord i Västergötland 1576–77*, Skrifter från Skaraborgs länsmuseum 3, Skara 1984.
- Andersson, Gudrun, *Stadens dignitärer. Den lokala elitens status- och maktmanifestation i Arboga 1650–1770*, Stockholm 2009.
- Anfält, Tomas, ”Johan Stensson Rothman”, i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 30, Stockholm 1999, s. 583–585.
- Anjou, Anton, *Kongl. Svea hofrätts presidenter samt embets- och tjenstemän 1614–1898. Biografiska anteckningar*, Eksjö 1899.
- Asker, Björn, *Officerarna och det svenska samhället 1650–1700*, Studia Historica Upsaliensia 133, Uppsala 1983.
- Asker, Björn, ”Perspektiv på klientväsendet i svenskt 1600-tal”, i Janne Backlund, Anders Florén, Åsa Karlsson, Hans Norman & Maria Ågren (red.), *Historiska etyder. En vänbok till Stellan Dahlgren*, Uppsala 1997, s. 21–30.
- Björklund, Bo, *Göta älvdalen. Berättelser och bilder*, Älvängen 2016.
- Bring, Samuel E., ”’En svensk gudfruchtig fångas hiertröriga bref, skrifwit utur Siberien’ och något om fångarnas öfversättningsarbete”, i *Kyrkohistorisk årsskrift* 13 (1912), meddelanden och aktstycken, s. 163–172.
- Brooks, Christopher, ”Apprenticeship, Social Mobility and the Middling Sort, 1550–1800”, i Jonathan Barry & Christopher Brooks (red.), *The Middling Sort of People. Culture, Society and Politics in England, 1550–1800*, Basingstoke 1994, s. 52–83.
- Buxton, Antony, *Domestic Culture in Early Modern England*, Woodbridge 2015.
- Bäckmark, Magnus, ”Bondesigill i Västsverige 1752”, i *Släktforskarnas årsbok* 2008, s. 41–52.

- Böhme, Klaus-Richard, "Officersrekryteringen vid tre landskapsregementen 1626–1682", i Margareta Revera & Rolf Torstendahl (red.), *Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige*, Lund 1979, s. 215–251.
- Carlsson, Ingemar, *Riksarkivets bestandsöversikt. Del 8. Enskilda arkiv: person-, släkt- och gårdsarkiv. Band 1*, Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 8, bearbetad av Gun-Britt Aagård, Kerstin Abukhanfusa, Lars-Olof Skoglund & Lars-Olof Welanders, Stockholm 2006.
- Carlsson, Sten, *Bonde – präst – ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar*, Stockholm 1962.
- Collins, James B., "Geographic and Social Mobility in Early-Modern France", i *Journal of Social History* 24:3 (1991), s. 563–577.
- Cooper, Sheila M., "Intergenerational social mobility in late-seventeenth- and early-eighteenth-century England", i *Continuity and Change* 7:3 (1992), s. 283–301.
- Corswant-Naumburg, Inga von, *Huvudbaner och anväpen under stormaktstiden*, Visby 1999.
- Corswant-Naumburg, Inga von, *Huvudbaner och anväpen inom Skara stift. En heraldisk och genealogisk inventering*, Skara stiftshistoriska sällsks skriftserie 28, Skara 2006.
- Davison, Kate, "Early Modern Social Networks: Antecedents, Opportunities, and Challenges", i *American Historical Review* 124:2 (2019), s. 456–482.
- Droste, Heiko, "Språk och livsform: Patronage i 1600-talets Sverige", i *Scandia* 64:1 (1998), s. 28–54.
- Elgenstierna, Gustaf, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, Stockholm 1925–1936.
- Elm, Olle, "Ingeborg Nilsdotters efterkommande med namnen Mörck, Mörckendahl och Leijondahl", i *Släkt och hävd* 2020:2, s. 58–62.
- Elmroth, Ingvar, *Från överklass till medelklass. Studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900*, Lund 2001.
- Englund, Peter, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989.
- Englund, Peter, "Om klienter och deras patroner", i Stellan Dahlgren, Anders Florén & Åsa Karlsson (red.), *Makt & vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*, Stockholm 1993, s. 86–97.
- Engström, Alexander, *Olikhetens praktiker. Adlig begravningskultur i Sverige c:a 1630–1680*, Studia Historica Upsaliensia 266, Uppsala 2019.

- Frijhoff, Willem Th. M., "Social Mobility and the Early Modern University: The Case of Åbo University", i Paul Raudsepp (red.), *Mare nostrum – Mare Balticum. Commentationes in honorem professoris Matti Klinge*, Helsingfors 2000, s. 369–378.
- Frohnert, Pär, *Kronans skatter och bondens bröd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775*, Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, Rättshistoriskt bibliotek 48, Stockholm 1993.
- Fröding, Hugo, *Berättelser ur Göteborgs äldsta historia*, Göteborg 1908.
- Fåhræus, Rudolf, *Magnus Gabriel De la Gardie*, Stockholm 1936.
- Gardberg, John, *Kimito friherreskap. En studie över feodal läns- och godsförvaltning*, Åbo 1935.
- Gaunt, David, *Utbildning till statens tjänst. En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättsauskultanter*, Studia Historica Upsaliensia 63, Uppsala 1975.
- Gilberg, Hans, *Akademisk avhandling om staden Lidköping i Västergötland*, översatt från latinet av Sven Blomgren, Skara 2000 (1 utg. 1744).
- Grape, Ernst, *Postkontor och postmästare*, Stockholm 1951.
- Hainsworth, David Roger, *Stewards, Lords and People. The estate steward and his world in later Stuart England*, Cambridge 1992.
- Hakanen, Marko, "Career Opportunities. Patron–Client Relations Used in Advancing Academic Careers", i Petri Karonen (red.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, Studia Historica 79, Helsinki 2009, s. 98–115.
- Hallenberg, Mats, *Kungen, fogdarna och riket. Lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid*, Stockholm/Stehag 2001a.
- Hallenberg, Mats, "Piskan och moroten. Om fogdarnas handel ochandel under tidig Vasatid", i Börje Harnesk & Marja Taussi Sjöberg (red.), *Mellan makten och menigheten. Ämbetsmän i det tidigmoderna Sverige*, Rättshistoriska skrifter 1, Stockholm 2001b, s. 43–67.
- Hasselberg, Ylva, Müller, Leos & Stenlås, Niklas, "Åter till historiens nätverk", i Håkan Gunneriusson (red.), *Sociala nätverk och fält*, Opuscula Historica Upsaliensia 28, Uppsala 2002, s. 7–31.
- Hedar, Samuel, *Enskilda arkiv under karolinska enväldet. Studier i svensk arkivhistoria och räfstepolitik*, Stockholm 1935.
- Hellberg, Knut, *Eskilstuna. En svensk märkesstad. Kloster-, slotts- och industristadens öden genom seklerna i historisk belysning*, Eskilstuna 1919–1920.

- Hildebrand, Bengt, "Ehrenstam", i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 12, Stockholm 1949, s. 351f.
- Hjelmqvist, Theodor, *Förnamn och familjenamn med sekundär användning i nysvenskan. Onomatologiska bidrag*, Lund 1903.
- Holmberg, Nils Hjalmar, *Lidköpings historia till 1860*, Lidköping 1946.
- Hreinsson, Einar & Nilson, Tomas, "Introduktion", i Einar Hreinsson & Tomas Nilson (red.), *Nätverk som social resurs. Historiska exempel*, Lund 2003, s. 7–32.
- Jacob, Christian, "Lieux de savoir: Places and Spaces in the History of Knowledge", *KNOW. A Journal on the Formation of Knowledge* 1:1 (2017), s. 85–102.
- Janson, John, "Frågor" nr 350, i *Släkt och hävd* 1967:1, s. 230.
- Johannesson, Kurt, "Erik Lindschöld, konsternas beskyddare", i Magnus von Platen (red.), *Klient och patron. Befordringsvägar och ståndscirkulation i det gamla Sverige*, Stockholm 1988, s. 20–41.
- Karling, Sten, *Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nôtrestilens genombrott*, Stockholm 1931.
- Karling, Sten, *Matthias Holl från Augsburg och hans verksamhet som arkitekt i Magnus Gabriel De la Gardies tjänst i Sverige och Balticum*, Göteborgs kungl. vetenskaps- och vitterhets-samhälles handlingar, femte följd, serie A 3:2, Göteborg 1932.
- Kepsu, Kasper, "Fjärdepartsreduktionen och införandet av skattearrendering i Ingermanland 1669–1684", *Historisk tidskrift för Finland* 94:4 (2009), s. 385–440.
- Kepsu, Kasper, "Godsdrift och tjänstemän på ingermanländska gods under 1600-talets andra hälft", i *Historisk tidskrift för Finland* 98:2 (2013), s. 132–155.
- Kettering, Sharon, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*, New York 1986.
- Kjellberg, Carl C:son, *Släkten Kjellberg*, Bromma 1969.
- Kjellberg, Carl C:son, "Per Olofsson i Källstorp och några av hans efterkommande", i *Släkt och hävd* 1980:3, s. 127–142.
- Kvist, Roger, *Befälsrekryteringen till Dalregementet under tidigmodern tid. Officerares och underofficerares karriärvägar, sociala ursprung och horisontella rörlighet 1661–1809*, Svenska historikermötet i Lund 24–26 april 2008, <http://hig.diva-portal.org/smash/get/diva2:353443/FULLTEXT02.pdf> (hämtad 8/4 2021).
- Lappalainen, Mirkka, *Släkten – makten – staten. Creutzarna i Sverige och Finland under 1600-talet*, översättning Ann-Christine Relander, Stockholm 2007.
- Leijonhufvud, Karl A. K:son (utg.), *Ny svensk släktbok*, Stockholm 1901–1906.

- Levy Peck, Linda, *Court Patronage and Corruption in Early Stuart England*, London 1990.
- Lewenhaupt, Adam, *Karl XII:s officerare. Biografiska anteckningar*, Stockholm 1920–1921.
- Lindahl, Göran, *Magnus Gabriel De la Gardie, hans gods och hans folk*, Stockholm 1968.
- Lindahl, Göran, "Läckö: slott och grevskap", i Leif Jonsson (red.), *Läckö. Landskapet, borgen, slottet*, Stockholm 1999, s. 214–253.
- Lindskog, Inga, "Amiralitetssjukhuset i Karlskrona genom tiderna", i *Forum navale* 10 (1951), s. 106–176.
- Lindskog, Inga, "Johan Rothman och den första medicinska doktorspromotionen i Sverige", i *Lychnos* 1952, s. 247–255.
- Ljunghammar, Lars Thure, "Ölanda 'kapell'", i *Svenska turistföreningens årsskrift* 1930, s. 333f.
- Lundqvist, Bo V:son, *Västgöta nation i Uppsala från år 1595. Biografiska anteckningar*, Uppsala 1946–1975.
- Millqvist, Viktor, *Svenska riksdagens borgarstånd 1719–1866. Personhistoriska anteckningar*, Skrifter utgivna av Personhistoriska samfundet 5, Stockholm 1911.
- Molin, Gösta Gideon & Wilstadius, Paul, *Smolandi Upsalienses. Smålandsstudenter i Uppsala på 1500- och 1600-talen. Biografier med genealogiska notiser*, Uppsala 1955–1990.
- Nilsson, Sven A., *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle*, Studia Historica Upsaliensia 161, Uppsala 1990.
- Nilsson Hammar, Anna, "Theoria, praxis, and poiesis. Theoretical considerations on the circulation of knowledge in everyday life", i Johan Östling, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar & Kari H. Nordberg (red.), *Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge*, Lund 2018, s. 107–124.
- Norrhem, Svante, "En tjänstetillsättning under 1670-talet. Exemplet Axel Behmer", i *Personhistorisk tidskrift* 87:3–4 (1991), s. 81–84.
- Norrhem, Svante, *Uppkomlingarna. Kanslitjänstemännen i 1600-talets Sverige och Europa*, Umeå Studies in the Humanities 117, Umeå 1993.
- Norrhem, Svante, *Kvinnor vid maktens sida 1632–1772*, Lund 2007.
- Odén, Klas Gustav, *Östgötars minne. Biografiska anteckningar om studerande östgötar i Uppsala 1595–1900*, Stockholm 1902.
- Olsson, Annie, "Högwälborne grefue aldrenådigaste herre..." *En studie i klient-patronska och patriarkala relationer utifrån befallningsman Sigge Thorssons brev till Magnus Gabriel*

- De la Gardie, opublicerad C-uppsats, Historiska institutionen, Stockholms universitet, vårterminen 1996.
- Ordbok över svenska språket, utg. av Svenska Akademien, Lund 1893–.
- Persson, Fabian, ”Att leva på hoppet – om den misslyckade klienten”, i *Historisk tidskrift* 112:3 (1992), s. 316–329.
- Persson, Fabian, ”En hjälpande hand. Principiella aspekter på patronage i förhållande till nepotism och meritokrati under stormaktstiden”, i *Scandia* 59:1 (1993), s. 49–70.
- Persson, Fabian, ”Bättre livlös än ärelös. Symbolik och sociala funktioner i stormaktstidens dueller”, i *Scandia* 65:1 (1999a), s. 21–36.
- Persson, Fabian, *Servants of Fortune. The Swedish Court between 1598 and 1721*, Lund 1999b.
- Persson, Fabian, ”I hopen av de ödmjuka ansikten. Klient–patronskapet under stormaktstiden”, i Irene Andersson, Kenneth Johansson & Marie Lindstedt Cronberg (red.), *Tid och tillit. En vänbok till Eva Österberg*, Stockholm 2002, s. 389–403.
- Quensel, Alice, ”Släkten Quensels andra generation i Sverige. 1600-talsbilder från familjen De la Gardies hov”, i *Personhistorisk tidskrift* 65:1–2 (1967), s. 47–75.
- Quensel, Alice, ”Magnus Gabriel De la Gardie och hans sekreterare Wilhelm Johan Quensel”, i *Personhistorisk tidskrift* 66:1–3 (1968–1969), s. 61–93.
- Revera, Margareta, *Gods och gård 1650–1680. Magnus Gabriel De la Gardies godsbildning och godsdrift i Västergötland. I*, Studia Historica Upsaliensia 70, Uppsala 1975.
- Riddarhusets vapensköldar*, förlagsredaktör/projektledare Johan Rosell, Stockholm 2019.
- Roper, Lyndal, *The Holy Household. Women and Morals, in Reformation Augsburg*, Oxford 1989.
- Ross, Alan S., ”Pupils’ Choices and Social Mobility after the Thrity Years War: A Quantitative Study”, i *The Historical Journal* 57:2 (2014), s. 311–341.
- Ryman, Lennart, *Salanus, Tunström och Sporrang. Tillnamnsbruk och framväxten av släktnamn i Uppland*, Anthroponymica Suecana 13, Uppsala 2002.
- Rystad, Göran, ”Clientage och statsbyggande. Klient-patronus-relationen i ett underutvecklat samhälle”, i Magnus von Platen (red.), *Klient och patron. Befordringsvägar och ståndscirkulation i det gamla Sverige*, Stockholm 1988, s. 129–132.
- Rystad, Göran, *Karl XI. En biografi*, Lund 2001.
- Samuelson, Jan, *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523–1611*, Bibliotheca Historica Lundensis 77, Lund 1993.

- Schlegel, Bernhard & Klingspor, Carl Arvid, *Den med sköldebref förlänade men ej å Riddarhuset introducerade svenska adelns ättar-taflor*, Stockholm 1875.
- Secord, James A., "Knowledge in Transit", i *Isis* 95:4 (2004), s. 654–672.
- Sennefelt, Karin, "Young Man, Find your Fortune: Guilds and the Practices of Social Order in Sweden, 1650–1720", i *Scandinavian Journal of History* 45:3 (2020), s. 309–333.
- Simander, Stefan & Ågren, Henrik, "Arvet efter Isak Mackey. Framtidsutsikterna för en grupp brukspatronsättlingar under svenskt 1600- och 1700-tal", i *Släktforskarnas årsbok* 2007, s. 217–256.
- Sjöberg, Maria & Ågren, Maria, "Egendom, kön och förändring", i Maria Ågren (red.), *Hans och hennes. Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*, Opuscula Historica Upsaliensia 30, Uppsala 2003, s. 5–36.
- Sjögren, Berit & Persson, Bo Peter, "Ålhults säteri och frälsefogden Sven Svensson Håhl", i *Släktforskarnas årsbok* 2016, s. 269–302.
- Skoglund, Lars-Olof & Tjerneld, Andreas, "Quensel", i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 29, Stockholm 1997, s. 550–556.
- Soom, Arnold, *Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert*, Commentationes 1, Lund 1954.
- Soom, Arnold, "Fogden och herrgårdsmiljön i Baltikum under 1600-talet", i *Festskrift till Birger Nerman den 6 oktober 1958*, Svio-Estonica 14, Stockholm 1958, s. 87–108.
- Sorokin, Pitirim, *Social Mobility*, New York 1927.
- Stadin, Kekke, *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*, Lund 2004.
- Stenberg, Göran, *Döden dikterar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen*, Stockholm 1998.
- Stenroth, Ove, "Länsmän i Kimito på 1700-talet. I. Länsmännens sociala miljö", i *Genos* 36:2 (1965), s. 49–67.
- Stone, Lawrence, "Prosopography", i *Daedalus* 100:1 (1971), s. 46–79.
- Sundberg, Kerstin, *Stat, stormakt och säterier. Agrarekonomisk utveckling och social integration i Östersjöområdet 1500–1800*, Lund 2001.
- Sundberg, Kerstin, "Work and Social Relationships – Instructions, Correspondence and 'Suppliques' from Häringe and Trolle-Ljungby", i Kerstin Sundberg (red.), *Work and Production on Manors in the Baltic Sea Region 1700–1900*, Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 16, Stockholm 2002, s. 77–94.
- Svenska släktkalendern*, Stockholm 1911–.
- Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm 1918–.
- Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium*, Stockholm 1915–.

- Szabad, Carl (red.), *Supplement till Den introducerade svenska adelns ättartavlor, ursprungligen utgivna av Gustaf Elgenstierna*, Solna 2008.
- Söderberg, Tom, *Den namnlösa medelklassen. Socialgrupp två i det gamla svenska samhället intill 1770-talet*, Stockholm 1956.
- Tønnesen, Allan, "Lavadelens brug af bomærker", i Tommy P. Christensen, Jens Villiam Jensen, Vagn Skovgaard-Petersen & Allan Tønnesen (red.), *Slægter, skjolde, steder. Festskrift til Knud Prange 6. juni 1990*, Odense University Studies in History and Social Sciences 126, Odense 1990.
- Ulbricht, Otto, "En falden fogeds bønsskrift. Et forsøg på at komme tættere på Claus Paulsen (1620)", översättning Bjørn Poulsen, i *Bol og by. Landbohistorisk tidsskrift* 11:2 (1995), s. 70–92.
- Ullgren, Peter, *Lantadel. Adliga godsägare i Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut*, Lund 2004.
- Uppsala stifts herdaminne. Stiftshistoriskt uppslagsverk från reformationen till nyaste tid. Serie II. Pastorat och präster*, Uppsala 1997–.
- Utterström, Gudrun, "Släktnamn och social identitet – en studie i svensk ståndscirkulation", i Thorsten Andersson, Eva Brylla & Anita Jacobson-Widding (red.), *Personnamn och social identitet. Handlingar från ett Natur och Kultur-symposium i Sigtuna 19–22 september 1996*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 42, Stockholm 1998, s. 259–276.
- Vasara-Aaltonen, Marianne, *Learning Law and Travelling Europe. Study Journeys and the Developing Swedish Legal Profession, c. 1630–1800*, The Northern World 87, Leiden 2020.
- Villstrand, Nils Erik, *Sveriges historia 1600–1721*, Stockholm 2011.
- Warholm, Johan Wilhelm, *Skara stifts herdaminne*, Mariestad 1871–1874.
- Weber, Max, *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder*, översättning Agne Lundquist & Joachim Retzlaff, Lund 1983–1987 (1 utg. 1922).
- Welin, Sanfrid, "Ölanda kapell", i *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift* 4:3–4 (1930), s. 112–120.
- Winberg, Ola, *Den statskloka resan. Adels peregrinationer 1610–1680*, Studia Historica Upsaliensia 260, Uppsala 2018.
- Wittrock, Georg, med bidrag av Tord O:son Nordberg, "Magnus Gabriel De la Gardie", i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 10, Stockholm 1931, s. 657–680.
- Ågren, Henrik, "Herremän och bönder. En uppländsk ämbetsmannasläkts sociala rörlighet under 1600-talet och det tidiga 1700-talet", i *Karolinska förbundets årsbok* 2006, s. 54–96.

Ågren, Maria, "Introduction: Making a Living, Making a Difference", i Maria Ågren (red.), *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society*, New York 2017, s. 1–23.

Åström, Sven-Erik, *Ståndssamhälle och universitet. Universitetsbesöken som socialt fenomen i Österbotten 1722–1808. En socialhistorisk undersökning*, Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 95:1, Helsingfors 1950.

Östling, Johan, "Vad är kunskapshistoria?", i *Historisk tidskrift* 135:1 (2015), s. 109–119.

Östling, Johan & Larsson Heidenblad, David, "Cirkulation – ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp", i *Historisk tidskrift* 137:2 (2017), s. 269–284.

Internet

Dahl, Olga, *Göteborgs tomtägare 1637–1807*, 2007, <https://www.gbgtomter.se> (hämtad 9/5 2021).

"Gravhällar", Svenska kyrkan i Lilla Edet, Fuxerna kyrka, 2016, <https://www.svenskakyrkan.se/lillaedet/gravhallar-i-vapenhuset> (hämtad 12/5 2021).

Kotivuori, Yrjö, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi> (hämtad 9/5 2021).